

M O J
D O M

BEGUNCI, MIGRACIJE IN IZBRISANI SPOMINI PO JUGOSLOVANSKIH VOJNAH

Izobraževalna zbirka orodij

M O J
D O M

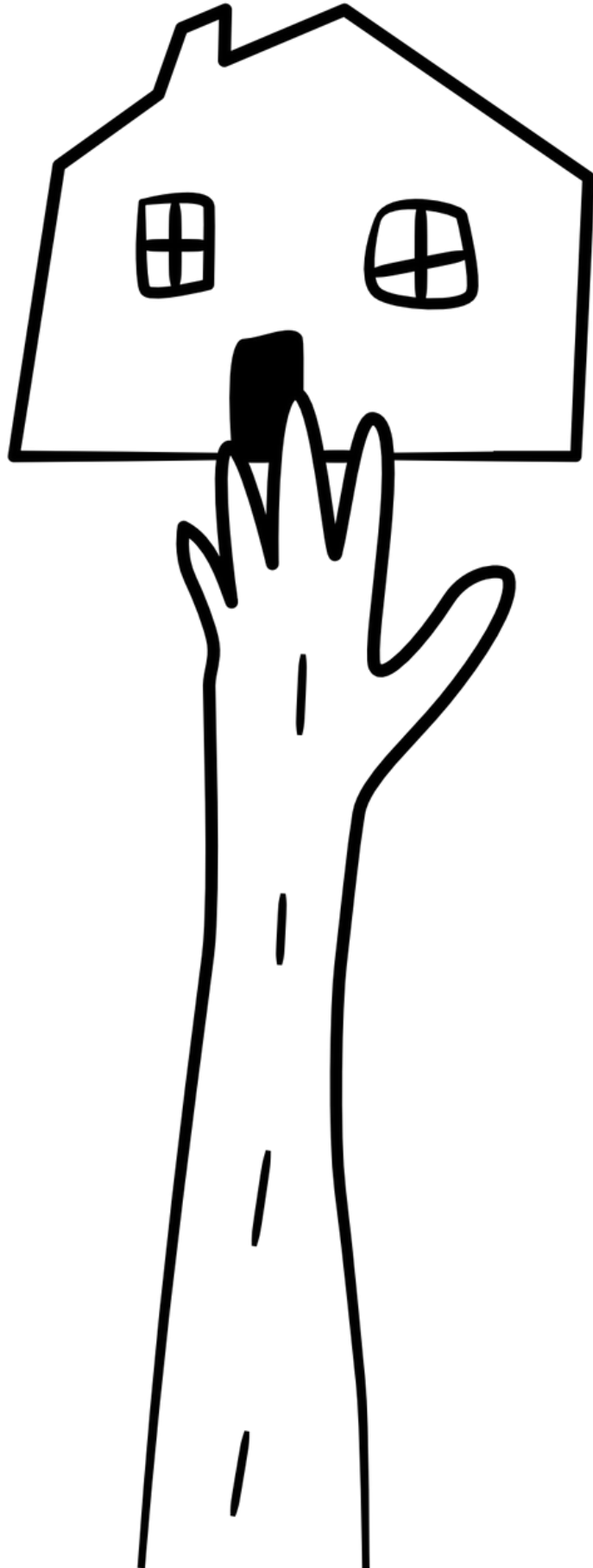

Funded by
the European Union

KAZALO

1. O projektu Moj dom.....	3
2. Kako uporabljati to izobraževalno zbirko orodij?.....	8
3. Zgodovinski uvod.....	15
4. Delavnice	
• Gradnja mostov.....	26
• Tvoj dom, moj dom.....	41
• Izzivi aktivizma.....	46
• Travma iz otroštva.....	62
• Izbire v konfliktu.....	85
• Spominska krajina.....	101
• Muzejski kustosi: osebni predmeti.....	106
• Mnenjski merilnik.....	129
• (Ne)enakost.....	134
• Dirkalna družabna igra.....	141
• Pripadnost.....	149
5. Bibliografija.....	152
6. Sklepne misli.....	156

1. O PROJEKTU »MOJ DOM«

»Moj Dom: begunci, migracije in izbrisani spomini po jugoslovanskih vojnah« je vseevropski projekt, ki ga financira program CERV Remembrance Izvajalske agencije za izobraževanje, avdiovizualno področje in kulturo. V projektu sodelujejo različni subjekti iz Avstrije, Hrvaške, Nemčije, Italije in Slovenije.

Od vojn, ki so spremljale razpad Jugoslavije, je minilo že več kot trideset let, vendar to zgodovinsko obdobje še vedno močno zaznamuje današnjo Evropo ter vpliva na način, kako ljudje dojemajo vojne dogodke ter razmišljajo o njih.

Migracije ali poznejše izkušnje izseljevanja še naprej vplivajo na kulturno, izobraževalno, socialno in urbano politiko ter diplomacijo v državah nekdanje Jugoslavije. Spomini na vojno živijo še naprej tudi v miru in neposredno vplivajo na možnosti sprave.

Projekt Moj dom analizira različne interpretacije teh konfliktov. Njegov cilj je postati javni zgodovinski projekt, ki bo aktivno vključeval mlade generacije. Hkrati je njegov cilj tudi razširiti in objaviti pripovedi »od spodaj«, pogosto tihe protipripovedi, pa tudi odpreti medgeneracijsko in mednarodno razpravo.

Kompleksne politične, socialne in gospodarske tranzicije držav nekdanje Jugoslavije lahko vodijo do različnih kolektivnih preišljevanj o tem, kako vojna in iz nje izhajajoča izkoreninjenja vplivajo na oblikovanje občutka doma, naseljevanja ozemlja, skupnega življenja v družbi v tranziciji ter aktivnega udeleževanja v življenju.

Med projektom so bile raziskane nove oblike umetnosti in javne komunikacije, ki se nanašajo na refleksije, ki izhajajo iz zgodb in oblik medgeneracijskega in mednarodnega preoblikovanja: umetniške forme, ki so sposobne obravnavati kompleksne družbene probleme, reflektirati individualne in kolektivne travme ter prinašati poglede na družbene trenutne bogove in protagoniste potovanja.

Projektni partnerji:

CODICI (Italija) je neodvisna organizacija s sedežem v Milanu, ki spodbuja raziskave in poti preobrazbe v družbeni sferi ter deluje v sinergiji z nacionalnimi institucijami in mednarodnimi mrežami. Razvija kulturne dejavnosti za spodbujanje socialne integracije in razvoja skupnosti. Cilj njenih akcij je iskanje razumevanja in spremljanje družbenih sprememb, oblik vključevanja državljanov ali ekonomske, migracijske in spolne izključenosti. Hkrati si prizadeva za usposabljanje, svetovanje in vrednotenje projektov za spodbujanje manj neenakih družb in sistemov, ki podpirajo blaginjo in državljanstvo.

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošču (Hrvaška) je nevladna organizacija, ustanovljena leta 2004, za vključevanje v družbeni proces in dialog o soočanju s preteklostjo v različnih družbenih strukturah. Njeno delo zajema razvoj izobraževalnih politik za vključevanje mladih v družbene procese in dialog o preteklosti; razvijanje neformalnih in priložnostnih metod za vključevanje mladih v prakso državljske vzgoje in študija zgodovine; negovanje kulture spomina med mladimi v Evropi; spodbujanje solidarnosti in nenasilja; prispevanje k razvoju javnih politik dialoga in soočanja s preteklostjo; sodelovanje z evropskimi in regionalnimi organizacijami pri spodbujanju demokratizacije in človekovih pravic; zbiranje, arhiviranje in objavljanje zgodovinskih dokumentov; zbiranje podatkov in objavljanje študij o vprašanih človekovih pravic; spremljanje sodnih procesov na lokalni in regionalni ravni.

APS LAPSUS - LABORATORIO DI ANALISI STORICA DEL MONDO CONTEMPORANEO (Italija) je neprofitna organizacija, ki se osredinja na raziskovanje sodobne zgodovine, izobraževalne dejavnosti in javne zgodovinske projekte. Ima dolgoletne izkušnje na izobraževalnem področju, razvija projekte s študenti in mladimi vseh stopenj izobrazbe, spodbuja metodologijo aktivnega učenja, kot so diskusijske delavnice ter didaktika na podlagi iger in zgodovinskih simulacij, ki so precej učinkovitejše pri vseživljenjskem učenju tako za mlajše generacije kot tudi za odrasle. Na področju javne zgodovine ima solidne izkušnje z javnimi dogodki, kot so dnevi zbiranja, razstave, gledališke predstave, dokumentarni filmi in projekti ustne zgodovine po vsej Evropi.

IDIZ/ISRZ - INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU (Hrvaška) je javni raziskovalni zavod, ustanovljen leta 1964. Izvaja temeljne, aplikativne in razvojne (politične) raziskave na področju sociologije in sorodnih družboslovnih in humanističnih ved (psihologije, politologije, antropologije in filozofije). Ponaša se s tradicijo izvajanja kakovostnih raziskav na teh področjih, zavzemanja za uveljavitev svojih raziskovalnih izsledkov v javnih znanstvenih, izobraževalnih in socialnih politikah s sodelovanjem s pristojnimi ministrstvi, agencijami, vladnimi organi, izobraževalnimi ustanovami in organizacijami civilne družbe.

IEF - INSTITUT ZA ETNOLOGIJU I FOLKLORISTIKU (Hrvaška) je center za etnološko, kulturno-antropološko, folkloristično, etnomuzikološko in sorodno znanstveno raziskovanje s poudarkom na interdisciplinarnem in transdisciplinarnem kritičnem raziskovanju kulture. Zajema tradicionalne, ljudske, vsakdanje in druge kulturne vidike in artikulacije. Ima močno raziskovalno ozadje na področju vojne etnografije, saj je več del na to temo pomembno zaznamovalo njeno znanstveno produkcijo v devetdesetih letih dvajsetega stoletja. V zadnjem času so njegovi raziskovalci obudili raziskovalno zanimanje za devetdeseta leta dvajsetega stoletja z interdisciplinarnim dolgotrajnim programom »Zapuščina devetdesetih: diskurzi in vsakdanje življenje«, ki je namenjena tako raziskovanju kot tudi javnemu širjenju znanja.

MASKA LJUBLJANA (Slovenija) je neprofitna organizacija za založništvo, izobraževanje, raziskovanje in produkcijo. Maska je mednarodno priznana producentka družbeno in politično angažiranega gledališča. V svoji dolgi zgodovini umetniške produkcije je dokumentarno gledališče prinesla v lokalni kontekst in požela veliko nacionalnih in mednarodnih priznanj. Revija za uprizoritvene umetnosti Maska izhaja dvojezično v treh dvojnih številkah letno, vsaka pa je posvečena določeni temi. Temelj knjižnega založniškega programa Maska sta dve zbirki - TRANSformacije, profilirane kot področje sodobne refleksije scenskih umetnosti, ki vključujejo dela slovenskih avtorjev in prevode priznanih naslovov s tega področja, in Mediakcije, profilirane kot polje kritičnega pisanja o medijski kulturi, družbeni in politični misli. Maska s svojim izobraževalnim in raziskovalnim programom vzgaja nove generacije pisateljev, kritikov in mislecev na relevantnih področjih.

MIROVNI INŠTITUT (Slovenija) je bil ustanovljen leta 1991 in je samostojna raziskovalna ustanova, ki se ukvarja s sodobnimi družbenimi in političnimi študijami ter interdisciplinarnimi raziskavami na področjih sociologije, politologije, antropologije in prava. Njegovo delovanje ni omejeno na kritično presojo družbenih pojavov, temveč vključuje tudi aktivno posredovanje. Združuje akademsko raziskovanje s politično usmerjenimi dejavnostmi, praktičnim izobraževanjem in zagovorništvo. Odprt je za širšo javnost, študente in aktiviste nevladnih organizacij ter izvaja različne javnopolitične pobude in organizira razprave. Mirovni inštitut kot ena najuglednejših raziskovalnih, neprofitnih in nevladnih organizacij v Sloveniji sodeluje v projektnem konzorciju s svojimi raziskovalnimi, izobraževalnimi, ozaveščevalnimi in koordinacijskimi zmogljivostmi.

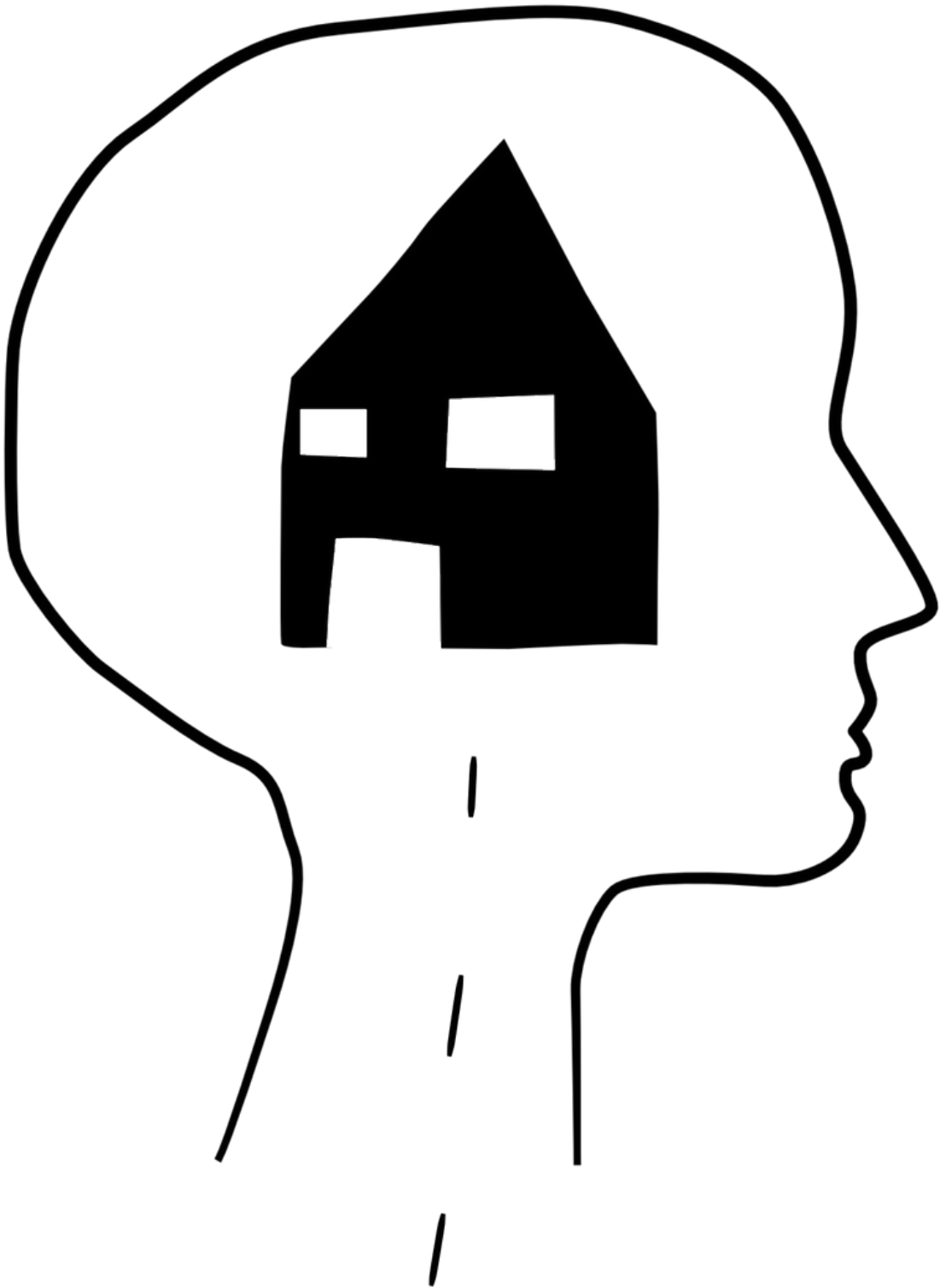
UNIVERSITÄT REGENSBURG (Nemčija) je dobro profilirana univerza na področnih študijah s posebnim poudarkom na območju Vzhodne in Jugovzhodne Evrope. Leta 2017 je ustanovila Center za mednarodne in transnacionalne področne študije (CITAS), ki deluje kot platforma za združevanje različnih disciplin in področnih študij. Univerza še posebej ceni interdisciplinarna raziskovalna področja, ki združujejo zgodovinska, ekonomska in druga družboslovna znanja, ki so usmerjena v transnacionalne in primerjalne perspektive.

UNIVERSITÄT GRAZ (Austrija) Oddelek za zgodovino in antropologijo jugovzhodne Evrope (Avstrija) je glavno avstrijsko akademsko središče za preučevanje zgodovine in kulture balkanske regije. Univerza je bila ustanovljena leta 1970 in se osredinja na Jugovzhodno Evropo zaradi zgodovinskega pomena univerze in njene močne balkanske akademske tradicije. Raziskovalna področja vključujejo zgodovinsko antropologijo Balkana, medkulturne primerjave in družbeno dinamiko spola. Poleg tega raziskuje teme, kot so tradicija proti modernosti, družbene strukture, migracije in izvor etnonacionalizma v nekdanji Jugoslaviji.

Vizualna identiteta: Ivana Ognjanovac in Mare Šuljak

Fotografije: Marco Carmignan; Lana Zdravković, Mirovni inštitut

2. KAKO UPORABLJATI TO IZOBRAŽEVALNO ZBIRKO ORODIJ

Izobraževalna zbirka Moj dom: begunci, migracije in izbrisani spomini po jugoslovanskih vojnah je rezultat dela različnih organizacij in ustanov iz Avstrije, Hrvaške, Italije, Nemčije in Slovenije. Nastala je v okviru projekta Moj Dom.

Zbirka je bila ustvarjena na podlagi intervjujev, ki so jih leta 2023 in 2024 opravili Codici, APS Lapsus, IEF in Mirovni inštitut. Vsak intervju je povezan s primarno ali sekundarno izkušnjo vojn, ki so pripeljale do razpada nekdanje Jugoslavije. Med intervjuvanci so ljudje iz nekdanje Jugoslavije, vključno z ekonomskimi migranti, drugo generacijo in begunci, ter ljudje, ki so se preselili zaradi vojn; pa tudi pričevalci časa, ki so delali v gostinstvu, begunskih centrih, nevladnih organizacijah in mestnih organih.

Partnerji so ustvarili to izobraževalno zbirko, ker verjamejo, da obravnavanje in razumevanje vojn v devetdesetih letih dvajsetega stoletja v nekdanji Jugoslaviji ni zgolj akademska vaja za današnjo mladino in študente. Je nujen korak za razumevanje zapletenih zgodovinskih, družbenih in političnih procesov, spodbujanje vključujočih identitet in zagotavljanje, da mladi bolje razumejo pomen miru in skupnega življenja. Z učenjem iz preteklih konfliktov in vključevanjem v celovito delo s spominom lahko mladi zgradijo prihodnost, v kateri se slavi raznolikost in prevladuje medsebojno razumevanje.

Izobraževalna zbirka vsebuje naslednje sklope:

- uvod v projekt Moj Dom ter organizacije in institucije, ki sodelujejo pri projektu (3);
- zgodovinski pregled za kronološko postavitve konteksta vojn v nekdanji Jugoslaviji (15);
- delavnice (26);
- bibliografijo s knjigami, filmi in glasbo za nadaljnje raziskovanje teme (152); ter
- sklepne ugotovitve s povezavo na spletno stran projekta in povabilom k pošiljanju povratnih informacij ob organizaciji delavnic (154).

Metode, razvite na podlagi intervjujev, se lahko uporabljajo tako v formalnem kot tudi v neformalnem izobraževanju.

Izvečki intervjujev, vključeni v delavnice, sledijo izvornemu zapisu govora pričevalcev časa. Pri prevodih sta se partnerja odločila za pristop, ki je karseda blizu izvorniku, pri čemer sta upoštevala tudi pogoste izreke in idiome v nacionalnih jezikih. Intervjuji so potekali v maternem jeziku govorcev, prevodi pa so bili včasih prilagojeni potrebam razumevanja.

Gradnja mostov; Tvoj dom, moj dom; Izzivi aktivizma; Travma iz otroštva; Izbire v konfliktu - cilj je spodbujati globlje razumevanje teh tem z osebnimi izkušnjami, ki so jih delili pričevalci časa v vključenih izvečkih intervjujev. Predlagana metodologija vključuje skupinsko delo, kritično razpravo in primerjavo. Priporočamo uporabo teh metod v formalnem izobraževanju.

Te delavnice je zasnoval Lapsus, organizacija s sedežem v Milanu, ki se ukvarja z zgodovino in pričevanji. Po sodelovanju v raziskavi in zbiranju intervjujev je Lapsus izbral prepise ustnih virov, da bi bolje razumel in se poglobil v teme, obravnavane na delavnicah. Lapsus želi združiti raziskovanje, poučevanje in razširjanje sodobne zgodovine z metodami javne zgodovine, ustvarjati ozaveščenost in omogočati dostop do zgodovinskega znanja.

Cilj delavnic Spominska krajina, Muzejski kustosi: osebni predmeti, Mnenjski merilnik, (Ne)enakost, Dirkalna družabna igra in Pripadnost je vključiti mlade v aktivno refleksijo njihovih interpretacij in razmišljanj o identiteti, pripadnosti, procesih ustvarjanja doma in privilegijih. Metode vključujejo kritične pristope in učenje ob delu. Priporočamo uporabo teh metod v okoljih neformalnega izobraževanja, v katerih lahko mladi delijo svoje izkušnje s skupinami vrstnikov.

Te delavnice je razvila *Documenta*, civilnodružbena organizacija s sedežem v Zagrebu na Hrvaškem. Vse od ustanovitve želi *Documenta* spodbuditi proces soočanja s preteklostjo in ugotavljanja dejanske resnice o vojni skozi tri glavne programe: 1. javni dialog in javne politike, ki zajemajo izobraževalna prizadevanja organizacije; 2. dokumentiranje, ki vključuje dokumentiranje človeških izgub in beleženje osebnih spominov; 3. izboljšanje sodnih standardov in praks, ki vključujejo spremljanje in poročanje o sojenjih zaradi vojnih hudodelstev.

Metode so bile razvite za srednješolce (starosti 14 do 19 let); vendar jih je mogoče uporabiti tudi pri različnih starostnih skupinah, ob upoštevanju kompleksnosti zgodovinskega konteksta (glejte zgodovinski uvod na strani 15).

Delavnice:

Gradnja mostov (26):

začenši z uvodom v gostoljubje in razseljenost, potekata skupinska razprava in vaja empatije na podlagi izvlečkov intervjujev z razmišljanji o spodbujanju gostoljubja in vključenosti

Čas: 2 uri

Ciljna/e skupina/e: mladi, formalno/neformalno izobraževanje, starost 15 do 20 let, največ 20 oseb

Tvoj dom, moj dom (41):

po skupinski razpravi o skupnem glosarju pojma »dom« se udeleženci med seboj pogovarjajo o svojih izkušnjah in vizualnih predstavah o tem, kaj pomeni dom, da bi bolje razumeli izzive, s katerimi se soočajo tisti, ki si po vojni ali razseljenju znova gradijo svoja življenja

Čas: 2 uri

Ciljna/e skupina/e: mladi, formalno/neformalno izobraževanje, starost 14 do 20 let, največ 25 oseb

Izzivi aktivizma (46):

skozi pričevanja tistih, ki so aktivno podpirali razseljene ljudi v nekdanji Jugoslaviji in v drugih državah, se delavnica poglobi v prostovoljstvo in aktivizem.

Čas: 2 uri

Ciljna/e skupina/e: največ 25 oseb, starost 15 do 25 let, formalno izobraževanje

Travma iz otroštva (62):

z branjem izbora pričevanj in drugih virov je cilj te dejavnosti ustvariti varen in podporen prostor za mlade, da raziskujejo zahtevno in občutljivo temo, spodbujati empatijo in ozaveščati o dolgoročnih učinkih vojne na otroke.

Čas: 2 uri

Ciljna/e skupina/e: starost 15 do 20 let, največ 25 oseb

Izbire v konfliktu (85):

ta delavnica raziskuje kompleksne odločitve med jugoslovanskimi vojnami, pri čemer se osredinja na odločitve za boj ali dezertiranje. Skozi osebna pričevanja, razprave in razmišljanja mladi udeleženci dobijo vpogled v človeške izkušnje, ki so se skrivale za zgodovinskimi dogodki. Hkrati se pri njih spodbudita empatija in kritično razmišljanje o odločanju v vojnem času

Čas: 2 uri

Ciljna/e skupina/e: mladi 15 do 20 let, največ 25 udeležencev

Spominska krajina (101):

na podlagi odlomkov iz intervjujev s pričevalci časa udeleženci razpravljajo o svojih pogledih na pomen doma, družine in identitete. Skupaj razpravljajo o tem, kako različne življenjske izkušnje različno oblikujejo poglede drugih na te teme

Čas: 90 minut

Ciljna/e skupina/e: srednješolci, predznanje za delavnico ni potrebno

Muzejski kustosi: osebni predmeti (106):

s skupinskim razmišljanjem o fotografijah osebnih predmetov in biografijah na podlagi intervjujev, opravljenih med projektom, mladi doživljajo pomen multiperspektivnosti, individualnosti in vloge, ki jo imajo osebne zgodbe pri boljšem razumevanju zgodovinskih dogodkov

Čas: 90 minut

Ciljna/e skupina/e: srednješolci, predznanje za delavnico ni potrebno; pri mlajših učencih je priporočljivo nameniti več časa uvodu

Mnenjski merilnik (129):

mladi raziskujejo svoje interpretacije doma, identitete in pripadnosti ter fluidnost in spreminjanje teh kategorij kot posledica različnih življenjskih izkušenj in kot posledica travmatičnih dogodkov, kot so

vojne in prisilne migracije

Čas: 90 minut

Ciljna/e skupina/e: srednješolci, mladi

(Ne)enakost (134):

delavnica temelji na metodah neformalnega izobraževanja, podpira mlade pri aktivnem vključevanju v razpravo o neenakosti, stereotipih, izključenosti in drugih temah, ki so danes aktualne v njihovih družbah

Čas: 45 minut

Ciljna/e skupina/e: vse starosti

Dirkalna družabna igra (141):

namen je pritegniti mlade k razpravi o privilegijih in neenakostih skozi igro vlog in družabne igre. Cilj je primerjati zgodovinske dogodke, povezane z vojnami v nekdanji Jugoslaviji, s pravicami beguncev danes

Čas: 30 minut

Ciljna/e skupina/e: vse starosti, 6 do 9 oseb

Pripadnost (149):

delavnica mladim omogoča raziskovanje skupinske dinamike, predvsem pa izkušanje situacij izključevanja in »počutja tujca« med skupinami ljudi

Čas: 40 minut

Ciljna/e skupina/e: vseh starosti, 10 oseb

Zgodovinski uvod

Pristopi in vprašanja za moderatorja za vodenje dejavnosti

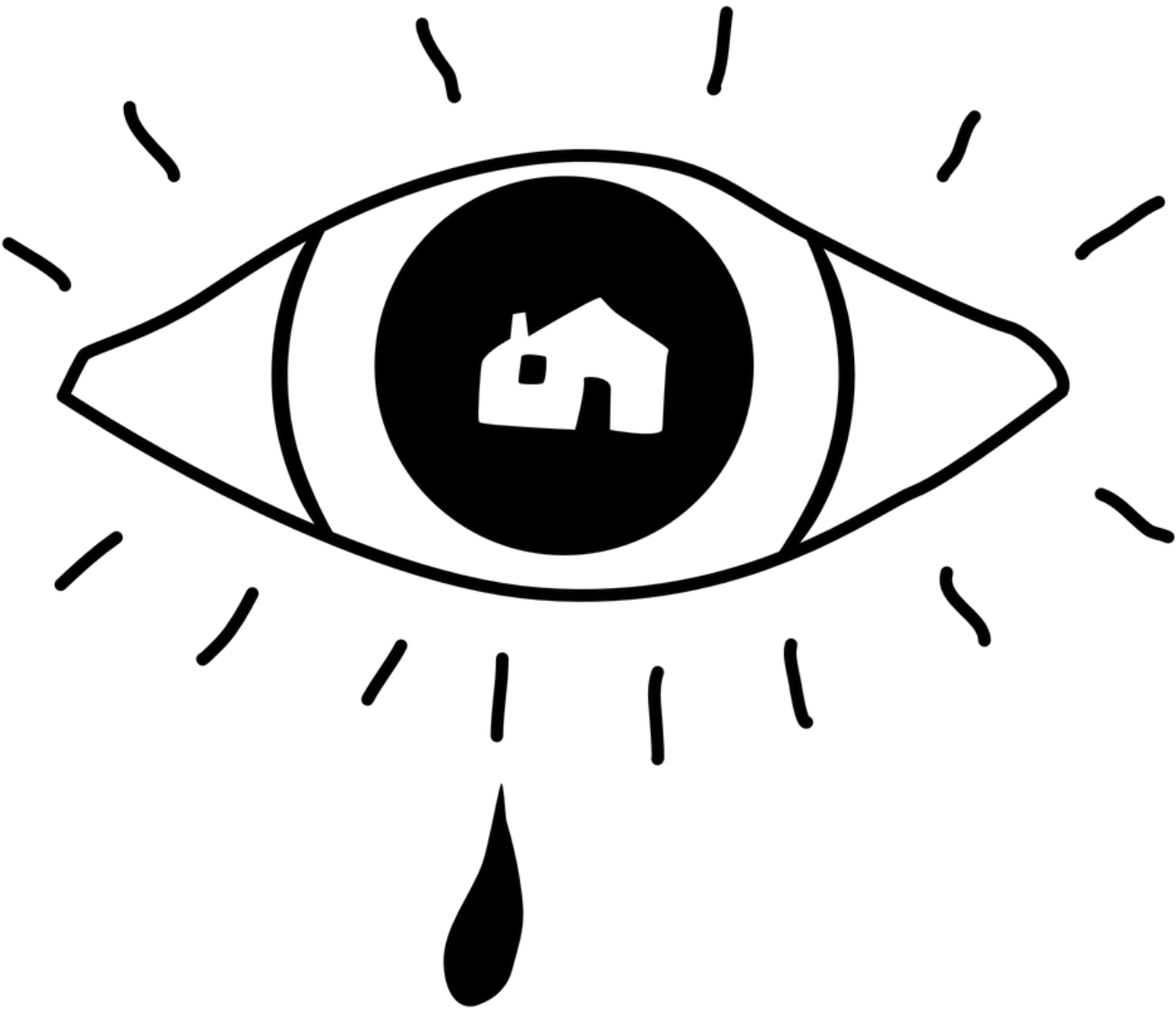
Priloga

Priloga

Opozorilo na sprožilce

3. ZGODOVINSKI UVOD

RAZPAD JUGOSLAVIJE IN VOJNE ZA NJENO DEDIŠČINO

Avtor: dr. Hrvoje Klasić

Uvod - Jugoslavija na predvečer vojne

Poznamo točen datum nastanka »prve«, monarhistične Jugoslavije (1. december 1918) in točen datum nastanka »druge«, socialistične Jugoslavije (29. november 1943). Nihče pa ne more dokončno določiti datuma razpada te skupne države Južnih Slovanov. Drugače kot Češkoslovaška, katere politiki so se dogovorili o dnevu, ko bo njihova država prenehala obstajati in iz katere bosta na njenem ozemlju nastali dve samostojni državi (Češka in Slovaška), ali drugače kot Vzhodna Nemčija (NDR), za katero prav tako vemo, kdaj je prenehala obstajati kot samostojna država in je bila združena v novo državno skupnost z Zahodno Nemčijo (ZRN), in celo drugače kot Sovjetska zveza, katere najvišje zakonodajno telo je razglasilo prenehanje države, je razpad Jugoslavije potekal precej drugače. Država ni izginila z eno samo odločitvijo, ampak je bil njen razpad dolgotrajen in na koncu zelo tragičen proces.

Socialistična Jugoslavija je bila federacija, sestavljena iz šestih republik - Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Črne gore, Srbije in Makedonije - ter dveh avtonomnih pokrajin - Vojvodine in Kosova, ki sta bili uradno del Republike Srbije. Edina dovoljena politična stranka je bila Zveza komunistov. Predsednik stranke Josip Broz Tito je bil tudi predsednik države in ni bil izvoljen na volitvah, temveč ga je ustava razglasila za dosmrtnega predsednika.

Na razpad Jugoslavije so vplivali številni dejavniki, kot so nesoglasja o modelu delovanja skupne federacije, nerešljivi gospodarski problemi in vse izrazitejši mednacionalni antagonizmi. Vsi ti dejavniki so bili v jugoslovanski družbi prisotni od sredine šestdesetih let dvajsetega stoletja do stopnjevanja v osemdesetih letih. Eden ključnih trenutkov, ki je pokazal resnost krize, v kateri se je znašla Jugoslavija, je bila smrt predsednika Josipa Broza Tita. Na več ravneh se je pokazalo, da je bil en človek hkrati porok in grožnja stabilnosti države. Odsotnost Tita, ki je bil naddržavna in nadrepubliška avtoriteta, ki ji je bilo nedvomno zaupano in je bila brez zadržkov spoštovana, je zaostрила že tako napete odnose med jugoslovanskimi republikami in narodi.

Politiki so začeli zagovarjati povsem nasprotno pristope k nadaljnemu razvoju federacije. Nekateri so vztrajali pri večji avtonomiji in neodvisnosti jugoslovanskih republik pri sprejemanju političnih in gospodarskih odločitev, drugi pa so menili, da bi še večja samostojnost republik vodila v konec Jugoslavije kot enotne države. Poleg gospodarske krize zaradi velikih mednarodnih dolgov in nedobičkonosnega načina poslovanja se je pojavilo tudi vprašanje ravnanja z denarjem v skupni državni blagajni. Bogatejše republike (Slovenija in Hrvaška) so poudarjale nesorazmerje med količino denarja, ki so ga prispevale v državno blagajno, in zneskom, ki so ga iz nje prejemale. Manj razvite republike so se pritoževale, da preveč zaostajajo za razvitejšimi, s čimer so opravičevale potrebo po še večji finančni pomoči. Skladno s tem so k občutku nezadovoljstva pripomogle tudi razlike v življenjskem standardu državljanov v različnih republikah, ki so se z leti povečevale. Na primer, življenjski standard na Kosovu je leta 1947 znašal 52 % jugoslovanskega povprečja, leta 1980 pa le še 28 %; Slovenci so bili skoraj devetkrat premožnejši od kosovskih Albancev; v Sloveniji je bilo v osemdesetih letih manj kot 1 % nepismenega prebivalstva, na Kosovu pa dobrih 17 %.

Nezadovoljstvo kosovskih Albancev je vodilo v krizo, ki jo mnogi štejejo za začetek razpada Jugoslavije. Leta 1981 so v tej pokrajini izbruhnile množične demonstracije albanskega prebivalstva, ki je zahtevalo, da Kosovo dobi status republike in tako postane enakopravno z drugimi republikami. Državni vrh se je odzval z razglasitvijo izrednih razmer in napotitvijo močnih policijskih sil iz vse države. Po spopadih z demonstranti je bilo več sto prijetih, veliko je bilo ranjenih, bilo je tudi nekaj smrtnih žrtev.

Nacionalne in nacionalistične zahteve, slišane na Kosovu, so sprožile eskalacijo srbskega nacionalizma v Srbiji. Poleg intelektualcev, ki so vztrajali pri stališču, da so Srbi v Jugoslaviji zatirani, in potrebi po enotnosti vseh jugoslovanskih Srbov, se je predsednik Zveze komunistov Srbije Slobodan Milošević začel postavljati kot narodni voditelj. Verske organizacije so začele izrabljati razmere v družbi, predvsem upadanje zaupanja v mednacionalno solidarnost in komunistično ideologijo, ki se je predstavljala kot rešiteljica verske in nacionalne identitete – katoliška cerkev za Hrvate in Slovence, pravoslavna cerkev za Srbe, Črnogorce in Makedonce ter islamska skupnost za bosanske muslimane in Albance.

V začetku leta 1990 je enotna Zveza komunistov Jugoslavije razpadla in republiška komunistična vodstva so se čedalje bolj obnašala kot vodstva ločenih držav. Glede na stanje v državi in spremembe v Vzhodni Evropi, zlasti propad komunističnih režimov, je bilo dovoljeno ustanavljanje drugih političnih strank in sprejete so bile odločitve o izvedbi večstrankarskih demokratičnih volitev. Na volitvah v Sloveniji in na Hrvaškem so zmagale stranke, ki so se zavzemale za postopen izstop iz Jugoslavije in razglasitev samostojnosti države. Ta razvoj dogodkov je bil neposreden povod za izbruh vojne v Jugoslaviji.

VOJNA(E)

1. Vojna v Sloveniji

Po prvih večstrankarskih volitvah (leta 1990) je Slovenija izvedla plebiscit o samostojnosti, ki jo je podprla večina Slovencev. Junija 1991 je tako razglasila odcepitev od Jugoslavije in državno neodvisnost ter na svoje meje postavila slovensko policijo in vojsko. Jugoslovanski politični in vojaški vrh se s tem ni strinjal, saj je potezo Slovenije štel za enostransko dejanje. Jugoslovanska ljudska armada (JLA) se je odločila prevzeti nadzor nad mejo, ki jo je še imela za državno (jugoslovansko) in s tem začela oborožen spopad s slovensko vojsko. V tem spopadu je življenje izgubilo nekaj čez 50 ljudi na obeh straneh. Pod pritiskom Slobodana Miloševića, takrat najmočnejšega politika v Jugoslaviji, se je JLA umaknila iz Slovenije in s tem končala to kratko vojno. Eden od razlogov, da se vojna ni nadaljevala, je bil ta, da je bila Slovenija etnično zelo homogena in drugače kot sosednja Hrvaška ni imela večje srbske skupnosti. Ker se je takrat že začel upor srbskega prebivalstva proti novi hrvaški oblasti in je Milošević veljal za voditelja in rešitelja vseh Srbov v nekdanji Jugoslaviji, je bil njegov cilj preseliti enote JLA iz Slovenije na Hrvaško, da bi pomagale tamkajšnjim Srbom.

Po desetdnevni vojni vojaških spopadov v Sloveniji ni bilo več. Leta 2004 je Slovenija postala članica Evropske unije in Nata.

VOJNA(E)

2. Vojna na Hrvaškem

Po prvih večstrankarskih volitvah so nove hrvaške oblasti začele proces odcepitve od Jugoslavije. Drugače kot velika večina Hrvatov, ki so to podpirali, so se nekateri Srbi, ki živijo na območjih, kjer so bili večina, odločili za upor proti takemu scenariju. S politično podporo Slobodana Miloševića in drugih srbskih politikov iz Srbije ter vojaško s strani vodstva JLA niso hoteli izkazati lojalnosti novim hrvaškim oblastem. Srbski nacionalizem, ki je gradil pripoved o ogroženosti srbskega ljudstva in nujnosti, da vsi Srbi živijo v eni državi, je skupaj s porastom hrvaškega nacionalizma vplival na upor srbskega prebivalstva na Hrvaškem. Kot odgovor na hrvaško željo po odcepitvi so Srbi ustanovili svoje politične institucije in razglasili teritorialno avtonomijo. Cilj teh avtonomnih pokrajin s srbsko večino je bila združitev s srbskimi avtonomnimi pokrajinami, ki so se ustanovljale v Bosni in Hercegovini in na koncu združile s Srbijo v enotno državo.

Poskus oblikovanja (srbske) države v (hrvaški) državi je prerasel v oborožen spopad med legalno hrvaško oblastjo in upornimi Srbi, pri čemer je Srbom vojaško pomagala JLA. Občasni oboroženi incidenti konec leta 1990 in v začetku leta 1991 so poleti 1991 prerasli v odprto vojno. Na eni strani so bili hrvaški vojaki in policisti, na drugi pa uporni Srbi, JLA in številne paravojaške formacije iz Srbije. Največje uničenje so utrpela hrvaška mesta ob meji s samooklicano srbsko državo, posebna tragedija pa je doletela prebivalce Vukovarja in Dubrovnika. Po padcu Vukovarja so srbske sile pobile več kot 200 hrvaških ujetnikov, več sto pa so jih mučili in odpeljali v taborišča.

Zahvaljujoč prizadevanjem Združenih narodov je bila vojna na Hrvaškem ustavljena v začetku leta 1992. Takrat je Republika Srbska Krajina, paradržava pod srbskim nadzorom, zasedla eno tretjino hrvaškega ozemlja. Večina Hrvatov je bila bodisi izgnana s tega ozemlja ali pa je zbežala tako, kot so se nekateri Srbi, ki niso živeli v Krajini, odločili ali pa so bili med vojno prisiljeni zapustiti Hrvaško. Hrvaška je bila leta 1992 mednarodno priznana kot neodvisna država in sprejeta v Združene narode. Po nizu neuspešnih pogajanj za vnovično vključitev okupiranih območij v mednarodno priznane hrvaške meje se je hrvaško vodstvo odločilo za vojaško osvobodilno akcijo. Tako je bila poleti 1995 izvedena operacija Nevihta, v kateri je bila vojska upornih Srbov poražena v le nekaj dneh. Med operacijo in po njej je večina srbskega prebivalstva iz Krajine zapustila svoje domove in odšla v Srbijo. V tem času so pripadniki hrvaške vojske in policije požgali veliko srbskih hiš, nekaj Srbov, ki niso želeli oditi, pa so pobili.

VOJNA(E) / Vojna na Hrvaškem

Takrat je bil edini del Hrvaške, ki je ostal okupiran pod nadzorom lokalnih Srbov, območje na vzhodu države ob meji s Srbijo. To tako imenovano hrvaško Podonavje je bilo leta 1999 po več letih političnih pogajanj mirno vnovič vključeno v Hrvaško.

Od leta 2009 je Hrvaška članica Nata, od leta 2013 pa članica Evropske unije.

Skupno število vojnih žrtev na Hrvaškem je med 20.000 in 22.000 ljudi.

VOJNA(E)

3. Vojna v Bosni in Hercegovini

Najbolj zapletena in tragična faza razpada Jugoslavije se je zgodila v Bosni in Hercegovini. Razlog je bil v tem, da drugače kot v preostalih republikah tam nobena etnična skupina ni imela večine. Muslimani (Bošnjaki) so predstavljali 44 %, Srbi 32 %, Hrvati 17 %, preostalo pa druge narodne manjšine. Po prvih volitvah leta 1990 so zmagale novonastale nacionalne stranke: muslimanska SDA (Stranka demokratske akcije), srbska SDS (Srbska demokratska stranka) in hrvaška HDZ-BiH (Hrvatska demokratska zveza Bosne in Hercegovine). Muslimani in Hrvati so bili naklonjeni scenariju bosanske neodvisnosti po zgledu Slovenije in Hrvaške, Srbi v Bosni pa so sledili isti poti kot Srbi na Hrvaškem. Zavrnilo so kakršno koli državno neodvisnost Bosne in Hercegovine in začeli ustanavljati lastne avtonomne politične regije, ki bi se sčasoma združile s Srbijo, pri čemer so uživali podporo Slobodana Miloševića in JLA.

V začetku leta 1992 so Srbi razglasili ustanovitev Republike srbskega ljudstva Bosne in Hercegovine, pozneje imenovane Republika Srbska. Po referendumu, ki so ga Srbi bojkotirali in na katerem so Muslimani in Hrvati glasovali za neodvisnost Bosne, je srbsko vodstvo razglasilo neodvisnost svoje republike. Vojna se je začela spomladi 1992 s skupnimi akcijami vojske bosanskih Srbov, JLA in paravojaških formacij iz Srbije, da bi zavzeli dele Bosne, potrebne za vzpostavitev ozemeljske povezave s Srbijo. Ker na številnih območjih Srbi niso bili večina, so začeli izganjati nesrbsko prebivalstvo in izvajati etnično čiščenje, ki so ga spremljala množična grozodejstva. Do poletja 1992 so Srbi nadzorovali dve tretjini Bosne in Hercegovine in 44 mesecev oblegali prestolnico Sarajevo, pri čemer so dnevno izstrelili na stotine granat.

Vojno v Bosni in Hercegovini so dodatno zapletli odnosi med Hrvati in Muslimani. Po začetnem sodelovanju so Hrvati pod vplivom hrvaških politikov v Zagrebu razglasili svojo neodvisno državo znotraj Bosne, tako imenovano Hrvaško skupnost Herceg-Bosna, ki naj bi se v prihodnosti združila s Hrvaško. S tega ozemlja so Hrvati začeli izganjati muslimane, kar je leta 1993 pripeljalo do oboroženih spopadov med nekdanjimi zavezniki, ki so trajali do leta 1994.

Poleg etničnega čiščenja so bila med vojno v Bosni in Hercegovini storjena številna množična grozodejstva nad civilisti in ujetimi vojaki. Najbolj razvpit primer je množični poboj več kot osem tisoč muslimanov v Srebrenici leta 1995 s strani srbskih vojakov, ki ga je Mednarodno kazensko sodišče v Haagu razglasilo za genocid. Ta pokol skupaj z granatiranjem sarajevske tržnice, ki je ubilo približno štirideset civilistov, je spodbudil Nato, da je posredoval v vojni, da bi preprečil nadaljnjo srbsko agresijo. Po večdnevnom bombardiranju vojaških ciljev po Republiki Srbski so voditelji bosanskih

VOJNA(E) / Vojna v Bosni in Hercegovini

Srbov s soglasjem Slobodana Miloševića pristali na premirje. Dokončni konec vojne je zaznamoval podpis Daytonskega mirovnega sporazuma konec leta 1995, s katerim je nastala Republika Bosna in Hercegovina, razdeljena na dve entiteti: Muslimansko-hrvaško Federacijo Bosne in Hercegovine (51 % ozemlja) in Republiko srbsko (49 %).

Vojna v Bosni in Hercegovini je zahtevala približno 100.000 življenj.

VOJNA(E)

4. Vojna na Kosovu

Med spopadi v Sloveniji, na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini je tudi ozračje na Kosovu kazalo na neizogibno vojno. Slobodan Milošević je preklical poseben avtonomni status te pokrajine, kjer je imela vso oblast srbska manjšina. Mednarodne organizacije so poročale o sistematičnih kršitvah človekovih pravic Albancev, močni represiji srbske vojske in policije nad albanskim prebivalstvom, množičnih izgonih in vse pogostejših pobojih Albancev. To okolje je povzročilo radikalizacijo Albancev in nastanek tako imenovane Osvobodilne vojske Kosova (OVK). V letih 1997 in 1998 so borci OVK okrepili napade na srbsko policijo in vojake, kar je še povečalo zatiranje albanskega prebivalstva. Nasilje je eskaliralo v odprto vojno leta 1998. Da bi preprečila scenarije, podobne tistim na Hrvaškem in v Bosni, je mednarodna skupnost povabila predstavnike Srbije in Kosova na pogajanja v Rambouilletu pri Parizu v začetku leta 1999. Ker je Slobodan Milošević zavrnil predlagane pogoje, so srbske sile nadaljevale pobijanje civilistov in množični izgon albanskega prebivalstva. Nato se je odločil posredovati podobno, kot je v Bosni. Zračni napadi na vojaške cilje po Srbiji so trajali 78 dni do sredine leta 1999, ko je bil podpisan sporazum o koncu vojne na Kosovu. Resolucija Varnostnega sveta ZN je Kosovu podelila status protektorata ZN in kosovska skupščina je leta 2008 enostransko razglasila neodvisnost države. Kosovo je kot neodvisno državo priznalo več kot sto držav po svetu, vključno z večino članic EU in ZDA. Srbija Kosovo še vedno obravnava kot svoje ozemlje.

V vojni na Kosovu je bilo ubitih približno 13.500 ljudi.

VOJNA(E)

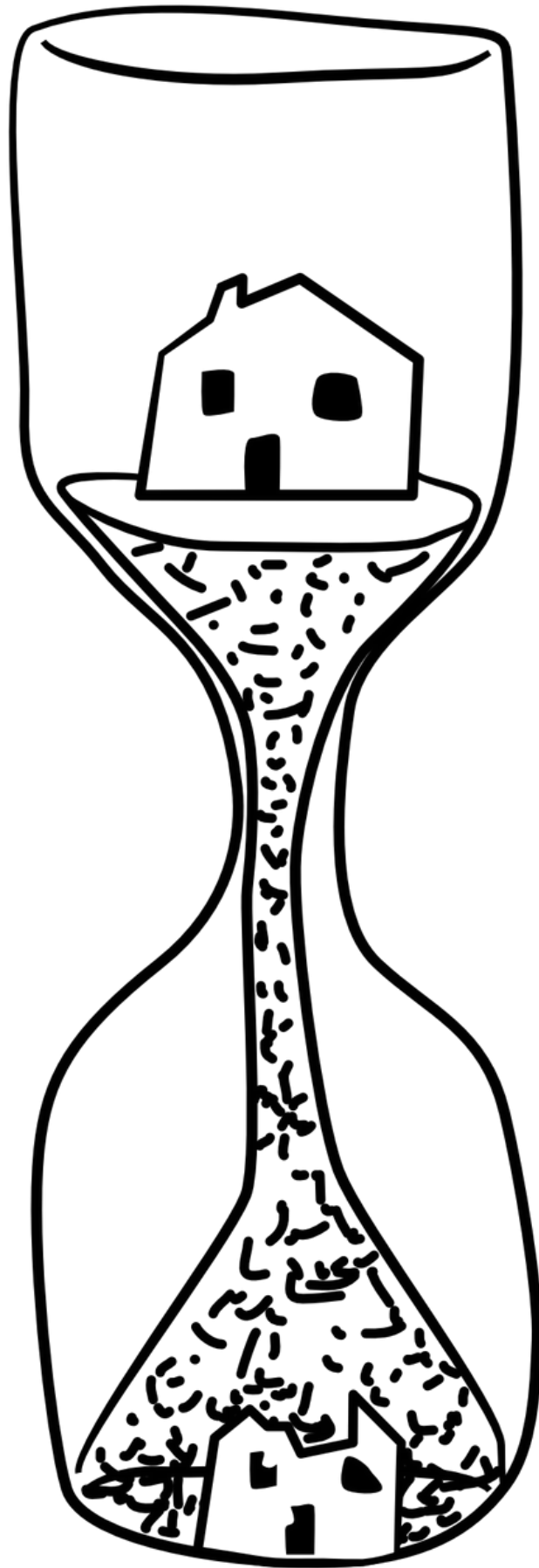
5. Konflikt v Makedoniji

Na referendumu leta 1991 so Makedonci glasovali za neodvisnost svoje države. V času razpada Jugoslavije so bili večina makedonskega prebivalstva etnični Makedonci, Albanci pa so predstavljali približno 25 %. Odnosi med Albanci in Makedonci so se v devetdesetih letih prejšnjega stoletja vse bolj zaostrovali, saj so makedonski nacionalisti nasprotovali večji avtonomiji albanskega prebivalstva. Razmere so se poslabšale, ko je zaradi spopadov na Kosovu več sto tisoč Albancev prešlo v Makedonijo. Po vzoru Kosova so makedonski Albanci ustanovili svojo Osvobodilno vojsko in spopadi z makedonsko vojsko so se začeli spomladi 2001. Nadaljnjo eskalacijo vojne je preprečil Nato, ki je obe strani povabil za pogajalsko mizo. Poleti 2001 so Makedonci in Albanci ob prisotnosti predstavnikov ZDA in EU podpisali Ohridski sporazum, ki je končal vojno in bistveno povečal politične pravice Albancev v Makedoniji.

V vojni v Makedoniji je padlo manj kot 100 ljudi.

PRESELJEVANJA KOT POSLEDICA VOJN

Jugoslavija je imela pred vojnami v devetdesetih letih okoli 24 milijonov prebivalcev. Med vojnami je zaradi strahu za lastna življenja ali na silo svoje domove zapustilo približno 3,7 milijona ljudi ali 15 % celotnega prebivalstva. Nekateri so se preselili v druge dele (nekdanje) Jugoslavije, drugi pa v tujino, predvsem v zahodnoevropske države (Nemčijo, Avstrijo, Italijo in skandinavske države). Največ ljudi je zapustilo države, kjer je potekala vojna, in sicer Hrvaško, Bosno in Hercegovino ter Kosovo. Vsak tretji prebivalec teh držav je postal begunec ali razseljena oseba. Številni se iz različnih razlogov nikoli niso vrnili. Nekateri so se odločili svoje življenje nadaljevati drugje, drugim pa se je vrnitev v domovino zdela nemogoča ali težka (na primer počasni in dolgotrajni postopki razminiranja, pomanjkanje politične volje za vrnitev beguncev, nerešena premoženjska vprašanja, neporavnana vojna odškodnina ipd.). Vojna in razpad države sta povzročila tudi povečanje revščine, ki se je izkazala za pomemben dejavnik izseljevanja. Zaradi tega so ljudje odhajali tudi iz držav, v katerih ni bilo vojnih operacij, kot sta Črna gora in Makedonija. Ta proces se nadaljuje vse do danes.

4. DELAVNICE

Gradnja mostov

Cilj:

Do konca delavnice udeleženci globlje razumejo izzive, s katerimi so se soočali razseljeni ljudje med postjugoslovanskimi vojnami (1991-1996), in se počutijo opolnomočene za ukrepanje v smeri ustvarjanja prijaznejšega in vključujočega okolja

Čas:

2 uri

Ciljna/e skupina/e:

Mladi, formalno/neformalno izobraževanje, starost 15 do 20 let, največ 20 oseb

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Prisilna razselitev, gostoljubje, empatija

Material:

- Velik prostor za skupinske dejavnosti in razprave
- papir in označevalci besedila (markerji) za razmišljanje in pisanje zapiskov
- papirnata tabla (flipchart)
- izvlečki intervjujev

Opis:

- **Uvod (10 minut)**

Začnite z razpravo o konceptu gostoljubja in njegovem pomenu v različnih kulturah. Nato predstavite temo migracij in razseljevanja v postjugoslovanskih vojnah (1991-1996), pri čemer poudarite izzive, s katerimi se spopada razseljeno prebivalstvo. Poudarite vlogo mladih in aktivistov pri ustvarjanju gostoljubnih skupnosti in spodbujanju razumevanja.

- **Spoznavna dejavnost (15 minut)**

Omogočite kratko spoznavno dejavnost, da udeležencem pomagate, da se spoznajo in se pri deljenju svojih misli in izkušenj počutijo udobno. Ko sedite za okroglo mizo, prosite vsakega udeleženca, naj na list papirja zapiše ključno besedo, povezano s konceptom gostoljubnosti, nato pa vse misli zberite na papirnato tablo (flipchart).

- **Iz njihovih glasov (20 minut)**

Udeležence razdelite v majhne skupine (največ 5 oseb na skupino). V prilogi najdete nekaj izvlečkov iz intervjujev, opravljenih v okviru projekta Moj dom. Vsaki skupini dodelite N.1 skupino virov in vsako skupino povabite, naj prebere trditve in o njih razpravlja.

- **Vaja empatije (20 minut)**

Omogočite igranje vlog ali pripovedovanje zgodb, kjer udeleženci iz vsake skupine z drugimi delijo svoje izvlečke iz intervjujev. Povabite, da se postavijo v kožo razseljenih oseb ali prostovoljcev, ki doživljajo izzive, s katerimi se srečujejo pri iskanju zatočišča ali sprejemanju ljudi. Spodbujajte njihov premislek o lastnih privilegijih in pristranskosti.

- **Viharjenje možganov: lekcije iz preteklosti (20 minut)**

Vnovič združite vse skupine in jim dajte namige za razmišljanje o zamislih o tem, kako v svojih skupnostih in v tujini razseljenim osebam ustvariti občutek, da so dobrodošle. Spodbujajte ustvarjalnost in vključevanje v njihove predloge.

Gradnja mostov

Pristopi in vprašanja za moderatorja za vodenje dejavnosti:

- Kakšne ukrepe lahko sprejmemo za podporo razseljenim osebam v naši družbi?
- Kako se lahko postavimo proti stereotipom in spodbujamo empatijo do marginaliziranih skupin?
(Raje se osredotočite na majhne in vsakdanje stvari)
- **Zaključek/premislek ali evalvacija (10 minut)**

Delavnico sklenite s skupinsko dejavnostjo ali refleksijsko vajo, kot je pisanje osebnih zavez za spodbujanje gostoljubja in vključenosti v svoje skupnosti.

Pristopi in vprašanja za moderatorja za vodenje dejavnosti:

- Kaj ste izvedeli o izkušnjah pričevanj?
- Kako lahko uporabimo koncept gostoljubja v naših skupnostih?

PRILOGA:

1. skupina - Sprejemanje družin

Roberto Bertoli se je leta 1992 začel ukvarjati z namestitvijo beguncev iz nekdanje Jugoslavije in obnovo lokalnih skupnosti v srednji Bosni. Kot aktivist Zelenih in za mir v Bergamu pred jugoslovansko krizo je ustanovil Bergamski odbor za Kakanj in nato Bergamo za Kosovo. Trenutno bije bitke za človekove pravice in sprejem beguncev.

»Prva pobuda je bila najti družine, seveda, v Bergamu ali izbrati družine. Za gostovanje smo imeli na voljo precejšnje število tako družin kot tudi župnij, tako da je prva skupina, ki smo jo pripeljali – če se prav spomnim, jih je bilo 42 –, prispela v Bergamo in so bili sprejeti. Družine so bile že tam, razdeljene glede na razpoložljivost na matere z otroki, matere z več otroki, starše in starejše posameznike, ter so bile tako razdeljene in razpršene po vsej pokrajini. Odbor je zagotovil podporo. Vsaka resničnost je bila zgrajena, vsaka družina, vsak kraj, kamor so šli, da bi okoli sebe zgradili mrežo pomoči, tako da nobena posamezna družina ni ostala sama, in podpirali smo jih s tolmači, z možnostjo telefonskih pogovorov za komunikacijo na začetku. Seveda je bilo s tega vidika zelo težko in ves birokratski del pridobivanja stalnih dovoljenj itd. Centralno smo upravljali vse dele v zvezi s prihodom in sprejemom, predpisi in spremstvom, sprejeli pa so jih v veliko, veliko, veliko mestih v provinci, nekaj v mestu, vendar veliko v različnih mestih, in okoli te koordinacije podpore so družine zrastle.«

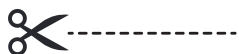
Gradnja mostov

1. skupina - Sprejemanje družin

Sante Bressan je bil predsednik IPAB iz Vicenze od leta 1990 do leta 1997. IPAB je javna ustanova, ki nudi storitve pomoči, predvsem za starejše in mladoletne. Ustanovil je društvo Insieme per Sarajevo, ki je nadaljevalo zadružne izkušnje, ki jih je sprva spodbujal IPAB.

»Vse se je začelo po naključju, v smislu, da sva z ženo že izrazila pripravljenost, da sprejmeva otroka v to prijetno doživetje, ki ga organizirajo nekatere družine zaposlenih v IPAB iz Vicenze. Ker sem bil predsednik IPAB, sem želel dati zgled. Vendar smo na koncu, ko se je aktivirala izkušnja dobrodošlice, ugotovili, da sta dva sorojenca, fantek in deklica, stara 4 in 5 let, zaupana dvema različnima italijanskima družinama. Zato smo se odločili, da oba sprejmemo v naš dom. Bilo je srečno naključje, saj sta odraščala pri nas doma. Deklica ni bila dobrega zdravja in da bi poskrbeli zanjo, je nismo le dlje gostili v Vicenzi, temveč smo morali za dalj časa sprejeti tudi njeno mamo. Tako sva se navezala, da sva, ko je mama dobila tretjega otroka, odšla v Bosno in ji sledila. Zdaj ta družina živi tukaj, ne toliko zaradi te prijetne izkušnje, temveč zaradi dela. Še vedno so nam zelo blizu. Dekle me pogosto pokliče ... tako je šlo.«

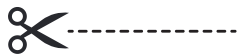
2. skupina - Iz Bosne v Brescia

Elvira Mujčić, rojena leta 1980 v Loznici, srbskem mestu. Preselila se je v Srebrenico v Bosni in tam živila do začetka vojne. Od tam je pobegnila leta 1992 in se zatekla najprej na Hrvaško, nato pa v Italijo. Leta 2007 je izdala svoj prvi roman, *Al di là del caos. Cosa rimane dopo Srebrenica* (Infinito Edizioni, 2007) in leta 2023 najnovejši, *La buona condotta* (Crocetti, 2023), postavljen v čas po neodvisnosti Kosova. Je pisateljica in prevajalka, poznavalka Balkana in Vzhodne Evrope, priznana v akademskih in literarnih krogih.

»V Srebrenici sem živila do svojega 12. leta, to je od leta 1992, ko se je začela vojna v Bosni. Od takrat je moja družina - no, predvsem ne moj oče ali odrasli moški del - moja družina, z brati in sestrami ter mamami smo začeli naše begunsko tavanje. Iz Srebrenice smo odšli v drugi del osrednje Bosne, nato na Hrvaško in končno v Italijo, kamor smo prispeli kot begunci. Leta 1994 nas je, kot se danes dogaja nekaterim beguncem, ne vsem, gostila občina v provinci Brescia, ki se je odločila, da bo za določen čas poskrbela za bosansko begunsko družino. To obdobje naj bi bilo dokaj kratko, okoli šest mesecev, saj se med vojno vedno misli, da vojna ne bo več dolgo trajala. Ljudje vedno domnevajo, da gre za hitre vojne, in mislili so, da se bo tudi vojna v Bosni kmalu končala. Vendar ni bilo tako, sploh pri nas. Prišli smo iz Srebrenice in ugotovili, da živimo proti koncu vojne, le nekaj mesecev pred genocidom v Srebrenici julija '95, ki je povzročil izgubo naših družinskih članov in dejansko izgubo možnosti vrnitve v Srebrenico. Takrat je konec vojne, določen z Daytonskim sporazumom, Srebrenico dodelil Republiki srbski. Morda se zdaj ne zdi relevantno, ampak spomnim se, ko smo se prvič vrnili v Bosno, okoli leta 1997-1998, da bi šli v Srebrenico. Za bosansko, 'muslimansko družino' - v narekovajih, čeprav, no, o moji družini je v zvezi s tem veliko za povedati - se ni bilo lahko svobodno vrniti v Srebrenico. Nisi mogel kar iti; spremljati so te morali ZN. Tako smo ostali živeti v Italiji, kar naj bi bila začasna situacija, začasna ureditev, je namesto tega postalo naše dejansko življenje. Torej, vidite, moj odnos do Bosne je tisti, ki se ukvarja s poreklom, z izgnanstvom, z veliko bolečine, a tudi z veliko naklonjenosti. Bolj kot se nekatere stvari odmikajo, bolj se mi uspeva vrniti v to državo z drugačno miselnostjo, z drugačnimi občutki. [...] Na neki točki, ko je Tuđman do konca leta '93, v začetku '94 odločil, da morajo vsi bosanski begunci, ki niso katoliške vere in so bili na hrvaških tleh, oditi, ker se je konflikt še stopnjeval, so nam prav ti prijatelji italijanskega porekla iz Dalmacije pomagali pri projektu, katerega koordinator je bil Agostino Zanotti, in so nam sporočili, saj sami ne bi mogli prestreči zaradi neznanja jezika in tako so nas zvalili v ta projekt, ki nas je na koncu pripeljal v Italijo. In vse se je zgodilo tako. Odšli smo v

2. skupina - Iz Bosne v Brescia / Elvira Mujčić

Italijo, da vam nekoliko predstavim organizacijo, s tem našim prijateljem iz Dalmacije, ki je rekel: 'Oh, moraš iti iskat Maria,' in nam je dal priimek, ki se ga zdaj ne morem spomniti. ... 'V splitskem pristanišču,' je rekel, 'pojdite po splitskem pristanišču in kličite njegovo ime in priimek, in on bo naredil isto.' In tako sva se našla, ker so ljudje hodili okoli in klicali ... Rekla sem: 'Oh, prav! To smo mi.' In odšli smo s tem človekom. Mislim, ko na to gledaš z racionalnega vidika, od nekoga, ki je varen in skrbno izbira vse, vnaprej prebere vsako recenzijo, se ti zdi neverjetno misliti, da odhajaš z nekom po imenu ta-in-ta in si ga našel v pristanišču! Ko pa si begunec, se kaj takega lahko zgodi. Ko si na najnižji točki, recimo temu možnosti, je vse mogoče, tako da se pravzaprav ne trudiš razumeti, ali si varen ali ne. In tako smo prispeli v to vas v provinci Brescia, v Valle Camonica, kjer smo živeli in kjer moja mama živi še danes.«

3. skupina - Pristranskosti in kulturni mostovi

Agostino Zanotti, je po sodelovanju v okoljevarstvenih gibanjih v osemdesetih letih dvajsetega stoletja in proti prvi zalivski vojni leta 1992 med vojno v Bosni in Hercegovini nudil pomoč in podporo pacifistom Koordinacije za solidarnostne pobude Brescia.

»Torej, izkušnja sprejemanja beguncev v Italiji med konfliktom je dobro razjasnila, recimo temu, kako bi morale delovati, in sicer majhna jedra znotraj sprejemajočih skupnosti, ki so 'enakopravno' sodelovale z osebo, ki jo sprejme družina: moški, dezertjer itd., in z združevanjem celo lokalnih oblasti je to delovalo tudi po spopadu. Ker je veliko družin ostalo, otroci so odraščali, sprejeti posamezniki so postali del skupnosti in na neki način, v nekaterih situacijah tudi tista, recimo temu vodilna luč, ki je naredila skupnost. [...] Ta dobrodošlica je ustvarila mlade ljudi, ki so šli na univerzo, postali pisatelji ali delali v tovarnah, ki so ustvarili, recimo temu pozitivno sobivanje.

[...] Treba je, recimo, soočiti koncept kolonializma tudi pri nas z jugoslovanskimi begunci. Mislili smo, da so to ljudje, ki sploh ne znajo uporabljati pralnega stroja, ki ne vedo, kaj je sušilnik za lase. Videl sem, ko so prišli, so lastniki stanovanj, gospodinje, peljali Bosanko in ji pokazali pralni stroj, kako ožema perilo, oblačila, sušilnik za lase suši lase; to je televizija itd. Ko so začeli govoriti italijansko, so me pogledali in rekli: 'Imeli smo pralne stroje, imeli smo jih. Mislim, kaj ste med vojno razmišljali o nas, imeli ste nas za divjake, barbore itd.?' Z drugimi besedami, razumeti morate, da je druga oseba še vedno oseba, subjekt, to je človeštvo, ki napreduje tako kot vi: ni tako, kot da bi se bili vojskovali, ker so bili primitivni in so imeli batino.«

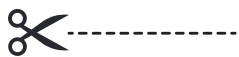
3. skupina – Pristranskosti in kulturni mostovi

Roberto Bertoli se je leta 1992 začel ukvarjati z namestitvijo beguncev iz nekdanje Jugoslavije in obnovo lokalnih skupnosti v srednji Bosni. Kot aktivist Zelenih in za mir v Bergamu pred jugoslovansko krizo je ustanovil Bergamski odbor za Kakanj in nato Bergamo za Kosovo. Trenutno bije bitke za človekove pravice in sprejem beguncev.

»Ne pozabite, da govorimo o beguncih, ki so zapustili Bosno in prispeli na Hrvaško, ker je bilo jasno, da gre za tiste, ki imajo možnost, da potem pridejo v Italijo, glede veliko njih smo se dogovorili s hrvaškim ministrstvom za begunce. Potem smo imeli tudi odnose, predvsem z uradom za begunce v Istri. Zahvaljujoč vodji urada za begunce v Istri, ki je bil tudi prijatelj, znanec, nam je uspelo narediti prvo selekcijo ljudi, ki so prihajali, zagotovljeno z referenco teh kontaktov, ki so bili takrat v Zagrebu: prvi avtobus je odšel iz Zagreba. Sprejeli so jih ... Begunce so odpeljali nekam, kjer smo potem z avtobusom odšli in imeli smo hrvaškega tolmača, hrvaškega prijatelja, ki živi v Zagrebu, ki nam je pri tem pomagal. Torej pravzaprav nismo vedeli, kdo bo prišel. To je bilo ... Nismo mogli vedeti, in tudi z nekaterimi presenečenji, ki so nas v tistem trenutku zelo prizadela, to je, mislili smo, da bomo kot večina beguncev, ki so prispeli, našli najtežje razmere, kot je razvidno iz z vidika družbene pripadnosti, družbenih razredov izvora, tako da so bili oni tisti, ki so imeli največ težav, v resnici smo takrat neposredno na avtobusu s prvimi intervjuji, prvimi klepeti ugotovili, da tisti, ki so pobegnili, komu je uspelo, komu je ... Kdo je odšel, kdo je potem izbral prositi, da lahko odide v tujino, ne da ostane na Hrvaškem, so bili nemajhni del družbe srednjega razreda, ljudje, ki so menili, da jim je bilo za njihove otroke pomembneje zagotoviti šolo in s tem kakovostno šolo. S tega vidika se spomnim, da je bil morda prvi intervju, ki sem ga naredil na avtobusu, z žensko, ki je bila na avtobusu z dvema otrokoma, precej mladima, starima okoli 7-8 let, in sinom, ki je bil morda malo starejši od nje, glede motivacije, smo vprašali 'Ampak zakaj? Od kod ste? Kje ste bili v tem času?' Bila je iz Sarajeva, zapustila je Sarajevo, odšla je v Dalmacijo, na enega od dalmatinskih otokov, kjer je verjetno imela najeto hišo, pa ne vem, ali je bila njena, v resnici sem izvedel pozneje, kot bistveno motivacijo omeni: 'Ne, ker je moj sin zelo dobro igral tenis v Sarajevu in želim, da bi še naprej igral tenis. Tam, kjer smo bili, pa ni bilo teniškega igrišča, zato sem želela, da nadaljuje in nato študira.' V resnici je bil prvi šok morda ne ravno podoba, ki smo jo imeli o beguncih, vizija življenjskega stanja, ki je bilo še posebej težko, in namesto tega ta gospa ... Nato pa, postopoma skozi čas, nekaj razmišljanj, ki jih naredim v trenutku, zgodba te družine, kjer je oče univerzitetni profesor, ona je ostala ves čas vojne v Sarajevu, mati je inženirka, otroka sta zdaj visoko izobražena po svetu, v Italijo sta prišla. Prva leta je delala kot gospodinjska pomočnica, negovalka starejših in tako naprej, dokler ji, inženirki, ni uspelo najti zaposlitve kot inženirka in je spet začela delati. In tako je bilo ... Drugi ljudje, ki so bili na tem avtobusu,

3. skupina - Pristranskosti in kulturni mostovi / Roberto Bertoli

so prihajali zlasti iz Sarajeva, prihajali so iz srednjega višjega razreda, ker so morda že pred konfliktom zaznali situacijo, zato so pobegnili in se nato zamislili za svojo družino za prihodnost, ki ni bila vezana na Hrvaško, v posebno težkih življenjskih razmerah, torej.«

4. skupina - Kaj je »dom«

Božidar Stanisić, je bil rojen leta 1956 v Visokem v Bosni. Diplomiral je na Filozofski fakulteti Univerze v Sarajevu na oddelku za jugoslovansko zgodovino in književnost. Od leta 1992 je skupaj z družino živel v Furlaniji v Zuglianu v Videmski pokrajini, potem ko zaradi izbruha jugoslovanskih vojn v Bosni in Hercegovini ni hotel prijetei za orožje in nositi uniforme.

»Ko smo želeli kupiti hišo v Italiji, je po 11 letih bivanja pri prijatelju moja žena predlagala rešitev stanovanja. In odvrnil sem: 'Če me hočeš ubiti, me daj v stanovanje!' Končno se nisva odločila za stanovanje, ampak zato, ker sem v svojem konceptu otroštva imel idejo o domu s sadovnjakom, zelenjavnim vrtom in dvoriščem. Zame je dom prostor svobode. Človek mora imeti dom kot svoboden človek.

Namesto tega sem še vedno priča kot v živem spominu, da je med letoma 1991 in 2000 5 milijonov ljudi v nekdanji Jugoslaviji zamenjalo svoj naslov. Ni šlo samo za etnično čiščenje, ampak za standardizacijo znotraj narodov. Ljudje so se selili tja, kjer prej nikoli niso živeli. Ta pojav je bil upodobljen bolj v kinematografiji te regije kot v literaturi.

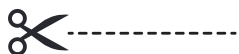
Predstavljajte si nekoga, ki je rojen Slovenec v Makedoniji. Tam, v Makedoniji, so prvi spomini. Predstavljajte si nekoga, ki je rojen Hrvat v Beogradu, v Beogradu je naredil prve korake. Včasih v tako imenovanem čustvenem konceptu pozabljamo tudi na to, kakšni zgodovinski mehanizmi delujejo okoli nas in zelo pogosto ti mehanizmi nimajo človeškega obraza.

[...] Ker če izhajam iz lastne izkušnje, moram reči, no, ponavljam, čeprav se moj prijatelj Rumiz vedno jezi, me je pozdravil, ko so me izgnali iz Slovenije. Paolo Rumiz me je sprejel po 15 minutah in me je odpeljal do svoje hiše. Bival sem v hiši slovenskega študenta, takrat pri sinu ženske, ki se je dolga leta borila za mir v Furlaniji - Julijski krajini. Potem me je sprejela moja družina, ki je prišla iz Hrvaške novembra 1992, Don Pierluigi di Piazza in njegov center [Center Balducci v Zuglianu]. Našel nam je hišo z družino, kjer sem živel 11 let. Zdaj živim v svojem domu.«

4. skupina - Kaj je »dom«

Vesna Ščepanović je bila rojena v Črni gori leta 1965. Študirala je v Beogradu. V preteklih letih je delala kot novinarka v različnih mestih nekdanje Jugoslavije. Leta 1993 je prispela v Italijo, danes pa živi v Torinu. Je aktivistka, umetnica, pisateljica, gledališka igralka, kulturnica, pisateljica in prevajalka.

»Tam je mamina hiša z makovim zavitkom, s hurmašicami, s šnenoklami, s knedli s slivami in tam je ta svet, ki nas obdaja s konflikti, z vojnami, z oborožitvijo in z zavedanjem, da naše demokratične in svobodnjaške vlade namenjajo nepopisne procente za oboroževanje, to je nevzdržno. [...] Gledališče mi je takoj omogočilo nekaj, česar mi novinarstvo ni dopuščalo. Ker italijanščine še nisem tako obvladala, ni bila ... ni ... Zdaj je morda še veliko nedoslednosti v pisanju, predvsem veliko jezikovnih in pravopisnih napak, ampak nekako se mi zdi, da jaz obvladam jezik, jezik ne obvladuje več mene, ne tako kot že več let, mislim, da desetletje, vendar se zavedam, da tako ali tako jaz ne le govorim z roba in živim to mejo, vedno živim to mejo. Imam tudi jezikovni vidik, ki je vedno nekoliko močan, vendar ima tudi slabosti. Mislim, naučiti se hoditi vedno z berglami. Kolikor mogoče sem danes odvrгла berglo, a to je zame zelo močno: izguba jezika, izguba jezika in tudi izguba hiše. Ko govorite o hiši: hiša je mama, hiša so prijatelji, hiša je delo, je ... Lahko rečem, da sem v nekem smislu morala čisto prekiniti z vsem, a je tudi jezik, da ne živiš več v tem svojem jeziku, ker najmočnejša dezorientacija ni živeti v drugem mestu, ampak je dezorientacija in izkoreninjenost začeti živeti v drugem jeziku pri 30., kot če bi bila stara eno leto in bi morala vse prestaviti in bi morala sesuti staro, da bi lahko zgradila novo. S toliko abecedami, toliko jeziki in toliko stvarmi; gledališče in umetnost omogočata te transformacije. Dajo ti prostor, lahko iščeš nenavadne poti, bližnjice, lahko uporabiš svoj glas, lahko uporabiš petje.«

5. skupina - Utrinek sistema sprejemanja v Italiji v tistem času

Gianfranco Schiavone, je predsednik italijanskega konzorcija solidarnosti (ICS) in nekdanji podpredsednik Združenja za pravne študije o priseljevanju. Je avtor številnih študij o priseljevanju in azilnem pravu.

»Javnih prispevkov ni bilo, pa tudi v vojašnicah ni bilo prostora. Žal, ker Zakonu št. 390 iz leta 1992 ni nalagal obveznosti pomagati vsaki razseljeni osebi, je bilo veliko zasebnih nastanitev in številni ljudje od nikogar niso prejeli ničesar. V nekaterih izkušnjah zasebnih nastanitev je bilo veliko ljudi prepuščenih samim sebi. Odločili smo se, da je treba ustanoviti lokalne odbore, in sicer občutljivejše skupine, sestavljene izključno iz prostovoljcev. Skupine, ki bi se povezale v mrežo za razvoj smernic. Cilj ni bil poslati ljudi na prosto: soba ali prazna hiša je bila v redu, vendar ni bila dovolj. Lokalna nastanitev je morala imeti javno logiko. In spomnim se, da smo pripravili smernice za ustanovitev odborov za dobrodošlico. Te smernice so obsegale nekaj strani, z operativnimi navodili (kaj je treba narediti, da se sestavi odbor z določeno trdnostjo).

Stvari so potekale takole: društvo bi poklicalo na stacionarni telefon, jaz bi se oglasil in pogovorili bi se o razpoložljivosti namestitvenih zmogljivosti (sob ali hiš). Po eni strani smo se trudili, da ne bi pokvarili navdušenja ljudi. Toda po drugi strani smo ga morali omejiti s tem, da je namestitev kompleksna zadeva. Pred razvojem teritorialnega projekta smo priporočili branje nekaj operativnih smernic. Smernice smo poslali po faksu. Po natančnejšem pregledu so bistvene točke, ki so bile prisotne v smernicah, pozneje sestavljale Nacionalni azilni načrt (PNA) in nato Nacionalni sprejemni sistem (SPRAR), z edino razliko, da smo predvideli tudi pobude, ki niso nujno šle prek lokalnih oblasti, čeprav se je pogosto obetalo sodelovanje z lokalno oblastjo v smislu zagotavljanja materialnih sredstev ali financiranja. Včasih pa ni bilo nobenega odnosa z lokalno oblastjo, včasih smo imeli posredne pomoči ali sponzorstva. Nato je bil vsiljen poznejši model SPRAR [Sistem zaščite prosilcev za azil in begunce] s številnimi omejitvami in priložnostmi, lastništvo projekta pa je postalo izključno v lasti lokalnih oblasti. Prve lokalne oblasti, najmočnejše v primerjavi z nastanitveno organizacijo, so bile drugačne.

Spominjam se, da je bil s tega vidika najaktivnejši odbor Občina Bergamo, ki je delovala kot občina; to pomeni, da je koordinirala odbor. Odbor se je zelo geografsko usmeril in sčasoma sprejel določeno ozemlje v Bosni: ozemlje Kaknja. Prišlo je do pobratenja, ki ga imamo še danes.

Zanimivo bi bilo danes razumeti, kako poteka projekt razpršenega sprejema v Bosni občine Bergamo

5. skupina - Utrinek sistema sprejemanja v Italiji v tistem času / Gianfranco Schiavone

v trenutni situaciji, torej glede trenutnih migracij v Bosni. Šel sem tudi pogledat hišo, ki so jo pomagali odpreti. Vse te dogodke povezuje neverjetna nit! Potem je tu še Brescia, tudi oni so čez čas opravili pomembno in strukturirano delo. V Furlaniji - Julijski krajini pa razmere niso bile prav nič zadovoljive. Med kosovsko vojno je občina Trst začela z minimalno aktivacijo šele leta 1998. Kot ICS smo z občino dobro sodelovali, vendar so bile takratne uprave zelo zaprte in brezbrizne.

Pogosto so bile desno usmerjene. Zagotovile so zgolj skladišče za pomoč. Nato smo imeli odbor za dobrodošlico na potresno prizadetih območjih v Karniji, v Gemoni in Venzoneju. Morda so bile v Vidmu kakšne pobude, vendar jih v primerjavi s številom tokov ni bilo veliko. Kot veste, sta bili v Furlaniji - Julijski krajini dve državni vojašnici v Purgessimo di Cividale in Červinjan. Občina Červinjan je z ljudmi v vojašnicah začela nekaj projektov nastanjanja, ne pa druge vrste sprejema. Vojašnica Pasubio, zdaj kup ruševin, je bila že takrat napol porušena in je v njej živelo več kot tisoč ljudi.

[...] Poleg oblik pomoči pri takem sprejemu, ki so bile vezane na stanovanje (nastanitev, prehrana, obleka), smo skušali organizirati ... Ker so bili ljudje, ki so prihajali, usmerjeni v te odbore, je bila naša glavna skrb, da se ti ljudje čim prej osamosvojijo. Vsakdo je imel pravico do dela. Bila je neka družbena odprtost do teh ljudi, ne današnja sovražnost do beguncev. Poleg tega so ti posamezniki prihajali iz izobraževalnega sistema v evropskem slogu in ni bilo težko obnoviti jezikovnega znanja in s tem možnosti zaposlitve. Pravno usmerjenih aktivnosti ni bilo prav veliko: ni bilo težav s čakanjem na policijskih upravah, s komisijami, pritožbami itd. Poudarek je bil na integracijski poti (kot bi rekli danes). Pri državnem sprejemu pa je obstajal le koncept zagotavljanja nastanitve, strehe in materialnega sprejema.

Mogoče kakšna zdravstvena pomoč, to je to ... Spomnim se, da je bil Rdeči križ v centrih ... Včasih celo za predstavo, tudi tukaj se velike zgradbe ponavljajo v zgodovini: vedno so slabe strukture, ki pa tu in tam kaj postavijo, da povrnejo malo podobe in včasih malo kakovosti. Toda nič drugega ni bilo načrtovano. Namen lokalnih odborov za dobrodošlico je bil vprašati ljudi, ki so želeli gostiti: 'Imate organizacijo, ki bi gostila približno eno leto? Lahko to storite skupaj z drugimi? Če nimate organizacije, se vrnite pozneje.' In bilo je na tisoče telefonskih klicev, ki so pričali o močnem solidarnostnem pritisku, veliko pomembnejšem kot danes (tudi zato, ker je bil morda bolj koncentriran na to kategorijo ljudi, begunce iz nekdanje Jugoslavije).

Zagotovo se številni niso odzvali, če niso imeli za seboj močne konstrukcije, torej če so imeli samo sobo in to je to. Ne moreš ljudi tako pustiti na cedilu. Posamezniki so morali postati ustvarjalci lokalnega projekta, potem so bili tisti, ki jim je z aktiviranjem mrež, kot sta Arci ali Karitas, uspelo

Gradnja mostov

5. skupina - Utrinek sistema sprejemanja v Italiji v tistem času / Gianfranco Schiavone

ustvariti zametek lokalnega projekta. Toda veliko predlogov se je končalo v niču.«

Tvoj dom, moj dom

Cilj:

Do konca delavnice udeleženci globlje razumejo večplastni koncept doma in izzive, s katerimi se srečujejo tisti, ki si po vojni ali razseljenju znova gradijo svoja življenja

Čas:

2 uri

Ciljna/e skupina/e:

Mladi, formalno/neformalno izobraževanje, starost 14 do 20 let, največ 25 oseb

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Dom, deljenje, nostalgija

Material:

- Velika miza ali delovni prostor za material za risanje
- papir, svinčniki, označevalci besedila (markerji) in barvni svinčniki za vsakega udeleženca
- tiskani glosar z besedami, povezanimi z domom in razseljenostjo (Priloga 1)

Tvoj dom, moj dom

Opis:

- **Kontekstualizacija in ogrevanje (10 minut)**

Dejavnost se začne z raziskovanjem večplastnega koncepta »doma«.

Predlagamo, da začnete s pričevanjem Vesne Ščepanović, aktivistke, umetnice, pisateljice, gledališke igralke, kulturnice, pisateljice in prevajalke, rojene v Črni gori.

»Kaj je dom? Kakšen je? Dom je tudi Riace, dom je Oulx, dom je Lampedusa, pa tudi Melilla [...] Domovi so veliko majhnih hiš, teatralno. Svoj oder lahko ustvarim s številnimi majhnimi hiškami, škatlami, skačem iz ene škatle v drugo in pripovedujem zgodbe.«

Udeleženci se bodo poglobili v to, kaj »dom« pomeni za posameznike, zlasti tiste, ki so morali na novo definirati svoj občutek doma v novem kraju ali državi zaradi migracije ali konflikta. Dom sega onkraj fizičnih prostorov in zajema kompleksno mrežo odnosov in čustev. V življenju posameznikov ima velik pomen in je pogosto predmet političnega diskurza.

- **1. faza: glosar (30 minut)**

Udeleženci se vključijo v razpravo in razmišljanje o besedah, povezanih z »domom«, iz priloženega glosarja (Priloga 1). Vsak udeleženec izbere besedo, ki mu ustreza, in pove, zakaj jo je izbral.

- **2. faza: pripovedovanje zgodb in intervju (30 minut)**

Pari udeležencev se med seboj pogovarjajo o svojih izkušnjah z domom in razseljenostjo. Pripravijo zapiske in ustvarijo vizualno predstavitev svojega življenjskega potovanja po različnih rezidencah.

Predlogi za vodenje dejavnosti:

- Kaj vidite iz okna svoje najljubše sobe?
- Delite spomine na dom iz otroštva.
- Zaradi česa se počutite kot doma?

- **3. faza: risanje in deljenje (30 minut)**

Udeleženci rišejo ali besedno opišejo partnerjevo zgodbo in življenjsko pot skozi različne domove. Nato svoje predstavitve delijo s skupino med krožkom.

- **Sklep: sklepna razprava (30 minut)**

Po pripovedovanju udeleženci razmišljajo o pomenu »doma« v njihovem življenju.

Pristopi in vprašanja za moderatorja za vodenje dejavnosti:

- Kako je na vas vplivalo poslušanje o partnerjevih izkušnjah z domom?
- Katere skupne teme ali čustva ste opazili v zgodbah?
- Kako lahko razumevanje različnih pogledov na dom pomaga graditi empatijo in solidarnost?
- Kakšne ukrepe lahko sprejmemo, da podpremo tiste, ki so doživeli razselitev ali izgubo doma?

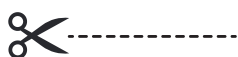
- **Sklepna dejavnost (10 minut)**

Delavnica se sklene z razpravo, ki udeležencem omogoči deljenje lastnih misli in občutkov o dejavnosti in kakršnih koli pridobljenih spoznanjih.

Tvoj dom, moj dom

PRILOGA:

Prisilna razselitev: neprostovoljna odstranitev ali preselitev posameznikov ali skupnosti z njihovih domov zaradi dejavnikov, kot so konflikti, preganjanje ali okoljske katastrofe. Prisilna razselitev poseže v posameznikov občutek varnosti in pripadnosti, kar pogosto pusti globoke čustvene in psihološke posledice.

Pripadnost: občutek sprejetosti, vrednotenja in vključenosti v skupnost ali družbeno skupino. Pripadnost je tesno povezana z občutkom doma in ima pomembno vlogo pri oblikovanju identitete in dobrega počutja.

Brezkoreninskost: stanje občutka nepovezanosti ali ločenosti od določenega kraja ali skupnosti, ki je pogosto posledica ponavljajočih se izkušenj razselitve ali migracije. Brezkoreninskost lahko povzroči občutke odtujenosti in pomanjkanja stabilnosti ali identitete.

Spomin: spominjanje preteklih izkušenj, čustev in dogodkov, povezanih z domom in razseljenostjo. Spomini oblikujejo posameznikovo razumevanje lastne identitete in oblikujejo njihov občutek navezanosti na posamezne kraje in skupnosti.

Skupnost: skupina posameznikov, ki si delijo skupne interese, vrednote ali izkušnje in tvorijo družbene povezave znotraj posameznega geografskega območja ali kulturnega konteksta. Skupnosti zagotavljajo podporo, solidarnost in občutek pripadnosti posameznikom, zlasti tistim, ki jih je prizadela razselitev.

Identiteta: različne značilnosti, prepričanja in vrednote, ki opredeljujejo posameznika ali skupino in oblikujejo njihov občutek samega sebe. Na identiteto vplivajo dejavniki, kot so kultura, etnična pripadnost, nacionalnost in izkušnje z razseljenostjo, kar pripomore k večplastnemu razumevanju doma.

Prilagoditev: proces prilagajanja na nova okolja, kulture ali okoliščine po preselitvi ali migraciji. Prilagoditev vključuje razvijanje strategij obvladovanja, kovanje novih družbenih vezi in vnovično pogajanje o občutku doma v neznanih okoliščinah.

Odpornost: sposobnost premagati stisko, izzive ali travme in ohraniti občutek dobrega počutja in namena. Odpornost se goji z osebnimi močmi, mrežami socialne podpore in zmožnostjo prilagajanja spreminjajočim se okoliščinam, vključno z izkušnjami razseljenosti.

Minljivost: stanje nestalnosti ali začasnega prebivališča, ki ga doživljajo posamezniki, ki živijo v prehodnih ali začasnih stanovanjskih razmerah. Minljivost odraža fluidnost in negotovost, povezano z razseljenostjo, ter poudarja izzive vzpostavljanja stabilnega občutka doma v minljivih okoljih.

Izzivi aktivizma

Cilj:

S pričevanji in razpravami se vključite v razumevanje vloge aktivizma, prostovoljstva in humanitarnega dela ob razpadu Jugoslavije, spodbujanje empatije, kritičnega mišljenja in zgodovinske zavesti

Čas:

2 uri

Ciljna/e skupina/e:

Največ 25 oseb, starost 15 do 25 let, formalno izobraževanje

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Aktivizem, prostovoljstvo, humanitarno delo, solidarnost

Material:

- Ričevanja (prepisi)
- tabla z listi (flipchart) ali šolska tabla
- označevalci besedila (markerji)
- svinčniki in papir za udeležence
- časovnik ali štoparica

Opis:

- **Uvod (15 minut):**

Delavnica se začne z dobrodošlico udeležencem in raziskovanjem teme aktivizma med razpadom Jugoslavije. V tem obdobju, ki so ga zaznamovali pomembni politični pretresi v nekdanji Jugoslaviji, so se pojavila množična gibanja, ki so zagovarjala spremembe, in tako tlakovala zgodovinsko pot regije.

Začrtani so cilji dejavnosti s poudarkom na njeni pomembnosti pri razumevanju zgodovinskega konteksta aktivizma in njegovega vpliva na družbena dogajanja v burnem obdobju. S poglobljanjem v pripovedi aktivistov in njihovih prizadevanj za krmarjenje skozi stisko udeleženci pridobijo dragocene vpogled v dinamiko družbenih sprememb.

Da bi spodbudili sodelovanje, dejavnost medsebojnega spoznavanja udeleženca spodbudi, da na kratko delijo svoje poglede ali obstoječe znanje o razpadu Jugoslavije in povezanem aktivizmu. S to začetno izmenjavo izmerimo skupno razumevanje in pripravimo temelje za poglobljene razprave skozi celotno delavnico.

- **Pričevanje (45 minut):**

S predstavitvijo pričevanj (Priloga 1) aktivistov, prostovoljcev in humanitarnih delavcev, ki so bili tam med razpadom Jugoslavije, delavnica udeležencem iz prve roke ponudi vpogled v izkušnje in poglede ključnih osebnosti iz tega burnega obdobja. Vsako pričevanje služi kot pretresljiv opomin na izzive, s katerimi se soočajo, in odpornost, ki so jo posamezniki pokazali sredi političnih pretresov.

 Opozorilo na sprožilce: pričevanja obravnavajo občutljive teme, s katerimi se nekateri posamezniki morda težko soočijo. Ustvarite prostor za obvladovanje čustev, ki se lahko pojavijo ob branju pričevanj.

Udeležence razdelite v največ pet majhnih skupin (3–5 članov na skupino) in vsaki skupini dodelite zbirko pričevanj. Udeleženci dobijo prostor za introspekcijo, kar jim omogoča obdelavo vsebine na osebni ravni. Ta reflektivna pavza spodbuja udeležence, da se povežejo s pripovedmi na globlji ravni, spodbuja empatijo in razumevanje.

Izzivi aktivizma

- **Skupinska razprava (20 minut):**

Po vsakem pričevanju sledi pospešena razprava, ki udeležencem omogoča, da odkrito delijo svoje misli, čustva in vprašanja, ki jih sprožijo pričevanja. Ta interaktivna izmenjava ne omogoča samo raziskovanja različnih perspektiv, temveč tudi olajša kolektivni občutek učenja in odkrivanja, ko udeleženci krmarijo skozi kompleksnost zgodovinskih pripovedi.

Zagotovite vodilna vprašanja, kot so:

- Katere skupne teme ali izzive opazite med pričevanji?
- Kako je aktivizem pripomogel k oblikovanju dogodkov ob razpadu Jugoslavije?
- Kakšna so bila tveganja in žrtve, s katerimi so se soočali aktivisti?
- Kako ta pričevanja navdihujejo ali informirajo sodobni aktivizem?

Vsaka skupina naj izbere govorca, ki bo povzel njene točke razprave.

- **Premislek in sklepne misli (30 minut):**

Vnovič zberite celotno skupino. Vsaka skupina naj poroča o mislih, ki so jih delili njeni člani na srečanju v majhni skupini, in naj spodbudi razpravo, da se vzpostavi povezava med pričevanji. Na tabli zapišite ključne besede razprave.

Omogočite reflektirano razpravo:

- Kako so izkušnje aktivistk in aktivistov ob razpadu Jugoslavije povezane z aktivizmom danes?
- Kaj se lahko naučimo iz njihovih dejanj in bojev?

Na koncu poudarite pomen empatije, razumevanja in aktivnega sodelovanja pri oblikovanju pravične in enakopravne družbe.

- **Povratne informacije in zaključek (10 minut):**

Povabite udeležence, da delijo svoje povratne informacije o dejavnosti.

Vodite sklepno dejavnost tako, da vprašate: Kakšna spoznanja ste pridobili z današnjo dejavnostjo?

Hvala vsem za sodelovanje in prispevke.

PRILOGA:

1. skupina - Ogroženo življenje

Agostino Zanotti je po sodelovanju v okoljevarstvenih gibanjih v osemdesetih letih dvajsetega stoletja in proti prvi zalivski vojni leta 1992 med vojno v Bosni in Hercegovini nudil pomoč in podporo pacifistom Koordinacije za solidarnostne pobude Brescia. Dne 29. maja 1993 je pri Gornjem Vakufu konvoj s humanitarno pomočjo napadla vojaška tolpa in ubila Sergia Lana, Guida Pulettija in Fabia Morenija. Zanottiju in Christianu Penocchiu je uspelo pobegniti v gozd.

»Zavidovići so bili dolgo izolirani in vzpostavili smo stike z občani in oblastmi, da bi izvedli to nalogo. Na pot smo se odpravili 29. maja 1993 iz Splita med 8.30 in 9.00 zjutraj. [...] Celotna pot, ki smo jo prevozili, je potekala po cesti, imenovani Diamantna pot, imenovani tako, ker je UNPROFOR, mirovni kontingent Združenih narodov, imel navado, da je cestam, po katerih so prevažali humanitarno pomoč, dajal posebna imena. Diamantna Pot zato, ker je kot diamantna konica prodirala v osrčje Bosne do Tuzle. Poročali so o prisotnosti mirovniških sil na enem najtežjih območjih. [...] Da bi prispeli do Viteza, je bilo treba skozi Gornji Vakuf, cesta od Gornjega Vakufa do Viteza pa je potekala naravnost skozi gozd. Bila je makadamska pot, ob kateri je tekel potok. To je bil kraj, ki je povzročil nekaj zaskrbljenosti tudi pri prejšnjih misijah. Šlo je za lokacijo, ki je bila nagnjena k zasedam, kjer si lahko predstavljate nekoga, ki nenadoma izstopi iz dreves ali bregov potoka, da bi vas preveril in ustavil. Razmišljali smo o možnosti, da bi bili med misijo oropani. Vedeli smo, da obstajajo tolpe bolj ali manj rednih vojakov, ki so včasih ukradli blago iz humanitarnih konvojev in nato izpustili voznike in potnike. Tako smo predvidevali možnost zasede na tem odseku. Vendar je vse potekalo gladko. Malo smo zaostajali, ker se je tovor zaradi ovinkov premaknil, a smo ga prilagodili, tako da smo na Diamantno pot vstopili okoli 15.30. Tik pred vstopom na diamantno pot, približno uro in pol po tem, ko smo mirovnike prosili za dovoljenje za nadaljevanje, smo na makadamski cesti naleteli na opazovalca misije Varnostnega sveta ZN, nadzornega organa Evropske unije. Vprašal je, kam gremo. Odvrnili smo, da v Vitez po nove informacije, potem pa nas je brez težav pustil. Od tega zadnjega srečanja smo postopoma vstopili na to makadamsko cesto: tovornjak spredaj s Sergiom in Fabiem, midva pa zadaj z džipom. Cesta je bila ovinkasta, polna strmih ovinkov, nekaj temnih, v enem temnem ovinku sva Fabia s tovornjakom za nekaj sekund izgubila izpred oči, nato pa sva ga dohitela. V resnici smo videli

1. skupina - Ogroženo življenje / Agostino Zanotti

tovornjak Fabia in Sergia, ki je obstal na sredini ceste, z njima dol s tovornjaka, obkrožena s šestimi vojaki, ki so s puškami merili v glavi Fabia in Sergia. Takrat smo se ustavili, pristopilo pa je še šest vojakov in nam uperilo puške v glavo. Ugotovili smo, da je nekaj narobe, ker čeprav smo prešli veliko kontrolnih točk, je šlo na teh točkah bolj za barantanje: dali bi jim čokolado, sladkor, sol, majico in izmenjali nekaj šal, vendar nihče ni uperil orožja v nas.

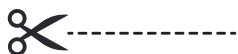
Dojeli smo, da gre za zasedo. Vojaki so nas pospremili na stransko cesto z glavne ceste, Fabio je premaknil tovornjak, džip, kamor nas je pripeljal vojak, pa je bil premaknjen. Obrnil sem se in videl, ko so nas premikali, je bil na koncu konvoja vojak, ki je z vejami in listjem čistil sledi pnevmatik, ki so jih pustila vozila. To ni bil dober znak; nekaj je bilo narobe. Potem pa smo bili postavljeni malo dlje od glavne ceste. Na tej točki smo videli Hanefijo Prijića, ki se je s hriba spuščal po drugi poti, lik, za katerega smo pozneje izvedeli, da je bil Hanefija Prijić, imenovan Paraga, in je bil poveljnik vseh teh vojakov. Vprašal nas je za podatke, nas postavil v vrsto pred zid, in videl sem, da smo bili ob zidu in sem se premaknil, ker nisem hotel, da bi bilo mesto usmrtilve. Ta položaj mi ni bil všeč. Predali smo dokumente in pojasnili, kam moramo iti. Takrat je Hanefija Prijić prevzel nadzor nad vozilom, vse v našem avtu, mojo torbo z vsemi dokumenti žensk v trojnikih itd. In skupaj z edino žensko v skupini so se premaknili na drugo pot, Fabio pa je moral skupaj z enim od vojakov voziti tovornjak v bazni tabor. Naložili so nas na traktor. Začelo je prihajati več vojakov, vsi zelo dobro opremljeni, poleg 12 vojakov, ki so bili tam na začetku, nato 15 s Hanefijo Prijićem in drugimi. Ugotovili smo, da gre za bojno skupino, ki drži fronto. Odkar so nas ustavili, Guido ni izrekel niti besede. Vse je opazoval, molčal in bil videti zelo zaskrbljen. Fabio je pripeljal tovornjak v bazni tabor. V baznem taboru smo našli druge vojake, ki so začeli razkladati material, ki smo ga imeli na tovornjaku. Fabio, ki je govoril malo nemško, je stopil s tovornjaka in rekel: 'Fantje, pogledjte. Pogovarjal sem se s tem vojakom in zagotovili so nam, da nas bodo pustili pobegniti, pustili nas bodo.' Poveljnik Hanefija Prijić je poklical nekaj svojih podrejenih, tudi tistega, ki je bil s Fabiem na kamionu, nato pa so nas vzeli in pripeljali s traktorsko prikolico, vseh pet z dvema vojakoma, traktoristom in potem pa pred nami Hanefija Prijić in njegova ženska, in odpeljali so nas na malo bolj osamljen kraj na hribu, veliko bolj osamljen od tistega baznega tabora, in so nas prisilili, da smo sestopili s traktorja. Tam, na traktorju, se je zgodilo nekaj, kar želim omeniti: Sergio je bil zelo zaskrbljen zaradi tega, kar se dogaja. Začelnjala ga je malce grabiti panika, ker sta bila vojaka, ki sta nas spremljala, res sumljiva človeka itd., zato se je obrnil k Fabiu in dejal: 'Fabio, kaj naj storimo, ker se zdi, da je tukaj situacija težka.' Bolj ali manj so bile to besede, in Fabio mu je odvrnil: 'Glej, moli, ker nam lahko le Bog pomaga.' Kot ateistu ali nekemu, ki išče drugo resnico, kot sem jaz, so se mi te besede vtisnile v spomin, ker se je Sergio res pomiril in razumel sem, da je na neki način smisel vere prav v teh besedah. Se pravi v prepričanju, da obstaja Bog, ki te lahko reši, morda ne fizično,

1. skupina - Ogroženo življenje / Agostino Zanotti

lahko pa duhovno. In tako za Fabia kot tudi za Sergia je bil to trenutek, ko sta se nato z neko vedrino soočila z vsem, kar je sledilo. To se je zgodilo na traktorju. Potem je bil pevec, bil je vojak, ki je brenčal pesmi, ki jih pojejo nekateri, recimo temu islamski skrajneži, ko morajo izvesti usmrtitev. Takrat še nisem vedel, da obstaja ta običaj, danes pa razumem, da je bil to pomen te pesmi. Kakorkoli že, pridemo do te točke. Hanefija Prijic me pogleda, me ogovori in pokaže na pot z besedami: 'Od tam pojdi v Zavidoviče.' Prosili smo za oblačila, da obdržimo avto, da nas izpustijo. V resnici Hanefija Prijic pokliče dva vojaka, ki sta bila na traktorju, in jima nekaj reče. Po našem mnenju je bil to trenutek, ko je Hanefija Prijic izdal ukaz. Vojaka, ki sta imela prej zrahljane jopiče, nekako takole bodala in zrahljane puške, dejansko zavzameta bojno držo, torej tako kot tisti, ki morajo izvršiti ukaz. Vojaka nas pospremita po drugi zelo majhni poti: en vojak spredaj, nas pet zadaj in en vojak zadaj. Ustavimo se nedaleč od tiste točke in vojaki nam vendarle vzamejo nekaj denarja, Fabiu in Sergiu strgajo verižice s križi in ostanemo tam, ker razumemo, da je to dramatičen trenutek. V tistem trenutku Fabio zavpije: 'Zakaj?' Vse se zgodi v trenutku. Pripovedujem o rekonstrukciji, ne samo o tem, kaj se meni zgodi, ker to opisuje, kaj se je zgodilo. Najprej sem imel v glavi, da bom s pogledom na vojaka, vojaka pred seboj, v oči, razumel trenutek, ko bo začel streljati, in to je res, videl sem ta trenutek, tisti delček sekunde, po katerem se je vse skupaj začelo, recimo vsi posnetki in eksekucija. Stečem. Guido ostane točno tam, kjer je bil. Verjamemo, da je deloval kot ščit med prvim vojakom, ki je streljal, ki je bil na čelu vrste, ker smo bili v eni vrsti, enim vojakom tukaj in enim vojakom spredaj. Vojak na čelu vrste strelja v Guidovo smer. Tukaj je Guido zadet s tremi strelji iz kalašnikova. Umre na kraju samem, točno tam, kjer je bil. Verjamemo, glede na njegov položaj in to, kar se je zgodilo, da nam je Guido skušal dati čas za pobeg. Drugi poleg Guida je bil Christian, ki se vrže po pobočju in se skriva za grm: tam ostane ves čas. Fabio gre pravzaprav v isto smer kot Christian po klancu navzdol, pride do dna, na dnu pa sta dva vojaka, ki ga nato pokosita z rafali iz avtomatov. V Fabiovem telesu so našli 18 krogel. S Sergiem tečeva v nasprotni smeri od drugih. Slišim strele kalašnikova v ušesih, v zraku ... Zenice so se mi razširile od adrenalina, tečem čim hitreje in za trenutek najdem Sergia, ki je bil poškodovan in v tistem trenutku se nisem zavedal, da je morda ranjen od strela. Mislim sem, da ga je poškodovala veja, res sem ... Očitno je bilo prvič, vse je bilo zmedeno, kaotično, nerazložljivo in Sergio mi reče: 'Madona, pobili naju bodo.' In odvrnem: 'Sergio, beži, ker je to edina stvar, ki jo lahko narediva.' Sergio teče v isto smer, kamor je šel Fabio. Tam naleti na druge vojake, ki ga prav tako ubijejo z rafali iz avtomatov, pravzaprav na njem najdemo veliko več nabojev, preko 23 krogel v Sergiovem telesu. To pomeni, da so se nad njim zares znesli. Pravzaprav bežim, ves čas sem tarča tega vojaka. Mrzlično tečem, pred očmi mi šviga vse življenje, v sebi ponavljam: 'Zakaj? Kako to?' V resnici ti daje energijo želja po preživetju. Se pravi, misliš, da ti bo uspelo. Postaneš divja žival, se pravi, daš na dan vse, kar imaš v sebi za preživetje.

1. skupina - Ogroženo življenje / Agostino Zanotti

Razširjene zenice, povečano zaznavanje vsega okoli sebe, dokler ne pridem do konca druge poti, in eden od strelav tega vojaka, ki me je ciljalo, me oplazi, ujame moje kavbojke in se potopim v bližnji potok, dajem občutek, da sem ustreljen in ubit. Ostajam na tej poti, v tem potoku, skrivam se pod listjem, z blatom, malo kot Rambo, te stvari, ne vem, zakaj sem jih naredil, ampak vse so prišle povsem naravno, potem pa so me prišli iskat. Slišal in videl sem njihove korake nad seboj, vendar me niso našli. Potok je tekel, verjetno so mislili, da bodo truplo našli v smeri toka. V resnici me niso našli. Ko sem se skrival, sem slišal krike, nekaj sem slišal, ampak v tistem trenutku se nisem zavedal, kaj se dogaja, da bo nekdo izgubil življenje. V resnici so bili ti kriki umora Fabia in Sergia, a šele veliko pozneje sem ugotovil, da so bili ta zvok, ti kriki njuni, ne vem, zakaj, to je, bil sem tako prepričan, da ... tako osredotočen na to, da se rešim in tako prepričan, da bo tudi njim uspelo.«

2. skupina - Želja po odhodu

Silvio Ziliotto je bil predsednik Ipsia Milano - Aktivno prostovoljstvo za mir in razvoj. Od leta 1993 je bil prostovoljec na Hrvaškem, v Sloveniji in Bosni.

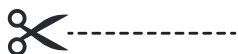
»Tako končamo v tem projektu, jaz in drugi ljudje, kot je Silvia in drugi, vendar nas je veliko v ... opravljanju misije, ki jo zahteva minister za zunanje zadeve, italijansko-slovenski minister za zunanje zadeve, ker je bila potreba po animaciji v begunskih zbirnih centrih v Sloveniji. Druga polovica leta '93 je. Opravil sem to pot, sem med prvimi, ki smo šli novembra '93. [...] In prvič sem šel, tako da je bil prvi trenutek v drugi polovici leta '93. Radi bi razumeli, kaj se dogaja v zbirnih centrih, da bi dobili predstavbo, zato smo delegacija mladih iz različnih društev. Odpravili smo se odkrivat neznani svet. Res je bila ovira, celo z vlakom, v delih noči. Dan in pol smo potovali s temi neskončnimi vlaki, ki nikoli niso prispeli. Spomnim se, da smo potovali ves dan in vso noč, prispeli smo v zbirne centre in vsak od nas je bil nameščen v drugem zbirnem centru, kjer poskušamo, vedno okoli Ljubljane ali znotraj Ljubljane, razumeti dinamiko in težave. Zvečer sva se običajno srečala in razpravljala ter tako preživela približno en teden. Potem smo se začeli vračati v Italijo in hiteli pojasnjevati, kaj delamo, začeli smo ozaveščati in organizirati to mrežo zbirnih centrov in društev, vsako je posvečeno enemu zbirnemu centru, in ugotovili smo, da jih je približno trideset, s katerimi smo se pobratili. Naredili smo te twinninge in jaz sem nadaljeval, potem sem bil eden od odgovornih v Milanu za ozaveščanje in sem bil zadolžen za koordinacijo begunskih zbirnih centrov, ker se srečujemo enkrat na teden, da imamo sestanke, ki se nikoli ne končajo, da razpravljamo o tem, kaj je prav in kaj narobe, in to je tedenski sestanek. Nato smo imeli vsak sestanek svojega zbirnega centra, kjer je bila skupina za ozaveščanje, skupina za zbiranje pomoči, skupina, ki je pričala, skladiščna skupina, skratka vse te reči. Tako smo se nato preselili iz zbirnega centra Vice v zbirni center Novo mesto. Ostal sem dve leti, '94 in '95, potem so zbirni center zaprli, v tistih letih študija, a hkrati sem začel delati, ker sem se naučil jezika. Potreboval sem ga za delo. Leta 1995 se je ta izkušnja končala, ker po koncu vojne ni bilo razloga za obstoj zbirnih centrov in so jih dokaj hitro zaprli.«

2. skupina - Želja po odhodu

Simona Berardi, je sodelovala pri solidarnostnih pobudah z združenjem Il Cerchio v Modeni in pozneje z lastno organizacijo I Care. Delala je kot prostovoljka v inštitutu v Splitu, ki je sprejemal invalide, razseljene iz Vrlike. Nato je z gmotno pomočjo in dejavnostmi skrbel za družine v Mostarju. Aktivna je bila od leta 1995 do leta 1996-97.

»Nekje leta 1993, da, bolj ali manj, sem v časopisu Il Manifesto videla oglas, v katerem so iskali prostovoljno osebje za pomoč v ustanovi za hendikepirano mladino v Splitu, begunce iz Vrlike, ki je kraj na Hrvaškem. Poskušala sem navezati stik z njimi in mislim, da sva se srečala (o tem spominu nisem tako prepričana, da bi nanj stavila svoje življenje), potem pa sem navezala stik z njimi in imeli smo sestanek med prostovoljci v Modeni, ali pa morda niti to ne, ker sem pozneje izvedela, da se je na njihov klic oglasila moja mama in jim rekla: 'Tale pa še niti polnoletna ni! Ste nori?' Tako sem jih naslednje leto vnovič kontaktirala in na srečo smo imeli tisto blagoslovljeno srečanje v Modeni. Ne vem, ali je bilo drugo ali prvo, ne spomnim se več, in sem se odločila, da grem. Odločila sem se, da grem, in takrat je bilo že leto 1995. Avgusta 1995 sem odšla v Split, da bi bila prostovoljka v tem kraju, imenovanem Bonačić, to je bil objekt v Vrliki [...] V resnici tam niso bili invalidi, [...] so bili ljudje z različnimi motnjami, kognitivnimi, senzornimi motnjami, pa tudi ljudje, ki so kot otroci ostali sirote in so bili nameščeni v tisti objekt, in potem se je zgodilo, kar se je zgodilo. [...] To je bila nuja, nepredstavljivo je bilo početi kar koli drugega. Kot da se mi je zdelo, da je ves svet tam, v Sarajevu, potem pa namesto tega, morda pozneje, ob bolj poglobljenem branju, mogoče najdeš članke, knjige in zgodbe o tem, kaj se dogaja v Bosni. Preprosto v Bosni, lahko rečemo, mislim, zame je bil fokus Bosna, ni bilo Hrvaške: tisti bombni napadi na hrvaški obali, v redu, so bili tam, vendar so bili zelo drugačni od tega, kar se je dogajalo v Bosni. Mislim, Vukovar, kar se je v resnici dogajalo v Bosni, je bilo nepredstavljivo, zame ni bilo možnosti, da ne posredujem in ne naredim česa, pa čeprav je bilo to samo v malem, ampak v resnici je bila možnost, ki je obstajala, ker pravzaprav, če hočeš, so šli vsi: eni so prinesli sadje, eni zelenjavo, eni oblačila, eni so šli delat nekaj posebnega. Ampak bilo je tam. Če ste želeli nekaj narediti, če ste želeli sodelovati, če ste želeli kaj videti na lastne oči, ste lahko, ker je bilo razširjeno po vsej Italiji, povsod, povsod.«

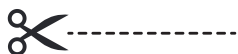
3. skupina - Pomoč na terenu

Gianni Amaini, se ukvarja s prostovoljnimi dejavnostmi v okviru Združenja Beati Costruttori di Pace (Blaženi graditelji miru). Po začetku leta 2000 je ob upokojitvi ustanovil društvo Vita-Virtus Onlus, katerega predsednik je in se osredotoča predvsem na sprejem, pomoč in integracijo priseljencev. Trenutno se skupaj z drugimi združenji ukvarja s problematiko beguncev, ki potujejo po balkanski poti v Evropo.

»Ne samo, da smo odprli pisarno [v Sarajevu], ampak smo pisarno opremili z radiem, radijskim oddajnikom, torej iz Italije, ker telefoni niso delali, internet takrat ... Govorim o '93, torej ni tako kot zdaj, ko to berem, no, zdaj se o tem govori, veš ... In tako smo blizu Scandiana, v provinci Modena, vzpostavili radijski most in tako smo lahko govorili od tu do Sarajeva in včasih so begunci v različnih mestih, ko so slišali za to, navezali stik in se lahko pogovarjali prek radijske zveze. [...] Običajno so bile zunaj ženske in otroci, no, moški niso mogli ven. [...] Moški so morali služiti v boju [...] In potem se je to naredilo in po mojem mnenju je to najbolj zanimiva služba, ki je trajala druga tri leta, kolikor je trajala vojna, poštna služba. Kako je delovala? Vem, ker sem tudi sam sodeloval pri tem. Skratka, mesto je bilo zaprto, tako da ni bilo možnosti komuniciranja, ni bilo možnosti radia ali telefona, baznih postaj ... In tako, kot pravijo, kaj smo mislili? Albino in ta Avstrijec in tudi Lisa Clark, da bi razširili vest po Italiji, da lahko pošljete pismo v Padovo z naslovom družine, ki smo ga nato želeli prinesiti v Sarajevo ... In ni šlo samo za sporočanje, kje so in kaj so delali, hkrati pa so lahko potem pisali 'živi smo, tu smo, delamo ...' Poštna služba tako notri kot tudi zunaj, tako da se spomnim, ker takrat med počitnicami ali ob sobotah ali tako, dobil sem sam, pa ne samo jaz, tudi vsaj petnajst drugih ljudi, povezanih z blaženimi graditelji miru, dobili smo kartico urada za begunce v Zagrebu, ki nam je dovoljevala vstop iz humanitarnih razlogov, tako da smo šli v Falconaro blizu Ancone, kjer je bilo vojaško letalo C130, ki je tja prevažalo humanitarno pomoč, torej hrano, konzerve, hkrati pa je peljalo novinarje in humanitarno osebje. Spomnim se, tam sem srečal Tonija Capuozza, srečal sem Adriana Sofrija. Ljudi, ki so šli tja kot novinarji. In kaj smo prinesli - ne hrane, pisma smo prinesli v nahrbtnikih. V smislu ... ker takrat pisma niso bila samo komunikacija, potem so tamkajšnji ljudje rekli: 'Pa ne dajte samo pozdravov, ampak tudi nekaj mark!' Med vojno so bile namreč edina valuta, ki je krožila, marke in določeni izdelki so se prodajali na črnem trgu, zato so jih ljudje potrebovali, tako da so pozneje ljudje priložili tudi denar, tako da smo potem, ker je bilo zapleteno, vzeli denar, napisali ime ... Pisma so imela samo ... Da ne, da bi bili prepričani, da s pregledi na kontrolnih točkah ne bi ničesar odnesli, zato je bila opravljena ta

3. skupina - Pomoč na terenu / Gianni Amaini

poštna storitev, ki je bila zelo cenjena, saj so ljudje potrebovali tudi denar notri: torej pisma in denar. Ta poštna storitev je bila zame temeljna, tako da je bil na neki način prebit zid obleganja. Dve leti pozneje jim je uspelo narediti rov in potem se je tam, hvala bogu, zmanjšal napor, ker so potem iz rova potem lahko tudi šli ven in so se stvari začele premikati. Potem leta '94 '95 Daytonski mirovni sporazum, vojna se konča. Torej, to je, recimo, aktivnost blaženih graditeljev miru v Sarajevu hkrati, potem imamo begunce. [...] Šli bi z avtom do Falconare, razložili, šli bi na letališče, ni bilo treba karte ... Ni bilo zastoj, eh! Nekajkrat letalo ni pristalo, je šlo nazaj, ker ne vedno Srbi, no, ne vem zakaj takrat niso ... Ampak, no, normalno je pristalo in smo šli skozi kontrolno točko, skratka, letališče je bilo v rokah ZN, potem pa je bila od letališča do mesta srbska kontrolna točka, ker je bilo letališče na ozemlju onkraj blokade, tako da je bilo na srbskem ozemlju, če hočete, kajne? Torej ... In tam so te pregledali, no, morali smo imeti neprebojni jopič, čelado itd. Potem bi vstopili v mesto in tam je bila pisarna, pisarna je bila zaščiten, v gostilni spodaj, in razložili bi stvari in nahrbtnike s pismi. Poskrbel sem samo za to. In potem so domačini, lokalni ljudje, vedeli, kje so kraji, in ponoči so hodili naokrog in raznašali pošto.«

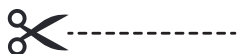
4. skupina - Prostovoljstvo z mladimi

Drago Lelas, je bil eden prvih prostovoljcev za delo z begunci v Splitu v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, danes pa sodeluje z nevladno organizacijo MoST, ki se osredinja predvsem na programe za brezdomce.

»Začetek je bil ... Prvi prihodi so bili povezani z Vukovarčani.

Natančno tega se spominjam. Vem, da smo imeli skupino otrok in naša prva pot nekam za poletne počitnice je bila s tisto skupino, mislim, da je bilo leta 1992. Torej s skupino otrok, ki so bili otroci padlih branilcev Vukovarja. To je bil naš prvi dopust leta 1992. Hkrati pa smo takrat delali v Splitu, tako da vojna dogajanja še niso bila tako intenzivna, v Bosni se ti vojni dogodki še niso začeli. Večinoma smo torej delali z našimi (hrvaškimi) razseljenimi osebami iz dalmatinskega zaledja in smo imeli velik angažma, ko so prišli otroci iz centra Vrlika. Vrliški center je bil zaradi vojnih dogodkov preseljen, vrliški center pa je ustanova, ki se ukvarja z otroki in mladostniki z najtežjimi oblikami invalidnosti in motnjami v duševnem razvoju, ki so v stacionarnih ustanovah, kjer so stalno nastanjeni 24 ur na dan. In vse te otroke je bilo treba namestiti v dvorano Juraja Bonačića, v športno dvorano. Torej otroci z različnimi deformacijami, najhujšimi oblikami motenj v duševnem razvoju, potrebujejo 24-urno varstvo. Vsi so bili nastanjeni v športni dvorani Juraja Bonačića v Splitu in to je bila ena najtežjih izkušenj v življenju. Kot mladi smo vstopili v to. Menjvali smo se vsake 3 do 4 dni. Dobesedno je šlo za preživetje.

Otroci z več deformacijami, zaostalostjo, pomoč pri premeščanju, izstopanje iz tovornjaka in postavitve podlog v Juraju Bonačiću. Oskrba dobesedno, osnovna oskrba, samo da niso bili lačni ali žejni. Vse se je nakopičilo. Bilo je grozljivo. K sreči ni trajalo dolgo. Trajalo je približno 15 dni. In potem so otroke ter mladostnike počasi začeli seliti na različne lokacije, da bi zanje bolj poskrbeli.«

5. skupina - Razmišljanja iz preteklosti v sedanjost

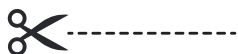
Claudio je bil italijanski humanitarni delavec, ki je med razpadom nekdanje Jugoslavije delal na terenu. Prispeval je k zdravstveni pomoči obleganim ljudem v Sarajevu in Srebrenici.

»Travma izhaja iz situacije, a če se je ne spomniš, se ne pozdraviš. In nikoli se ne sme pozabiti. Dejstvo, da je spomin tako ključen pri zdravljenju zgodovinskih travm, naredi to zgodovinsko obdobje še bolj boleče, saj zavedanje, da je spomin izgubil svojo organizacijsko funkcijo, klinično gledano, onemogoča zdravljenje travm, ki bi jih Jung imenoval družbene in kolektivne. Ker verjamem, da obstaja osebna Claudijeva travma, ki je znotraj večje travme Mostarja, ki je znotraj večje travme Jugoslavije, ki je znotraj večje travme sistema. Smo kot ruske babuške matroške, ena v drugi. In izguba organizacijske funkcije spomina v teh dneh ... Tudi zato sem tukaj, poleg ljubezni, zapomnite si to, saj se stvari delajo iz ljubezni.«

5. skupina – Razmišljanja iz preteklosti v sedanjost

Simona Berardi, je sodelovala pri solidarnostnih pobudah z italijanskim združenjem Il Cerchio v Modeni in pozneje z lastno organizacijo I Care. Delala je kot prostovoljka na inštitutu v Splitu, ki je sprejemal invalide, razseljene iz Vrilike (Hrvaška). Nato je gmotno pomagala in izvajala dejavnosti za družine v Mostarju (Bosna in Hercegovina). Aktivna je bila od leta 1995 do leta 1996–97.

»Danes se mi zdi, tako kot takrat, da je premalo pripravljenosti, da bi se lotili sprejemanja ljudi, ki so tukaj, in to ostaja, zdi se mi tudi zdaj, kolikor lahko rečem, pravzaprav, da se potreba ne obravnava in pravica teh ljudi, ki bežijo pred različnimi stvarmi, da so dostojno sprejeti, ne z dobroteljnostjo, ampak s potrditvami pravic, tega po mojem mnenju ni bilo, ni. Zdaj lahko z večjo gotovostjo trdim, in to vam povem tukaj, in po mojem mnenju ne, tega pojmovanja ni. Zdaj torej ideja, da tega ni bilo, pa vendar, mogoče je to samo moja percepcija, ampak dejansko je tudi sama država neučinkovita. V količini in načinu sprejemanja, v priznavanju pravice, nas preprosto ni. [...] Namesto tega obstaja priznanje te pravice in da, res, da, v civilni družbi si je izklesala pot, del civilne družbe to priznava. Morda sem se tam naučila sprejemati tiste, ki bežijo pred konflikti, in nato sprejemati ljudi, ki se iz kakršnega koli razloga odločijo zapustiti svojo državo izvora, vendar je to vedno manjši kos, kos, za katerega mislim, da se vedno manjša.«

6. skupina - Transnacionalna omrežja

Igor Longo, je eden od pionirjev delovanja nevladnih organizacij v Dalmaciji. Po poklicu je psiholog in se je kot pomemben del splitske aktivistične scene iz tistega obdobja, s katerim smo se pogovarjali pred vojno, aktivno ukvarjal z delom s socialno ogroženimi člani družbe, predvsem mladoletnimi. V začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja je skupaj z nekaj kolegi, ki so bili po poklicu psihologi in socialni delavci, obiskal Modeno v severni Italiji. Navdahnjeni s prostovoljnim delom, ki so mu bili tam priča, so ustanovili društvo MOST (Modena - Split).

»Društva se ustanavljajo. Odpremo oči, spremljamo dogajanje po svetu. Leta 1995 je skupina nas, ki smo se poznali, odšla v italijansko Modeno. Modena, mesto, ki je takrat imelo okoli 180.000 ljudi.

Odpravili smo se tja, skupina nas iz zdravstva, sociale in šolstva.

Koliko nas je bilo? Približno 15 ali več. Vodil nas je pokojni dr. Donadini, doajen šolske medicine tukaj v Splitu. Peljal nas je v Modeno in tam so nas res temeljito seznanili z njihovimi programi v Modeni in njeni okolici.

Obiskali smo domove, centre za resocializacijo, za odvisnike, vse. In potem smo videli, da je v Modeni, mestu s 180.000 prebivalci, vsak šesti prebivalec, od malčkov v vrtcu, ki izvajajo dejavnosti, do upokojencev, ki igrajo šah z otroki s posebnimi potrebami ali počnejo kaj drugega.

Vsak šesti prebivalec je torej vključen v nekakšen program pomoči. To je bilo za nas fascinantno.

Vsak šesti človek, torej 30.000 ljudi, je bil za nas dodaten vložek.

Kdo smo mi? Manj sposobni kot nekdo drug? In to je bil potem dodaten močan impulz, da smo se v Splitu prebudili. In Split se je prebudil.

Verjetno je prebujanje Splita vplivalo na okolico, a Split še posebej po tem ... Razpršili smo se tako rekoč v različne smeri. Veliko bolj zavzeto smo prenašali svoje izkušnje in zgodbe. Govorili smo z navdušenjem in spodbudo.

In potem so se na srednjih šolah začele pojavljati skupine mladih, ki jih je bilo treba izobraževati, usmerjati, poučiti, kako lahko prispevajo in tako naprej. Ne samo svojim vrstnikom, ampak nasploh. In danes je Split, mislim, prvi na Hrvaškem.

Verjamem, da se da meriti širše. Mesto, ki, ko odstraniš tista društva, ki so sama sebi namen, ki zgolj služijo denar, ne da bi na koncu ustvarjala kakršno koli družbeno korist. Da je Split lahko res odličen primer. Mesto, kjer deluje več različnih društev, ki so pripravljena aktivno delovati za pomoč različnim kategorijam meščanov in ljudi.

6. skupina - Transnacionalna omrežja / Igor Longo

Pred kakšnim mesecem, da. In te izkušnje iz Modene so se čez čas spremenile v danes zgledno društvo, društvo Most. Društvo MOST.

Kaj je MOST? Modena-Split. Okrajšava. In to je za nekaj časa postalo. V našem navdušenju smo ustanovili to društvo, po vseh tistih združenjih, ki mogoče niso formalizirana, saj veste, statuti, vse te reči.

Imate pa ekipo, ki ... Iz enega dela te ekipe, s katero sem delal, je nastal MOST, ki je zdaj odlično društvo. Ne vem, boste pogledali, če niste na Googlu. Veste, kako dinamični so, delajo z brezdomci, delajo z mladimi.«

Travma iz otroštva

Cilj:

Namen te dejavnosti je ustvariti varen in podporen prostor za mlade, da raziščejo zahtevno in občutljivo temo, spodbuditi empatijo in zavedanje o dolgoročnih učinkih vojne na otroke

Čas:

2 uri

Ciljna/e skupina/e:

Starost 15 do 20 let, največ 25 oseb

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Otroštvo, (medgeneracijska) travma, vojna, dom, identiteta, spomin

Material:

- Pričevanja (prepisi)
- papir, označevalci besedila (markerji), barvice ali barve,
- časopisi, revije, stripi različnih vrst

Opis:

- **Uvod (10 minut):**

Kratek pregled vojne v Jugoslaviji v devetdesetih letih dvajsetega stoletja s poudarkom na vplivu na otroke in družine. Pojasnilo namena dejavnosti: skozi resnična pričevanja razumeti izkušnje otrok med vojno. Glej stran 15 in naslednjo bibliografijo (stran 152).

- **Deljenje pričevanja (30 minut):**

Predstavite dve skupini pričevanj:

- pričevanja tistih, ki so delali z družinami in otroki kot humanitarci, psihologi, terapevti in aktivisti za zaščito človekovih pravic ter psihično blaginjo otrok in mladostnikov (Priloga 1 - 1. skupina);
- pričevanja posameznikov, ki so med jugoslovansko vojno doživeli travmo iz otroštva (priloga 1 - 2. skupina).

Naključno dodelite dva prepisa, po enega iz vsake skupine (Priloga 1), udeležencem posamično ali jih razdelite v pare glede na število udeležencev (upoštevajte, da boste verjetno morali razdeliti več kopij istih pričevanj iz 1. skupine). Spodbudite jih, naj aktivno berejo prepise in razmišljajo o skupnih zgodbah, pri čemer se ne osredotočajo le na posamezen dogodek, ampak tudi na posledice v poznejšem življenju.

- **Skupinska razprava (20 minut):**

Udeležence razdelite v majhne skupine (največ 5 oseb na skupino).

Omogočite razpravo o čustvih, izzivih in trajnih učinkih, poudarjenih v pričevanjih. Spodbujajte udeležence, da delijo svoje misli, odzive in kakršne koli osebne povezave, ki jih morda imajo z zgodbami. Raziskovanje delovanja spomina s poudarkom na potlačitvi travmatičnih izkušenj.

Travma iz otroštva

- **Dejavnost ustvarjalnega izražanja (30 minut):**

Zagotovite časopise, revije in stripe različnih vrst - od dnevnih časopisov do otroških besedil. Udeležence poučite, naj svoje občutke in razmišljanja o travmah iz otroštva med jugoslovanskimi vojnami izrazijo skozi umetnost, trgajo besede in slike iz ponujenega materiala, brez uporabe škarij. Nato jih povabite, da pospravijo, rekonstruirajo in ustvarijo kolaže. Poudarite, da je travma kot solza, ki označuje jasno ločitev med prej in potem. Zato udeležence povabite, da se osredotočijo na ti dve razsežnosti.

Uporabite lahko umetniške pripomočke, kot so papir, označevalci besedila (markerji), barvice ali barve. Poudarite, da ni pravih ali napačnih načinov, kako se izraziti, in jih spodbudite, naj pustijo čustvom, da vodijo njihov ustvarjalni proces.

- **Premislek in deljenje (15 minut):**

Prosrite udeležence, naj razmišljajo o svojih umetninah in zgodbah, ki so jih slišali med dejavnostjo.

Zagotovite priložnost prostovoljcem, da delijo svoje stvaritve in spoznanja z večjo skupino.

Omogočite kratko razpravo o tem, kako lahko učenje o travmah iz otroštva med vojno spodbudi empatijo, razumevanje in podporo tistim, ki so jih prizadele podobne izkušnje.

- **Zaključek (10 minut):**

Povzemite ključne izsledke dejavnosti.

Spodbujajte udeležence, da se še naprej učijo in zagovarjajo posameznike, ki so jih prizadele travme iz otroštva in vojne, na primer z branjem Unicefovih poročil.

Zagotovite vire za nadaljnje branje, podporne storitve ali organizacije, ki delujejo na tem področju.

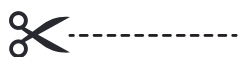
Bibliografija za poglobitev teme in primerjavo z drugimi izkušnjami in vojnimi konteksti:

- BBC Future: članek *Many children must live with the trauma of war*. Here's how to help them raziskuje učinke konfliktov na otroke, vključno s tistimi, ki so izkusili vojno v Bosni v devetdesetih letih. Razpravlja o odpornosti in dolgoročnih učinkih, pri čemer poudarja pomen zgodnjega posredovanja za preprečevanje stanj, kot so posttravmatska stresna motnja, tesnoba in depresija <https://www.bbc.com/future/article/20240220-ukraine-and-gaza-the-hidden-effects-of-war-trauma-on-children>
- Balkan Insight: *Inheriting Trauma: How Bosnia's War Still Torments the Country's Youth* se poglobi v medgeneracijski prenos travme v Bosni in Hercegovini. Poudarja, kako mladi podedujejo čustvene izkušnje od staršev in starih staršev, ki so preživeli vojno, kar vpliva na njihovo duševno zdravje in vedenje <https://balkaninsight.com/2023/10/30/inheriting-trauma-how-bosnias-war-still-torments-the-countrys-youth/>
- Save the Children. (2017). *The impact of six years of war on the mental health of Syria's children*. Dostopno na <https://www.savethechildren.org/content/dam/global/reports/emergency-humanitarian-response/invisible-wounds.pdf>. Poročilo obravnava vpliv šestih let vojne na duševno zdravje sirskih otrok. Poudarja travme, stres in stisko, ki jih doživljajo otroci zaradi bombardiranja, granatiranja in nasilja. Izguba izobrazbe, ločitev družine in gospodarski boji še poslabšajo njihovo trpljenje. Otroci se soočajo s pomembnimi izzivi, vključno z močenjem postelje, govornimi motnjami in agresijo. Poročilo poudarja nujno potrebo po podpori za duševno zdravje in izobraževanju za ublažitev dolgoročnih posledic te krize
- Dr. Amir Khan, *How is the Ukraine war affecting children's mental health?*, Al Jazeera, 31. marec 2022, <https://aje.io/mypzv>. Ta članek obravnava vpliv vojne travme na otroke, zlasti v kontekstu nedavnih konfliktov, kot je rusko-ukrajinska vojna. Poudarja uničujoče posledice, ki jih doživljajo otroci, ki živijo na vojnih območjih, vključno z nenehno grožnjo nasilja, izgubo ljubljenih in motnjami v zagotavljanju osnovnih potrebščin, kot sta hrana in zdravstvena oskrba.

Travma iz otroštva

PRILOGA 1 - PREPISI

1. skupina – Zunanji pogled: vidik humanitarnih delavcev, prostovoljcev in aktivistov.

Igor Longo je eden od pionirjev delovanja nevladnih organizacij v Dalmaciji. Po poklicu je psiholog in se je kot pomemben del aktivistične scene v Splitu iz obdobja pred vojno aktivno ukvarjal z delom s socialno ogroženimi člani družbe, predvsem mladoletnimi. V začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja je skupaj z nekaj kolegi, ki so bili po poklicu psihologi in socialni delavci, obiskal Modeno v severni Italiji. Navdahnjeni s prostovoljnim delom, ki so mu bili tam priča, so ustanovili društvo MOST (Modena - Split).

»Torej, pri otrocih to morda ni bilo tako opazno, čeprav smo se bolj osredotočali na delo z odraslimi, vendar lahko govorim le iz ravni izkušenj, otroci niso imeli toliko travmatičnih posledic kot odrasli. Odrasli so najverjetneje del svoje napetosti, svoje travme prenesli na mlajšo generacijo. [...]

Med drugo svetovno vojno, ko so Nemci bombardirali London in so se ljudje skrivali v kletih, pod zemljo, matere, ki so bile v redu, ki so imele samokontrolo, ki niso godrnjale, niso jokale, niso cvilile, si niso pulile las, so imele otroke, katerih stopnja travmatiziranosti je bila bistveno nižja od tistih mater, ki so si pulile lase, ki so jokale, ki so govorile, da imajo ... Ki so otroku pošiljale sporočilo, da nimajo kontrole nad situacijo, imajo pa samokontrolo. Ko otroci vidijo, da staršem manjka samokontrola, ne kontrola nad situacijo, ampak samokontrola, so izgubljeni [...]

Seveda je odvisno od starosti otroka, odvisno je od stopnje kakovosti, povezanosti med otrokom in staršem. Če je otrok tesno povezan, če je mlajši otrok, če je tako rekoč odvisen od starša in starš s celotnim vedenjem pokaže, da se ne znajde, da je izgubljen. Eno je, ko starš joka, ko je žalosten, kar je normalno odzivanje; ko pa starš pokaže, da je izgubil samokontrolo, je to pravzaprav dodaten travmatizirajoči dejavnik.

[...] Sledi so bile sveže. Ne morem reči, koliko časa je minilo, odkar smo posredovali. Verjetno: čas je dejavnik. Ne vem, koliko časa je minilo od njihovega prihoda do naše vključitve. A v vsakem primeru je bilo intenzivno. Še vedno so vse doživljali kot sveže.«

1. skupina – Zunanji pogled: vidik humanitarnih delavcev, prostovoljcev in aktivistov.

Sanja Kavajin. je nekdanja aktivistka in upokojena defektologinja, ki je v času jugoslovanske vojne delovala kot izvedenka za mladino na okrajnem sodišču na Hrvaškem.

»Tokrat bi se zbrali spodaj na hodniku, kadili, klepetali in tako naprej, v tistem trenutku ne bi delali, ne vem, kar koli. Tako da v tem smislu Split resnici na ljubo mislim, da ni imel takih splošnih travm, kot so jih imele nekatere regije na Hrvaškem. To moram povedati.

To je moje dožemanje. Po drugi strani pa, kako smo v MIRTi sploh prišli do te prelomnice za delo z otroki žrtvami nasilja. Ker ko govorim o etiologiji, vedenjskih motnjah, poskušam najti odgovor na vprašanje zakaj, se vedno vrnem na začetek zgodbe.

In vedno sem prišla do vsaj enega dela, enega segmenta, ki bi ustrezal ali zlorabi ali zanemarjanju v družini. Ko govorim o zlorabi, ni nujno, da gre za grobo, spolno ali fizično zlorabo. Psihična zloraba, pričanje zlorabi ali patologija starševskega odnosa – to je zloraba, tudi otroka, čeprav posredna, to je agresija, ni nujno, da je usmerjena na otroka.

In že samo dejstvo, da je otrok izpostavljen nasilnemu odnosu staršev, je že psihična zloraba otroka. Sekundarna. To ima kazensko normo, je kaznivo dejanje.

Tudi zanemarjanje je kaznivo dejanje. Ko gre za zanemarjanje, ne samo materialno zanemarjanje, na primer, če jih ne pelješ k zdravniku ali jih ne pošlješ v šolo, ali jim ne kupiš zimске jakne, ko je zunaj mraz, ali jim ne kupiš čevljev – to je zanemarjanje vzdrževanja, ampak zanemarjanje vzgoje je tudi kaznivo dejanje. Ko si ne postaviš tistih osnovnih meja in okvirjev. In redno sem pri delu z mladimi, ki smo jih imeli v procesu, redno prihajala v stik s tako etiologijo. Poleg tega v poznejših letih, tudi daleč zatem in tudi zdaj pred upokojitvijo, tudi zdaj, ko grem kot izvedenka na sodišče, vedno prejmem spise nekaj dni prej, da se lahko pripravim. Ko te spise prejmem, se pogosto srečujem s povzročitelji z diagnozo posttravmatske stresne motnje. Pri povzročiteljih ne mislim na otroke ali mladostnike s to diagnozo. Ampak na tiste, ki imajo te vojne penzije, kot se temu reče. Ti starši so stari 35 do 40 let, sploh nič ne delajo.

[...] Človek je najbolj prilagodljivo bitje. Živo se spomnim, ko sem začela delati, preden sem začela voziti, ampak okej, to je bilo v 90. letih. Vstopila bi na avtobus, pred mano ali za menoj ali z menoj pa je bil na avtobusni postaji moški v uniformi z avtomatsko puško. Prvič, ko sem to videla, me je pretreslo. Ko pa je postalo del vsakdana, sem se temu prilagodila. Prilagodila sem se tej okoliščini in se ugriznila v jezik. V avtobusu, nabitem kot sardine, nima kaj iskati s prekleto puško. To je absurdno, vendar je bil del vsakdana. Torej, kar pravite – imate prav – vsekakor je Split v tem smislu zaznamovala vojna. Ko

Travma iz otroštva

1. skupina - Zunanji pogled: vidik humanitarnih delavcev, prostovoljcev in aktivistov / Sanja Kavajin

pa sem govorila o Splitu v smislu doživljanja vojskovanja - doživljanja strahu, da se bo kaj zgodilo, razen tistega dne - konkretno, če me spomin ne vara - razen tistega dne. Konkretno govorim o Splitu, torej o neposrednem, takojšnjem občutku osebne življenjske ogroženosti. In da je bila vojna in zavest o vojni.«

1. skupina - Zunanji pogled: vidik humanitarnih delavcev, prostovoljcev in aktivistov.

Sanja Lelas. je nekdanja prostovoljka, trenutno zaposlena v Splitu v nevladni organizaciji MOST (Modena - Split), katere fokus so brezdomci v povojnem kontekstu v Jugoslaviji.

»V njem sem od leta 1992, ko sem se vrnila s študija v Zadru, do ... No, zagotovo je bilo do leta 1997, 1998. Torej, ni bilo povezano samo z begunci, ampak je bilo res: Dom za otroke, Društvo distrofikov, cerebralne paralize, drugih gibalnih ovir in Vikend klub Center Juraj Bojnačić - največ je bilo ljudi z Downovim sindromom in avtizmom. Podobno je šlo za preživljanje prostega časa, aktivnosti, celo rojstne dneve smo praznovali z otroki, res je bilo tako.

Pomoč pri učenju. Bili smo predhodniki asistentov. Nikoli ne bom pozabila, da je ena mama rekla:

'Hvala, ker mojemu Marku namenjaš več časa, kot mu ga njegovi bratje in sestre.' No, tako je bilo.

[...] Ker so bili nekateri, kot sem dejala, morda bolj bolni, nesprejeti v svojem okolju. Drugim, tistim, ki so prišli z vojnih območij, pa je spet pomenila sprostitev. Morje jim je bilo že nepoznan pojem. Kaj šele po grozi, iz katere so prišli. Res je bilo, Badija je bila ... Ritem je bil upočasnen, tudi za nas, ki smo bili od tu.«

1. skupina – Zunanji pogled: vidik humanitarnih delavcev, prostovoljcev in aktivistov.

Đordana Barbarić, rojena leta 1960. Od leta 1999 je zaposlena in aktivna v društvu MOST (Modena - Split), sprva kot koordinatorka aktivnosti za otroke in mladostnike z vedenjskimi težavami ter kot vzgojiteljica in supervizorka pri delu s prostovoljci. Od leta 2003 do leta 2020 je opravljala funkcijo predsednice društva, od leta 2013 do danes pa je vodja Centra za znanje za socialno vključenost in zmanjševanje revščine na Hrvaškem.

»Skupno je, da so otroci in mladina v zapostavljenem položaju, kakor koli že pogledate. To je skupni imenovalac. Otroci in mladostniki so pravzaprav v občutljivem obdobju življenja in razvoja.

Številni begunci in razseljeni ljudje imajo torej kot vir večjo družinsko kohezijo. Morda jih je dobršen del imel povsem normalne družinske razmere. Tisti, s katerimi delamo, niso imeli teh družinskih okoliščin. Večinoma so imeli zelo težke, kompleksne, travmatične situacije, ki vključujejo zlorabo in globoko materialno prikrajšanost.

Torej nosijo stigmo, ki nosijo občutek manjvrednosti v primerjavi s svojimi vrstniki.

Včasih ni najhuje, če res nisi doživel travme. Če nekoga od tvojih bližnjih ubijejo pred tvojimi očmi, je to travma za vse življenje. Taka izguba starša ali taka negotovost je grozna.

Ta skupni imenovalac je resnično ta, da so ranjeni, ker so otroci in ker so mladi in še niso razvili teh sposobnosti. Niso zgradili tistih obrambnih mehanizmov, ki jih vsak od nas postopoma gradi skozi življenje in izkušnje. Oba pa sta čez noč postala polnoletna. Ta trenutek je zares zaznamoval vse. In to je bistvo, točka preloma v njihovih glavah.

Danes se lahko pogovarjate z nekom, starim 50 ali 40 let, ki je bil med vojno otrok ali mlad, in ga vprašate. Zapomnili si bodo dogodek odhoda od doma. To je neverjetno težko. Spomnim se, da sva se nekoč pogovarjala o tem, kaj če bo zdaj vojna in boš moral iti od doma in vzeti samo najpomembnejše reči. Nimaš časa – kaj bi vzel s seboj? In potem nas je dobršen del rekel, končalo je z 'dokumenti' in 'denar', veliko pa nas je reklo tudi foto album.

Na primer, kaj predstavlja identiteto vaše družine. Moja mama je bila vojna sirota. Njen oče je umrl v drugi svetovni vojni, ko sta bila v El Šatu, v izgnanstvu, v Afriki.

Pred kratkim je bil posnet film, ki je obudil njene travmatične izkušnje. In vem, da ji je bilo najtežje – nismo imeli očetove slike. Torej, ta foto album je bil tudi zame koncept, jaz bi vzela ta foto album.

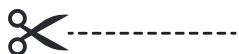
Delo z različnimi skupinami ljudi v zapostavljenih razmerah je vsekakor vplivalo name. Ampak, rekla bi nekako v pozitivnem smislu. Da je količina težav, ki sem jih videla, dejansko močno okrepila mojo željo, da bi kar najbolje izrabila vsak dan. Resnično živeti življenje čim bolje. Torej, ta občutek je eden in občutek, da sem dejansko videla in slišala toliko težkih scenarijev, mi je otežil vsako stvar v življenju, to so bile naravne izgube. Ljudje, ki jih imaš rad, ki so ti dragi, ali kakšni materialni trenutki, skozi katere

1. skupina - Zunanji pogled: vidik humanitarnih delavcev, prostovoljcev in aktivistov. / Đordana Barbarić

gremo vsi v življenju, da imaš malo tistega sinusnega vala, včasih si gor, včasih dol. Nekako sem to z lahkoto sprejela. Govorim čisto iz svojega vidika, tega, kar mi je to delo prineslo. Zdaj sem tik pred upokojitvijo, tako da izpolnjujem nekaj pogojev, vendar bom še nekaj časa delala. Torej izpolnjujem starostne pogoje, a energijsko se mi zdi, da imam še moč. Da se je pravzaprav ta želja po pomoči v meni potrojila, ne vem, kako naj rečem. Mogoče se takrat, ko sem začela delati, sploh nisem zavedala, kako velik dar je pomagati.

Travma iz otroštva

2. skupina - Osebne izkušnje

Gordana Poljanec, rojena na Hrvaškem, je bila med vojno v Jugoslaviji še otrok.

»Vsako leto smo se odpravili na morje. Vsako leto smo šli drugam. Še nikoli nismo bili na otoku. Tisto leto smo se res odločili za Brač. Nikoli še nismo bili na otoku, nikoli. Tisto leto smo torej dejansko šli na Brač. Vem, da je oče rekel, da gremo v Supetar, in bili smo še otroci. Sprva tega sploh nismo mogli povedati.

'Očka, očka, očka, kam gremo?' Potem nam je komaj uspelo ponoviti. Tega se dobro spomnim. In potem smo prišli sem. Nekako hitro smo spakirali. [...]

Da, bila sem v četrtem razredu, končala. Tudi moj brat je končal. Mislim, da drugi razred. In smo prišli domov. Vem, da sta govorila po telefonu. Oba sta bila razburjena. Spoznala sem, da se nekaj dogaja. Nikoli nisem niti pomislila, da bo vojna in vse to.

Mislim, streljalo se je. Po ulicah so vozili tanki. Ljudje so peli in se pogovarjali o vsem mogočem. Nekateri s pištolami. [...] Iz teh avtomatov so streljali. Streljali v zrak.

Ob tem so uporabljali grobe besede, kot je: 'Vse jih bomo pobili.' Predstavljajte si, če bi to storili tukaj. In seveda smo vsi šli ven in opazovali, kaj se dogaja.

Zdaj pa si predstavljajte, če bi to storili s teh balkonov. [...]

Samo mimo so šli z orožjem. Samo neka tolpa. Mogoče sploh niso bili ... Kdo ve, kaj so bili? Očitno nekakšni prestopniki. Kaj če bi zdaj prijeli za orožje? In vi, otroci, bi to opazovali?

In opazovali smo od zgoraj. Ampak res nisem niti pomislila, da bo vojna. Mislil sem, da. Samo neka tolpa. Neki idioti. Borovo. Streljanje kar tako. To jim je bilo zabavno. [...] In tisti dan je mama rekla:

'Gordana, imamo eno uro.' Spakiraj. Gremo na morje. Čez eno uro gremo na morje. Odhajamo. Spakiraj svoje stvari. In otrok je kot otrok.

In vse poletje. Vse kopalke sem zložila v kovčke. Vse, kar je bilo s kratkimi rokavi. Nič. Spakirala nisem niti debelejših oblačil, npr.: 'Gremo na morje. Tam ni mraz.' In smo prišli sem. Prva dva dneva sta bila deževna in mrzla. In nismo imeli kaj obleči.

[...] Ubili so nekaj policistov ali kar koli je že bilo. Po tem se je začelo ... Da, začelo se je. In spomnim se, da so nekaj dni pozneje poslali dva ali tri avtobuse na Hvar. Ne vem, ali ste za to od kogar koli slišali.

2. skupina - Osebne izkušnje / Gordana Poljanec

[...] Skratka, v Borovem so zbrali otroke in jih poslali na Hvar [...] Bračani niso bili tako slabi, ampak takrat je bila katastrofa. Po moje je bilo grozno. Da. Prvič, mi Slavonci smo bili takrat popolnoma drugače vzgojeni. Mislim, da je zdaj vzgoja v Slavoniji drugačna. Ampak takrat ... Šlo je za vzgojo, po kateri nam otrokom ni bilo dovoljeno vmešavanje v odrasle pogovore. Vedno si tam samo tiho stal.

[...]

Bračani niso bili tako slabi. Ampak takrat je bila katastrofa. Po moje je bilo grozno. Da. Prvič, mi Slavonci smo bili takrat popolnoma drugače vzgojeni. Mislim, da je zdaj vzgoja v Slavoniji drugačna. Ampak takrat ... Šlo je za vzgojo, po kateri nam otrokom ni bilo dovoljeno vmešavanje v odrasle pogovore. Vedno si tam samo tiho stal. [...] Tako je bilo v Slavoniji. Nismo si upali dotikati se stvari na mizi. Nič od tega. Samo, ko ti kaj ponudijo in postavijo predte, lahko vzameš. Ne vem, medtem ko govorimo. Nismo imeli kaj iskati v pogovoru. Tam je bila vzgoja strožja. Spoštovanje odraslih. Kogar koli. Učitelje smo spoštovali.

Ne, nič od tega. Tukaj je bila vzgoja nekaj čisto drugega.

[...]

Ampak dobro, to. Vedno nam je bilo rečeno: 'Pri nas je drugače, postrezite si, vzemite, kar rabite.' Vse, kar je bilo na mizi, je bilo na voljo. Tisto, česar ne želimo, da se dotikate, ni na mizi.

[...]

In jezik in dodaten napor z mojim očetom, iz Pučišća je. Kako govorijo tam. Tam ne moreš ničesar razumeti, ničesar. Nekako takole smo bili: 'Ja, ja, ja, ja.' Lahko smo samo upočasnili in vse ponovili: 'Da, da.'

Tako, da smo včasih doumeli. In potem je bilo to, veste, pri nas je pol enih, tukaj pa ena ... Pol čez poldne, da. Pol čez poldne in potem ena minus četrť.

In tisti, veste ... Ampak dobro, na to se človek navadi. To je še najmanj. To je najmanj, da. Joj, grozno je bilo, kako so nas sprejeli. Ves čas sem bila sramežljiva. Učitelj je vedel, da sem sramežljivo dekle.

Potem pa me je prisilil, da sem stala pred celim razredom in povedala, kdo sem, kaj sem in od kod sem. In potem sem spregovorila tiho, sramežljivo, počasi. 'Nihče te ni slišal, ponovi!'

Potem je učitelj, no, učitelj glasbe začel peti 'Ne dirajte mi ravnico' [dobesedno: »Ne dotikajte se moje ravnine«], jaz pa sem ravno začela peti razred. 'Ne dirajte mi ravnico.' Planila sem v jok. Tista pesem v tistem trenutku ... Potrla me je. Dobesedno. Ni mi pustil zapustiti razreda. Še kar naprej je pel to pesem. Pri vsaki naslednji uri glasbe je pel isto pesem. O - oh, daj no. Ampak takrat ni bilo isto. Tisti

Travma iz otroštva

2. skupina - Osebne izkušnje / Gordana Poljanec

dan se je z menoj očitno nekaj dogajalo. Verjetno sem bila bolj čustvena ali kar koli se je zgodilo tisti dan. In tisti dan me je ta pesem res dobesedno sesula. Nisem mogla, jokala sem. Nisem mogla do sape. Preprosto se ni končalo. In pogledal me je. Kot da uživa. Kot da se naslaja. No, te situacije so bile težke, ampak ... Morda so me utrdile.«

2. skupina - Osebne izkušnje

Deša Mihanič, rojena na Hrvaškem, je bila med vojno v Jugoslaviji mladoletna.

»Prvo skrivanje je bilo pri stricu v kleti. In potem smo bili vsi v hiši na vasi. Zdaj se ne morem spomniti, čigava je bila točno hiša, vendar je imela samo stene. Bila je tudi nekakšna klet. Vse do trenutka, ko smo vsi odšli v hotel. To je hotel, ki ima jedrsko zaklonišče. V tem hotelu je bilo ogromno ljudi. Skozi te sobe in hodnike nisi mogel hoditi, toliko nas je bilo. Ko smo zapustili vas proti hotelu, od Mihaničev do hotela, nas je bilo 10 v enem hrošču.

[...] Štirje smo bili otroci. In ko smo prispeli, smo vsi zasedli sobe. Pravzaprav dve družini, stričeva in naša, smo živeli le v eni sobi. Tam smo pustili svoje stvari, ni bilo več kot ena vreča stvari. In potem smo se spustili v zaklonišče in tam ostali nekaj časa.

Ne morem se spomniti, koliko dni je minilo. Videli pa smo tam vse mogoče stvari - starejše ljudi v tradicionalnih nošah, ki so sedeli na tistih ležalnikih, tistih zložljivih, ki škripajo.

Potem so se igrali otroci, pa slinasti otroci, ki so mi bili najbolj zoporni. Slinasti in tekajoči naokrog. Bilo je nekaj reči, ki so mi bile kot otroku res grozne. Kakor koli že, nenadoma je bilo veliko ljudi. Tisti, ki so bili glasni. Babice, ki so jokale in histerizirale ob vsakem zvoku granate.

Potem pa spet zvok recitiranja rožnega venca, ki se je zgodil vsak dan. V tisti veliki sobi, ki je služila kot kuhinja, kjer so mrmrale vse tiste starejše ženske. To je moj pogled.«

Travma iz otroštva

2. skupina - Osebne izkušnje

Krešimir Cahun, je bil rojen leta 1992 v mestu, po katerem so padale granate, za katerega je želel ostati neimenovan in ga v intervjuju imenuje X.

»Zaradi opozoril in vsega drugega je bila šola oddaljena. Vsaj leta '92. Leta 93 ali 94 se je že vrnila v šolo. Tega se spominja mama, ko je bil razglašen alarm, je šla iskat mojo sestro.

[...] Ne morem se spomniti, kdaj je bil razglašen prvi alarm.

V opomin so se vsako leto oglasile sirene. In potem je bilo morda ob koncu leta. Bil je 4. oktober ali nekaj podobnega.

Kakor koli že, takrat so odšli v Zagreb in se potem dejansko vrnili v X. In zdaj, kar je vedno težko obnoviti, so se moji starši leta '92 preselili v novo stanovanje. In zdaj ne vem točno, kdaj se je to poklopilo, da smo bili v Zagrebu. Ali da smo bili mama, Laura in jaz v Zagrebu.

Oče je bil v vojski. In babica. Dedek je ostal v Brodu.

Tako sta nekje v tem obdobju kupila stanovanje in se vselila. Morda so zaradi alarma šli v Zagreb. Ker se spomnim, da je bil morda to mamin spomin, da je oče, ko je bil X zagotovljen, poklical mamo, da bi morda preveril. Da vidi, če je vse v redu.

In potem je vprašala, češ Vinko, tiste dni je močno deževalo. 'Češ, kje si, tako močno dežuje.' Kakorkoli že, granata bi morala zadeti vojaški štab čez cesto, a je padla na streho hiše, kjer sta bila babica in dedek.

In razneslo je celotno streho. In deževalo je, na hiši pa sploh ni bilo strehe. Od tod zvok dežja.

[...]

Ne, ker so stanovanje kupili leta '92. In še vedno sem bil dejansko v zibelki. To je mamina zgodba, da so se v X vrnili zaradi stanovanja. Ker takrat je res veliko Srbov zapustilo mesto. Zbežalo. In začeli so se napadi na hiše.

In potem je bilo veliko teh stanovanj praznih in veliko je bilo zaradi tega - napad na SAO Krajino, tako da je veliko ljudi dejansko bežalo iz teh okoliških vasi. Vsi so pravzaprav bežali v X. In v mestu je bil takrat sprejemni center.

Potem pa so poskušali dobiti stanovanja, ker v tistem sprejemnem centru ni bilo dovolj prostora. In moji starši so ravno kupovali stanovanje, kupili so ga od očetovega prijatelja oziroma sodelavca iz podjetja. Kako je bilo, mislim, da nisem vedel, ali je oče dal odpoved, ali kako točno je bilo, ni več delal v tem podjetju in je šlo potem v stečaj.

Tisto stanovanje je kupil od tistega Mihića, moji mami pa je rekel: 'Megi, moraš vstopiti, ker če ne boš, bo nekdo drug vlomil in potem, če bodo begunci vstopili v stanovanje, ne bomo mogli dobiti stanovanja. Ne moreš jih vreči ven.' Tako se je, mislim, tisto zimo ali jesen vrnila v Slavonski Brod.

2. skupina - Osebne izkušnje / Krešimir Cahun

[...]

Torej do operacije Nevihta pravzaprav X ni bil. Mislim, veste, govorili so o tem in nekaj kopali, bila so nekakšna nihanja v tem, koliko je bil X v nevarnosti, toda dejansko je bil X vedno v neki vrsti neposredne vojne grožnje.

Da. Bili smo v tistem stanovanju, vem pa, da smo po pripovedovanju moje mame pogosto bili v stanovanju očetovih staršev, ker je bila tista stolpnica menda varnejša.

[...]

Ne vem, ne, niso bili. To so stavbe, so iz centra, začeli so graditi v 60. letih, ampak to ni bila vojaška stolpnica. Bila je le strukturno varnejša. Če bi jo zadeli ... ker je bila njihova kopalnica od babice in dedka bližje dvigalu v centru. Torej, če bi bila zadeta, ne bi bila večja grožnja. Ne vem, kako naj vam to razložim.

Imeli so tudi klet, ki je bila vkopana, da si lahko šel dol. To so zgodbe, ki mi jih je na neki način pripovedovala mama, da kot otrok do četrtega leta, to je leta 1995, nisem nikoli videl trave. Nikoli nismo mogli biti v parku, ker je bil vedno kakšen alarm. Potem sem, večino časa - kot otroka so me dali pod umivalnik, ker je bilo tam najbolj varno. Ko pa so bile večje grožnje, so nekako verjetno vedeli, kdaj bo večji preplah in večje obstreljevanje, bili smo pri babici in dedku, pri očetovih starših, potem pa sem bil ali pod umivalnikom ali pa smo šli v klet. Še danes se bojim te kleti, grozna je. Mislim, ne več, ker so tisto stanovanje prodali, ampak je ... Da, res je bila vkopana, tako da je bilo nekako bolj varno, pa smo bili stalno, vsake toliko, jaz sem odraščal v kleti.

[...] Včasih se počutim, kot da imam vsajene spomine, v nekem smislu, saj veste, iz toliko zgodb si to lahko predstavljam, toda ali se tega spomnim, ne. Pravzaprav imam precej pozne prve spomine.

[...] Nisem prepričan, koliko od tega so zgodbe in koliko je resničnih spominov.«

Travma iz otroštva

2. skupina - Osebne izkušnje

Jadranka Kovačić. rojena na Hrvaškem, je bila med vojno v Jugoslaviji otrok.

»Ni tako, da je to zdaj nekaj takega. Do nekega trenutka, ko očeta dolgo ni bilo zraven. Izgubil je skoraj 40 kilogramov in skoraj umrl. In dolgo ga ni bilo. In ko so ga prevažali iz ene bolnišnice v drugo, se je ustavil v službenem avtu, nekdo ga je vozil, pa je ustavil. Torej imam tisti prizor v spominu, da avto zapelje na naše dvorišče, pa ne vstopi, mislim, vrata so zaprta, kajne? Ne vstopi, a je šele pri mostu? Ustavi in oče izstopi iz avtomobila, a ostane skrit za vrati avtomobila. In samo mimogrede ga pozdravimo, saj veste.

In tako ... Kot da je veselje, a jih vidiš jokati. Saj veš, tako, ampak kot da je vse super, veš. [...]

Ne vem, mislim, moj spomin, veš, kot ... Čudno, zakaj ... Da, končno vidiva očeta, zakaj torej ne more, veš, nehati ... Veš, zakaj se nisva objela, veš, tiste stvari, kot ... Mudi se mu, mora iti, češ 'se bova slišala po telefonu,' nekaj takega.

To je spomin. In zdaj, zgodba je bila, da je šel v drugo bolnišnico, vendar je bil ... Mislim, bilo je bolj kot zastrupitev, zdaj ne vem ... In kaj še? In ni bilo ... Da, da, takole, da.

Nekaj takega. [...]

Moj oče zaradi pripovedi ni bil nikoli zadovoljen s tem, kako so na splošno napisani zgodovinski dogodki, v katerih je sodeloval. Torej, ne vem, teh let sploh ne morem doumeti. In zdaj, kaj vem, dolgo se ni slišalo, mama je že znorela, pa je poklicala prijateljico s policije. In potem je šla sama ...

Nenapovedano, češ da gre takoj.

In to ... Enkrat ni povedala cele zgodbe, zdaj pa, kako naj veš. Tisto, česar se spominjaš in kar ti ostane - neke barikade, nekaj takega. A v vsakem primeru ni bilo varno. Uspelo se jima je videti in poljubiti, vendar je morala takoj oditi. Nekaj takega.

Zdaj pa vem še eno stvar. Da so nam vlamljali v hišo, mislim, takrat na vasi, ko smo živeli, in, veste, da je bila kar prestrašena. Spala je s pištolo in take podobne reči. Kaj vse so bili razlogi za to? Moram priznati, da ne vem točno.

Torej da. Res. Kar se je zgodilo pozneje, vem, v smislu poznih 90., da se vojna nikoli ni končala in vse to. Oče je imel dokaze, vendar skrite po hiši, in nekaj podobnega, in vdrli so v našo hišo. Krasti ali iskati te stvari.

[...]

No, nekega dne smo ... Spomnim se, da ko sem prišla iz šole, vrata so bila odprta in to je to, vrata so bila odprta, okoli hiše nisem videla nič posebnega, pokličem mamo v službo, hm, ne vem, kaj mi je rekla mama, mislim, da me je poslala k sosedu ali kaj podobnega, potem pa pozneje. Veste, slišite: zgodil se je vlom. Nisem vedela ... odklenjena vrata, in tako se je zgodilo. In enkrat je bilo, kot da je malo bolj

2. skupina - Osebne izkušnje / Jadranka Kovačić

preiskana njuna soba. Veste - stvari zunaj, veste, take reči. Ampak tudi takrat nisem vedela, kaj se dogaja, v smislu, nihče ni vlomil v našo hišo, nisem vedela, zakaj, nisem vedela, da so prišli vlomit zaradi teh stvari. Ampak, diktafoni, saj veste, take reči in to. Ampak to je bilo takrat. Ne vem, mislim, da se je nehalo okrog leta 2000. Zdaj, zakaj, kako, ne vem.

Ne vem, veste, pravzaprav ne vem veliko o tem, skozi kaj vse so šli, ker mislim, da sem bila na neki način precej zaščitena pred tem. Spominjam se risanja. In, hm, glede alarmov, veste, in vse to, ko smo bili še v vrtcu, je bilo nekaj alarmov v Ivaniču, ampak, mislim, šli smo v stavbo dol v klet, bilo je lepo za nas tam, tega se spomnim.

Kaj smo počeli? Tam smo imeli nekaj posebnih igrač, imeli smo tiste Unicefove reči, veste. Vse tiste odeje, igrače, barvice. Teh se spomnim, veste. Temper, barv. Veste, vse to, konzervirana hrana. Takih stvari običajno ne bi jedli, zato bi jih dobili.

[...]

Lepo nam je bilo, veste. Kot otrokom nam je bilo super. Vsaj jaz se ne spomnim, veste, travme okoli tega. V redu, v redu, moj terapevt pravi, da obstaja možnost, da sem zgolj potlačila veliko teh travmatičnih stvari.

[...]

Na primer, moj oče si je resnično poskušal pomagati sam in čim bolj zmanjšati vpliv na nas. Toda po točki, ko bi lahko vse spoznala, smo bili do takrat že vsi neskončno ohromljeni in to ostane za vedno. Dolgo časa, ko sem se vračala s fakultete. Mislim, če bi ostala tam, ne bi bila dober ali normalen človek. Ker sem se preprosto borila z nekaterimi stvarmi, ki jih ne moreš. Mislim, ko bi se vrnila domov, bi imela slušne halucinacije.

Veste, kje jih slišim, kako se prepirajo in se potem ne prepirajo, kje ne morem spati, kje ne morem ... To te preprosto spravlja ob pamet. In bilo mi je težko priti domov. Zdaj tega nimam več. Mislim, zdaj je minilo nekako dovolj časa in sem šla skozi terapije in delala na stvareh, pa tudi oni so delali na sebi na različne načine in naša življenja so tako rekoč dobila drugačne obrise.

Torej ni več tistega občutka, da se mi bo to zgodilo, kar je ... Veste, vem, spomnim se očeta od prej.

Veste, poznam tega človeka. Imela sem ga vsaj 6 do 7 let, veste. In potem imam te odnose in vse to, veste, in ... Ivana je mlajša, veste, mlajša je in tega ima manj. Manj ima, potem pa ... In potem ima z njim drugačen odnos, kjer ... Rada ga ima, a mu nikoli ni odpustila vseh teh reči, veste. Nikoli se ni sprijaznila s tem in še vedno goji nekakšno sovraštvo.

Nekakšna zamera, ki je nikoli ne izrazi posebej, ali kar koli drugega, vendar jo čutite. Čutim jo.«

2. skupina - Osebne izkušnje

Zdenko Bašić, je izredni profesor na Fakulteti za politične vede Univerze v Zagrebu. Diplomiral je iz antropologije in hispanistike ter doktoriral na interdisciplinarnem področju. Celotno otroštvo je preživel v Zadru, razen kratkega obdobja med vojno, ko je bil na bližnjem otoku.

»Rodil sem se leta 1985. Bil sem star 6 let. Začel sem govoriti o svojih najzgodnejših spominih. Nimam pojma, kaj bi bil najzgodnejši spomin na vojno. [...] Torej, ko se spominjate svojega otroštva, se spomnite časa med vojno in se spomnite časa po vojni.

Pred vojno mislim, da je bilo še prezgodaj, da bi se česa spominjal. Vedno si rečem, da sem v svojem najzgodnejšem spominu, ko sem bil star leto ali dve, videl vse ljudi pred seboj, svojo mamo in dedka, kot da bi imel rojstni dan ali kaj podobnega. Obstaja spomin, kot da nisem naredil ničesar, ampak sem jih gledal. Bila je neka zabava in takrat vidim tiste fotografije, ko se spomnim pred vojno. Ampak čisto nič drugega, vojna je bila pravzaprav moj prvi spomin na otroštvo, zagotovo. Pravzaprav se ne spomnim, kdaj sem v tistem otroštvu spoznal, da je bila vojna. [...] Ko bi prek staršev dejansko ugotovil, kaj se dogaja. Mama mi je razlagala, češ vojna je, nekaj o Srbih, treba je paziti, dogaja se. In potem, ko je prišel največji šok, je bilo med osnovno šolo, ko smo morali v neko klet osnovne šole. Ko sem bil v drugem razredu, se spominjam, da smo se začeli učiti pisanih črk in izkazalo se je, da pravzaprav ne moremo celega drugega razreda preživeti v učilnici.

Nekajkrat smo bili v zaklonišču, tega se spomnim. Vsi smo bili tam spodaj v temi in kričali 'bla bla,' na koncu se je izkazalo, da ne bomo ... Jokali smo, potem je bila neka druga igra, ne vem, ampak je bila poltema, nimam pojma. Potem bi starš prišel pote na neki točki. Toda pojavil se je ta problem - ne bom se naučil pisati črk, ker nismo v šoli, potem pa me je teta, ki je bila učiteljica, celo leto učila črk. Torej, če je bilo to drugo leto, drugi razred, jaz sem šel v prvi razred pri sedmih letih, to je bilo 1992, drugi torej 1993. Čeprav je bilo leto 1993 najslabše, takrat, ko nismo hodili v šolo. Torej, recimo, da sem to razumel tako skozi tiste dislokacije iz normalnega življenja: ko nisem bil v svoji sobi, ko nisem bil v dnevni sobi, ko nisem mogel gledati televizije, ko nisem mogel igrati video iger, ko smo morali v klet, ko ni bilo elektrike, ko smo bili v šoli, ko ni bilo šole, potem greš v drugo sobo in tako naprej, tako se je recimo začelo.

Potem sem skozi pogovore s starši začel razumevati, kaj točno se dogaja, saj so mi razložili. To so bile zelo monolitne stvari, ravne. Mi Hrvati. Oni Srbi. Srbi nas napadajo. Tukaj se skrivamo, bo minilo, ne vem ... Nikoli nisem razumel povezave med izpadom elektrike in dogajanjem, preprosto se je zgodilo. Zdaj ni elektrike, nekdo nekam meče bombe, ne veš kam. Vojna ni nikoli prav pri tebi, vedno je na televiziji.

Prav ničesar se ne spomnim, kje smo bili. Kje smo bili, kaj je to ... Ne vem, je podobno in tako ... Blizu

2. skupina - Osebne izkušnje / Zdenko Bašić

naše hiše je bila ena trgovina, kamor sva šla zjutraj z očetom kupit kruh in stvari, potem sem jaz kupil čokolado, potem smo se vrnili domov in vse je bilo v redu, ampak ... Potem pa se nekaj zgodi.

Nimamo elektrike, nimamo elektrike vso noč. Sem z mamo. Pojma nimam, kje je bil oče takrat ali kar koli že. Ne vem, ampak mama je bila nekako vedno z mano. Tam so razne zanimive zgodbe, saj veste, da ni elektrike, ampak meni je bil čokolino zelo všeč.

Večerjal bi čokolino, pa ni elektrike, zato je imela nekakšen grelec, ne vem. Prižgeš z vžigalnikom, kot prižgeš in potem imaš te stvari, potem mi je na njem pogrela mleko, potem bi jaz v temi jedel čokolino in take stvari, ne vem. In potem se šele zaveš teh žrtev, ampak, mislim, žrtev tebi - ne imeti običajnega čokolina. Torej vidite izpad elektrike, alarmi se sprožijo, vidite šrapnele v hiši, nekaj se je zgodilo. Oče, ki je v nekem trenutku razburjen, potem pa ni več. Potem reče, da bo šel v vojsko, potem pa da ne bo. Potem je šel nekaj v vojsko, potem se je hitro vrnil. Potem pa ne vem, zakaj ga ni bilo ves čas, ko so bili vsi drugi.

In potem na televiziji, potem pa 'Moja domovina', saj veste, vse pesmi. Vsi naši pevci kar naenkrat pojejo 'Moja domovina', saj veš, da je vojna, pa Jura Stublić ima svoj video, mama ga gleda in joka, to je tudi to: ljudje ... ponos.

Veste, z moje perspektive je to takole: 'Človek, ves svet to ve. Človek, mi smo najmočnejši. Poglejte, koliko ljudi jo poje. Teh sovražnikov bo prej ali slej konec.' In tako so rekli in to so bili Band Aid, pa Jura Stublić in na koncu Thompson. Saj veste, vsi so nekako - tukaj. Gledaš kot kakšen film, enkrat ga bo konec.

Mislim, bil je strah, a se nisem zavedal, da ljudje dejansko umirajo. Nihče okoli mene v tistem trenutku ni umiral. Nisem imel takih zgodb, le strah me je bilo, da bo kdo prišel in te bo potem verjetno ubil ali kaj podobnega.

[...] Imeli smo tisto hišo, tisto stanovanje v hiši. Bila je precej velika hiša, ki je imela pravzaprav dve dvorišči. Imela je dvorišče zadaj in spredaj. Imela je garažo, nad to garažo je bila trta in tam je lahko bil parkiran avtomobil ali dva. In ker imaš ta tri stanovanja, imaš dejansko dve kleti in garažo. Ogromna hiša, človek. Zgodilo se je, da sem prišla iz zaklonišča, ko ne bi smel in ni bilo dovoljeno. Kateri dan je bil ... Ne vem, videl sem dva vojaka, kako plezata po naši trti.

In nekdo je nekaj dejal. Sklepal sem, da so Srbi. Torej, kot da je sovražna vojska, ne vem, ta, ki pleza. Takrat sem prvič v živo videl nekoga v vojaški uniformi. Mislim, popolnoma, kaj za vraga. Jaz sem jih videl, oni me niso ali pa so me ignorirali, splezali in nekam šli. Torej, dobesedno, ste zdaj, v mojem domu, kot nekdo v pazniški opremi. Mama me je pomirila, rekla, to so Hrvati, 'naši so, naj gredo, naj gredo.' [...] Bilo me je strah, grozno. Veste, takrat sem si rekel: 'O, ne! Tukaj so.' [...] Slišimo nekaj strelav. Takrat je veliko ljudi pilo. Veliko ljudi, teh moških. Predvidevam, da so se tako spopadali z

Travma iz otroštva

2. skupina - Osebne izkušnje / Zdenko Bašić

nekaterimi svojimi frustracijami. Pitje zvečer, nato pa v nekem trenutku, kot vsi imajo puške. Šli so na travnik in streljali. Ne veš, kdo strelja, zakaj strelja, na kaj strelja v nebo. Kaj za vruga, veš.

Torej, vse te kombinacije ... Strah me je bilo. Strah me je bilo. To so obdobja, ko takrat pridejo neke družinske stvari in te je takrat strah zaradi teh stvari. Dobiš mlajšega brata. On je letnik 1990, mislim, rojen leto pred vojno. Ampak, veš, ti se ga zavedaš in on se malo zaveda. No, ko se je vojna končala, je bil star približno pet let. Torej, mislim, da se tega ne spomni.

Ampak spomnim se ga, veš? Potem je tu strah zanj, pa mama okoli njega, pa strah. Potem je šel oče v vojno, tako da ne veš, kdaj se bo vrnil, tako da - kaj je s tem. Torej, veliko teh reči. In eden največjih strahov je bil pravzaprav, ko smo morali zapustiti hišo.

[...] Edina večja stvar, ki se je zgodila po vojni, je bila na primer bronasta medalja Hrvaške leta 1998 v Franciji. V soseski je bilo noro, naročanje hamburgerjev, poletje je, vse je lepo, tu, tam. Tam spodaj smo malo igrali košarko, to je pa tudi to. Ampak to ni tako, saj veste, da so to ljudje, ki so šli skozi vojno. Še vedno so tam ljudje, na dnu ulice je še ta problematični, ki so bili kot. Kaj so bili, mislim, niso bili nič.

Hrvaški priimek, je bil neki problem, ali so bili muslimani ali kar tako, ne vem. In tisti zgoraj so bili menda Srbi, mi smo bili vmes ...

[...]

Spomnim se, da sem očeta poskušal potolažiti z besedami: 'Hej, obstajajo videoigre, ki so kot vojne strelske igre. Ali bi igral to, ker ne moreš v vojno?' Ker je en večer dobesedno jokal. Gledam ga, veš, na koncu je nenadoma odšel [...]. Samo vidim fotografije, ki jih imata s sosedom. Slikajo se, slikajo se na balkonu doma, imam tiste fotografije, kjer so v vojaških oblačilih s pravimi puškami na mojem balkonu. In se slikajo poleg hrvaške zastave, dva prsta in vse, potem pa se ... Sploh ne morem razumeti teh podrobnosti. Kaj naj ga zdaj vprašam, ne morem. Lahko, ampak kaj bo rekel ...«

2. skupina - Osebne izkušnje

Mara Anjoli Vujić. se je rodila leta 1974 v Pulju. Leta 1995 je prišla v Ljubljano na študij umetnostne zgodovine, po študiju pa je več let delala kot kuratorica in producentka.

»Ta vojna je zaznamovala celotno mojo generacijo, ne le mene. Nekatere ideje, ki smo jih imeli takrat z identiteto, ki se je zgradila v najstniških letih, so ostale brez glavnega namena. Vse, v kar smo verjeli, je nenadoma izginilo. Težko mi je bilo. Pulj nikoli ni bil neposredno vpleten v vojno; ni bilo vojno območje. To, kar smo videli, smo videli skozi novice o beguncih, ki so prišli iz vzhodnih delov Hrvaške v Istro. To so bili ljudje, ki so živeli v grozljivih razmerah in trpeli. Nasilje in vojno smo izkusili posredno, mislili smo, da imamo srečo, ker se nam to ni zgodilo. Pozneje pa smo ugotovili, da smo prav v tem procesu izgubili svoje domove. Nasilje smo doživljali povsem drugače in o njem ozaveščamo še danes. Ko sem šla prvič po osebno izkaznico, nisem vedela, kaj pomeni biti Hrvat ali Srb, nisem vedela, kaj narodnost sploh je. Mislila sem, da sem Hrvatica, ker sem bila rojena na Hrvaškem in sem tam vedno živela. Moji starši mi nikoli niso nič povedali o tem. Vsi smo bili Slovani, a ko sem prišla po osebno izkaznico, mi je upravna delavka diskretno povedala, opozorila me je, da nisem Hrvatica in da sem Srbkinja in da lahko postanem Hrvatica le, če se odpovem srbskemu državljanstvu in da izjavljam, da sem Hrvatica, ampak to je bilo zame popolnoma noro. Nisem vedela, kaj je to, izjavljala sem se kot Srbkinja, nikoli pa se nisem počutila tako. Potem ko so mi rekli, da sem to podedovala po starših, ampak to mi ni bilo v interesu, ker se nikoli nisem počutila Srbkinja ali Hrvatica. Počutila sem se kot Jugoslovanka, ker sem se kot taka rodila. Nobena od teh identifikacij ni bila povezana z menoj. Lahko sem se identificirala samo s svojim mestom, vedno sem rekla, da sem iz Pulja. Lahko bi rekla, da sem Istranka. Kar koli več od tega ni bila identifikacija, s katero bi se lahko povezala. Izgubila sem nacionalno merilo kot pomembno v svojem življenju. Moja osebna izkaznica me nikoli ni zanimala in ni komunicirala z menoj in mojimi občutki. Rekla bi, da se identificiram z mikrolokacijo oziroma s svetom. Lažje bi rekla, da sem državljanka sveta, kot da sem Hrvatica. Vojna je sprožila, da je bilo pri številnih ljudeh zelo težko. Marsikomu je bilo težko. Vendar mi ni bilo mar za nacionalistične provokacije, ki so se dogajale v 90. letih. Na primer, nenadoma si v šoli dobil nižjo oceno, ker je bil tvoj priimek Vujić. Lahko bi rekla, da me provokacije niso prizadele in so pokazale, kakšen človek je na drugi strani. Poznam nekaj ljudi, ki so spremenili imena in priimke, da bi lažje preživeli v 90. letih v Pulju. Veliko ljudi je dobilo odpoved, a moji starši niso bili med njimi, verjetno zato, ker so bili dolgo na Hrvaškem in so bili tipični delavski ljudje. Niso bili na pomembnih položajih, ki bi lahko izzvali kakšno ustrahovanje in jim zapletli življenje, menda. Nekoč, ko sem prišla domov, sem videla, da je nekdo na steni poleg zvonca izrezal ključ, kjer je pisalo Vujić - 'Ven Srbi'. To je bil del našega vsakdana v 90. letih, bilo je veliko nestrpnosti do ljudi srbske narodnosti. Nikoli se nisem počutila ogroženo, ker mi nikoli ni bilo

2. skupina - Osebne izkušnje / Mara Anjoli Vujić

prav pomembno, ali sem Srbinja ali ne, čeprav je bila situacija napeta. Imela sem veliko prijateljev, ki so bili enako misleči/odprti. Lažje je bilo preživeti v skupini ljudi, ki niso bili preveč nacionalistični. Tudi Istra nasploh je bila šikanirana, ker je bila 'rdeča' [tj. zaradi močne protifašistične, komunistične, partizanske preteklosti]. Zaradi vsega tega je veliko ljudi začelo hoditi v Ljubljano. Moja izbira je bila Ljubljana. Prvič zato, ker so imeli ločen študij umetnosti, drugače kot v Zagrebu. Drugič pa zato, ker si nisem mogla predstavljati, da bi padla na izpitu, ker sem iz Istre. To se je zgodilo številnim mojim prijateljem v tistih časih zaradi radikalnega nacionalizma. Ljudje so bili na univerzah deležni velike diskriminacije. Bala sem se, da bom pustila fakulteto, če se mi to zgodi. Sicer pa smo pogosto prihajali v Slovenijo na koncerte, ker so bili v Ljubljani koncerti skupin iz nekdanje Jugoslavije, vseh tistih, ki so bile na Hrvaškem prepovedane in so zato imele koncerte v Ljubljani. Vedela sem, da je nacionalizem v Sloveniji na nižji ravni. Ko sem leta '95 prišla v Slovenijo, kakšnih 7 let nisem gledala televizije, nisem hotela gledati poročil. Ker se mi je zdelo, da so nas vse zastrupljali z nacionalizmom prek televizije in drugih medijev, in nisem hotela dovoliti, da mi to zleze pod kožo. Hotela sem samo živeti v kraju, kjer nacionalizem ni bil imperativ.«

Izbire v konfliktu

Cilj:

skozi osebna pričevanja in razprave raziskati zapletene izbire, s katerimi so se soočali posamezniki med jugoslovanskimi vojnami v devetdesetih letih dvajsetega stoletja, s posebnim poudarkom na odločitvah za boj ali dezertiranje. Ta delavnica želi mladim omogočiti prostor za obravnavanje osebnih zgodb posameznikov, ki so jih prizadele jugoslovanske vojne, in poglobiti njihovo razumevanje zapletenosti izbire in procesa odločanja v vojnih kontekstih. Udeleženci s pričevanji, razpravami in refleksijami dobijo vpogled v človeške izkušnje v ozadju zgodovinskih dogodkov ter razvijejo empatijo in sposobnosti kritičnega mišljenja

Čas:

2 uri

Ciljna/e skupina/e:

Mladi 15 do 20 let, največ 25 udeležencev

Oblika:

izvaja se lahko tako osebno kot tudi prek spleta, odvisno od želja in dostopnosti udeležencev. Če poteka prek spleta, se lahko uporabi platforma za videokonference

Ključne besede:

Izbira, odločanje, dezerterstvo, služenje vojaškega roka

Material:

- Pričevanja posameznikov, ki so se med jugoslovanskimi vojnami soočili z izbiro boja ali dezertiranja
- pričevanja ljudi, ki so dezerterm pomagali najti varno zatočišče stran od spopadov
- material za pisanje za udeležence (če izvajajo dejavnosti, ki zahtevajo pisanje ali pisanje zapiskov)

Izbire v konfliktu

Opis:

- **Uvod (15 minut):**

Pozdravite udeležence in predstavite temo delavnice: raziskovanje izbir, s katerimi so se soočali posamezniki med jugoslovanskimi vojnami.

Podajte kratek pregled zgodovinskega konteksta in pomena jugoslovanskih vojn v devetdesetih letih dvajsetega stoletja. Oglejte si stran 15

- **Deljenje pričevanja (30 minut):**

Delite pričevanja (Priloga 1) posameznikov, ki so med jugoslovanskimi vojnami izkusili proces odločanja o bojevanju ali dezerterstvu, in ljudi, ki so dezerterjem pomagali najti varno zavetje stran od konflikta.

Spodbudite udeležence k aktivnemu poslušanju ali branju pričevanj in premisleku o težkih odločitvah, s katerimi se soočajo vpleteni.

- **Skupinska razprava (30 minut):**

Razdelite udeležence v majhne skupine in omogočite razpravo o pričevanjih, ki so jih delili.

Spodbudite udeležence, da izrazijo svoje misli, vprašanja in čustva v zvezi z obravnavanimi izbirami.

Raziščite etične, moralne in praktične vidike, ki so vplivali na odločitve posameznikov med vojno.

Primeri usmerjevalnih vprašanj:

- Nekateri pričevanja razpravljajo o tem, zakaj se niso odločile boriti ali pridružiti vojski. Kako opisujejo ta trenutek in od kod po njihovi interpretaciji odločitev, da se ne borijo?
- Kakšne so razlike v izkušnjah med tistimi, ki so se odločili, da ne bodo služili vojske, ko je bila njihova država v miru, in tistimi, ki so se za to odločili med konfliktom?
- S kakšnimi materialnimi težavami se soočajo mladi, ki se ne odločijo za boj? Kaj pa čustvene in moralne težave?

- S kakšnimi duševnimi posledicami se soočajo moški, ki so se borili, in ali obstajajo razlike v pričevanjih? Kaj pa njihove družine?
- Katere podobe in besede uporabljajo humanitarne delavke za opis mladih beguncev, ki so jim pomagale?

Spodbudite skupino, naj zapiše ključne besede in teme.

- **Premislek in osebni odgovor (20 minut):**

Zagotovite si čas za individualno razmišljanje o pričevanjih in skupinsko razpravo.

Spodbudite posamezne udeležence, da zapišejo svoja razmišljanja, vprašanja ali vpogleda v zvezi z odločitvami, s katerimi so se soočali posamezniki med jugoslovanskimi vojnami.

- **Razprava celotne skupine in delitev mnenj (25 minut):**

Povabite udeležence, naj delijo svoja razmišljanja in vpogleda s celotno skupino.

Omogočite širšo razpravo o zapletenosti odločanja v času konfliktov in vplivu vojne na posameznike in skupnosti.

- **Sklep in glavne ugotovitve (20 minut):**

Povzemite ključne točke in sklepne misli delavnice.

Spodbudite udeležence, naj nadaljujejo preiščevanje o temi in poiščejo dodatne vire za nadaljnje učenje.

Izbire v konfliktu

PRILOGA 1 - PREPIS PRIČEVANJ

Danilo Amadei

Svetnik občine Parma (Italija) v devetdesetih letih: v Italiji je bil ugovornik vesti, sodeloval je pri sprejemu dezertorjev iz spopadov v nekdanji Jugoslaviji. Ugovorniki vesti so tisti, ki nasprotujejo služenju vojaškega roka v času vojne in miru zaradi verskih, etičnih in moralnih prepričanj. V različnih evropskih državah v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja so nastala številna združenja mladih moških, ki so zavračali služenje vojaškega roka in prosili za službo v civilnih organih za pomoč civilistom. V Evropi je to še danes priznana pravica.

»Vedno sem si prizadeval ukvarjati z vprašanji miru in mednarodne solidarnosti. Bil sem eden prvih ugovornikov vesti v vojski v Italiji in bil sem tudi ugovornik vesti zaradi vojaških izdatkov. Te odločitve so privedle tudi do nekaj pritožb in dveh sojenj ter drugih reči, a skratka, vse se je zelo dobro izteklo: moja zavrnitev vpoklica ni bila spoznana za kaznivo dejanje.

[...] Bil sem res med prvimi v Italiji in tudi tukaj v naši regiji.

In ki sem jih imel priložnost prebrati, očitno po zaslugi razsvetljenih pedagogov in katere so tiste izbire, ki jih potem narediš, ko si v teh letih, ki jih neseš naprej do konca. Odločitev, da postanem ugovornik vesti, je bila torej ves čas v meni, imel pa sem tudi možnost in to srečo, da je sprejem zakona sovpadal s časom, ko bi moral odslužiti vojaški rok. Zato sem lahko izbiral. Seveda ni bilo tako preprosto, kot se je lepo sprehajati po parku, saj na začetku ni bilo dovoljeno opravljati nadomestne civilne službe – zunaj vojašnice ali zunaj oboroženih sil – skratka, kot finančna policija ali gasilec ali gozdar. Možnost pridobitve civilnega služenja je torej očitno vključevala veliko neposlušnosti z ogromnimi pritožbami in zamudami. Skratka, skoraj štiri leta sem moral čakati, da sem lahko nastopil civilno služenje, ki je tedaj trajalo 23 mesecev. Služil sem skoraj šest let. Toda to mi je omogočilo, da sem spoznal izjemne ljudi [...]

[...] Drugi vidik je, da smo na začetku resnično upali, da bi Evropska unija in ZN lahko imeli vlogo preprečevanja vojne.

Predstavljali smo si, da po tem, kar se je zgodilo v Sloveniji, obstaja možnost posredovanja, skratka na Hrvaškem, da preprečimo, da bi se konflikt še bolj razplamtel med različnimi državami, ki so bile prej v isti federaciji. Namesto tega smo bili priča popolni nezmožnosti Evropske unije in ZN, da ne le vsilijo, ampak celo predlagajo več operacij, ki bi lahko aktivirale rešitve, ki niso vojne. In potem, oh no, primeri

Danilo Amadei

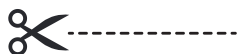
Srebrenice in drugi so paradoksalno pokazali nezmožnost tega.

Žal nas teh trideset let ni izučilo, prav nič. Nič ni bilo storjeno, da bi preprečili začetek vojn.

[...] Leta 94 pa je bilo, potem ko smo zmagali na volitvah in smo bili mi – torej sem bil tudi član sveta – lažje poskušati doseči tisto, kar smo zahtevali tudi od prejšnje uprave. Glavna projekta sta bila sprejemanje tistih, ki smo jih imenovali ugovorniki vesti, predvsem prek Trsta in Gorice, pomembno pa je bilo izvajati pritisk na italijansko vlado in Evropo, da bi jim priznali politični azil in jih priznali kot begunce. Rekli so jim dezerterji, za nas pa so bili ugovorniki vesti [...] Spomnim se nekaterih zdravnikov, medicinske sestre, prav te gospe, ki je potem ostala vodja Karitasa. Tudi mož je že imel službo. Spomnim se nekaj ljudi, ki so potem nehali, ampak ker kot se zgodi pri večini migracij: najbolj obupani zagotovo ne odidejo. Odhajajo ljudje, ki imajo sredstva, ki imajo kulturo, ki imajo orodja, ki imajo pogosto tudi zgodovino za sabo, ki je omogočila to zorenje politične in tudi etične in idealne izbire, tako da je bilo veliko teh ljudi, kulture, skratka ljudi, ki so se nato čim prej vrnili, da bi opravili svoje delo, v številnih primerih ...

Najbolj me je strah: vojaška zavezništva so prevzela mesto političnih institucij. Prepričan sem, da so skupaj s tem zastrašujočim povečanjem vojaških izdatkov, resnično zastrašujočim, to vidiki, ki nam dajejo manj zaupanja v prihodnost.«

Izbire v konfliktu

Adele Mazzola

V devetdesetih letih dvajsetega stoletja je delala na Italijanskem inštitutu za kulturo v Beogradu. Bila je tudi članica Žena v črnem, mednarodne mreže žensk, zavezanih miru, ki aktivno nasprotujejo nepravici, vojni, militarizmu in drugim oblikam nasilja. Delujejo na stičišču vojaškega nasilja in moškega nasilja v družini. Ženske v črnem so dokaz moči enotnosti in raznolikosti, ki vključuje ženske iz različnih etničnih in nacionalnih okolij, ki sodelujejo čez te (in druge) razlike v skupnem prizadevanju za pravičnost in mir. Sprejmejo nenasilne in neagresivne oblike delovanja, v katerih se pojavijo oblečene v črno in v žalovanju: garnizije, demonstracije, deljenje letakov, vstop v vojaške baze in druga prepovedana območja ter pomoč.

»V drugi polovici 20. stoletja je Italija spoštovala 11. člen svoje ustave (italijanska država zavrača vse oblike agresivnih oboroženih spopadov), nato pa je leta 1999 stopila v vojno na Balkanu. »Vrhunec šoka« je bilo sodelovanje Italije v vojni pod Natovim okriljem. V parmskem odboru smo bili zelo mobilizirani in odločno proti temu, sodelovali pa smo v protestih v Parmi (Avianu, kjer je letalsko oporišče).

Leta 1992 se je začela vojna, ki jo je bilo mogoče videti iz Italije, Gorice, Trsta in Ancone. Želeli smo narediti nekaj proti vojni, a kaj smo mogli? Podpora civilnemu prebivalstvu in podpora tistim, ki so vojno zavračali (izraz »dezerterji« je bil edini način za opredelitev, saj jugoslovanska zakonodaja ni vključevala ugovornikov vesti ali ubežnikov vpoklicu). V Parmi je bila takrat ustanovljena Koordinacija proti vojni v Jugoslaviji, vendar ker se ni dalo veliko narediti, smo začeli z akcijo 'Puško po puško', s katero smo poskušali vojno razstaviti na majhne koščke. Tako smo začeli ustvarjati mostove z združenji žensk ali podobnimi, da bi spodbudili odstranitev in beg dezerterjev. To je bila vojna, ki jo je Evropa zavračala, vendar so jo podpirali evropski politični interesi.

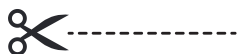
Ljudi nismo mogli kar vzeti in prepeljati. Lokalna društva pa so nam dala tisto, kar je bilo bistveno za prevoz dezerterjev: ime in priimek, identifikacijo, kar je osnova za organizacijo poti. Zakon je določal, da bodo imeli dezerterji pravico do sprejema, vendar je problem nastal na mejah, kjer so oblasti (upravičene) migrante zavračale. Zato smo jih šli iskat čez mejo in organizirali karavane, ki so jih pripeljale do sem, ne brez tveganja: na meji so nas lahko ustavili in oblasti bi lahko, tako kot danes, popolnoma po lastni presoji zavrnile vstop.

[...] Potem so se začeli ukvarjati z nujnimi zadevami: učenjem jezika, urejanjem dokumentov (pogosto smo bili v sporih s policijsko upravo, toda z malo vztrajnosti je bilo mogoče prošnje za azil spraviti v

Adele Mazzola

institucije, ki niso bile v celoti sprejemajoče, in nedvoumno poskrbeti za prošnje), podpiranjem njihove šolske kariere in usmerjanjem k delu, podpiranjem pri dostopu do nege in zdravniških obiskov ... To je bilo storjeno z iskanjem vključevanja civilne družbe in pristojnih ljudi glede nekaterih vprašanj (veliko vprašanje je bilo priznavanje kvalifikacij in poklicne kariere: študenti, diplomanti ... na primer medicine so prispeli; v nekaterih primerih so zažgali papirje in dokumente, ki so potrjevali kvalifikacije, zlasti tisti, ki so prišli iz Bosne, iz Sarajeva).«

Izbire v konfliktu

Bettina Barbieri

Po rodu je iz Spodnje Modene (Italija). Bila je animatorka in prostovoljka društva Il Cerchio, ki je delovalo na Hrvaškem in v Bosni med letoma 1992 in 1996. Po koncu te izkušnje je nadaljevala z izmenjavo in pobratenjem med šolami v Mostarju (Bosna in Hercegovina) in Modeno (Italija).

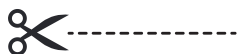
»Spoznali smo stvarnost begunskih taborišč in od tam se je začela organizacija redne pomoči za podporo družinam v begunskih taboriščih, od katerih so nekatera bila še bolj proti goram, vse do Mostarja. Uspelo nam je priti poleti 94: prvi stik smo imeli v Mostarju, kamor smo vstopili nekaj tednov po koncu bombardiranja, torej ob še vedno prisotnih barikadah, zabojskih kot barikadah. Spominjam se svojega prvega kopanja v reki, tekoče vode ni bilo, zato smo se umivali v reki: podoba suhosti, zelo podobna tisti iz koncentracijskega taborišča, v smislu zelo suhih, okostnjakastih mladeničev.

Začeli smo se spraševati, kaj se dogaja in na kateri strani bi morali biti, ker takrat, verjamem, da je bila ena najresnejših težav bosanskega konflikta težko razumeti, kje si bil, kdo je 'dober' in kdo 'slab', kajti zagotovo pri bosanskih ljudeh v Mostarju ni bilo mogoče drugače, kot da bi bil Bošnjak in torej na strani Bošnjakov, saj je bilo zagotovo jasno, kdo je napadel, kdo je hrvaška stran. Drugje so bili žrtve Hrvati, ponekod pa tudi Srbi. Potem je jasno, da nam je zgodovina povedala, da zagotovo obstajajo veliki krivci, toda zagotovo me je najbolj presenetilo tole: težave v nekaterih trenutkih, odvisno od tega, kje ste bili: 'Kaj počnem?' To mi pade na misel predvsem, ko se spomnim na Mostar, da začnemo svojo pot tudi proti Sarajevu, takrat še nekoliko obleganemu mestu, ki ga nato poleti 94 nismo mogli doseči, ker je bilo še vedno oblegano. V begunskem taborišču smo poznali mlade, ki so pobegnili iz Sarajeva in od tu se poraja misel o možnosti sprejema mladih beguncev, tudi dezertarjev. Spomnim se, da je bil na vsakem povratnem potovanju na splošno vedno kakšen begunec, pogosto mladi fantje, ki so prispeli v Ancono brez dokumentov ali pa jim policija v vsakem primeru ni želela dovoliti, da se izkrcajo, in tako je prišlo do teh protestnih sedenj, kjer smo zasedli ladjo in dejali: 'Dokler se oni ne izkrcajo, se tudi mi ne izkrcamo.' In ko smo imeli srečo, smo imeli prijatelja, finančnika, ki je hodil z nami na poti in z njim jih je bilo veliko lažje spraviti na kopno. Imam ta spomin, od tu se je tudi začela potreba nekaj narediti za nekatere od njih, kar se je nato v praksi končalo s sprejemom treh mladih moških, od katerih je eden nato odšel v Milano k Ilariji, dva pa sta namesto tega najprej pozdravila sestra in njen mož, ki sta bila pred kratkim poročena in potem sta ostala vsaj leto in pol in nato naknadno v majhnem adaptiranem stanovanju in tukaj se je tudi začel cel del, povezan s sprejemom, težavnostjo sprejema in imeli smo tudi precej težko izkušnjo, ker je eden od teh mladih moških po vrnitvi v Sarajevo znova zapadel v uživanje drog in se nam večkrat zlagal, da bi dobil denar. Spomnim

Bettina Barbieri

se, da sva se srečala, ko sva razumela, kaj se je zgodilo, da sva drug drugemu rekla: 'Ampak kako sva padla na to? Vedno smo govorili, da je treba učiti ujeti ribo in ne dajati denarja v roke.' Tudi tam smo za nazaj pomislili, kaj bi lahko za dvajsetletnega fanta pomenil pobeg iz lastnega mesta, med drugim so pobegnili skozi znameniti letališki tunel. Spominjam se, da ko smo se čez nekaj let vrnili k njim, nas je eden od njih pospremil do kraja, kjer je ostal kot vojak, ki so ga Srbi nekaj tednov ujeli kot vojaka, in spomin je še tako svež, kot da bi še vedno bili v tem trenutku, njegov trepet med prehodom skozi tiste kraje, za katere je vendarle želel, da jih vidimo. Šlo je za nenehni preobrat: dobro in zlo, prevara in resnica, ki sta se kar naprej mešala in te vsakič prisilila v pregled razlogov za vedenje, ki bi lahko bilo negativno. Mislim, da je bilo to najtežje pojasniti, ker ni bilo več gotovosti in je morda edina stvar, ki bi lahko pomagala, ta, da sem bila v razmerju s to osebo. Navsezadnje to ni bila velika vojna, vse je bilo tako zamegljeno, samo podoba sivine, ki jo je bilo težko razumeti, morda včasih kaj, ampak na splošno so se takrat krivec, žrtev in krvnik v nekaterih trenutkih preobrazili. To je bila res življenjska lekcija, tudi glede ideje o tem, kaj je lahko konflikt te vrste, to je državljanska vojna, v kateri se družine naenkrat niso več prepoznale.«

Izbire v konfliktu

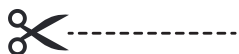
Nicole Corritore

Rojena je bila v italijansko-hrvaški družini. Med letoma 1992 in 2000 je delovala na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini v projektih mednarodnega sodelovanja. Sodelovala je s tujimi redakcijami italijanskih radijskih mrež. Piše o okoljskih vprašanjih, mednarodnem sodelovanju in človekovih pravicah. Kot profesionalna novinarka skrbi za stike s tiskom, tiskovnimi uradi lokalnih oblasti, nevladnimi organizacijami, društvi in drugimi institucijami. Trenutno sodeluje z italijanskim raziskovalnim centrom Observatorij za Balkan in Kavkaz (OBCT).

»Moje prostovoljstvo se je začelo z naslovom knjige Luce Rastella 'Vojna doma', ker prihajam iz italijansko-jugoslovanske družine, očeta Italijana in mame z Reke, ki je prišla živeti v Italijo, kamor se je nato poročila z mojim očetom. Od otroštva pa sem vedno hodila na počitnice na otok na Hrvaškem, kjer se je rodila moja babica, v hišo, ki jo je zgradil moj pradedek. Tako se je moje prostovoljstvo začelo doma z nekaterimi mojimi tamkajšnjimi prijatelji, ki so nas leta 1991, takoj ko je izbruhnila vojna na Hrvaškem, začeli klicati, naj poskušamo zapustiti Hrvaško in se izogniti vpoklicu. Začelo se je s telefonskimi klici, s krajšimi sprejemi, saj so v tistem obdobju vpoklicali tiste, ki so odslužili vojaški rok in ki niso delali, ampak študirali. Torej, če te niso našli doma, ko je prispela dopisnica, te niso mogli vpoklicati. Od tam se je recimo leta 1991 začelo to tiho prihajanje in odhajanje, ki je nato z leti v povezavi z nekaterimi skupinami in združenji v omrežju ustvarilo protivojno kampanjo, ki je na spletu združila več skupin iz Hrvaške, Srbije, Bosne in drugih držav jugoslovanske federacije. Sprva smo skušali pomagati predvsem ubežnikom in dezerterjem.

V naslednjih letih je Milano, kjer sem se rodila in živela trideset let, postal eno glavnih vozlišč prihodov, kjer so ljudje čakali na pridobitev vizuma za odhod drugam, od Nemčije do Avstralije do Južne Amerike itd. Še več, v Italiji je bil sprejet zakon, ki je dovoljeval, da imajo dovoljenje za bivanje tudi tisti, ki se niso želeli boriti, in sicer iz humanitarnih razlogov. Po tem sem prišla v stik s Pro Bosnia Committee, odborom, ki ga je ustanovil bosanski par, ki je štirideset let živel v Italiji. Zato sem začela kot številni drugi zbirati pomoč pred supermarketi in pomagati prispelim bosanskim beguncem. Govorimo od leta 1992 naprej. Moja hiša v Milanu je postala kot hiša drugih; postala je tranzitni kraj.«

Ozren Žunec

Rojen je bil leta 1950. Delovno dobo je preživel kot profesor sociologije na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Proučeval je sociologijo vojske in vojne. Ob začetku vojne na Hrvaškem se je pridružil hrvaški vojski. Pri Pokupskem je bil ranjen. V vladi Ivica Račana leta 2000 je postal šef obveščevalne službe, vendar je že po treh mesecih odstopil s položaja. Leta 1993 je s kolegi sprožil peticijo za odstop Franja Tuđmana z oblasti. Leta 2007 je izdal knjigo Golo življenje - družbene razsežnosti srbskega upora na Hrvaškem.

»Glede na njeno naravo je čedalje več civilistov vpletenih [v vojne]. In po drugi strani je politični položaj oboroženih sil tak, da v vojni sodelujejo tudi civilisti. V smislu, da so državljani vpoklicani v vojsko in potem branijo svojo domovino. To je tudi nekaj, kar ni bilo vedno tako.

To sega v čas francoske revolucije, ko so leta 1793 državljane prvič vpoklicali v vojsko. In potem je bila državljanska vojska, francoska. Imamo tri procese, ki so privedli do tega, da so civilisti postali čedalje bolj vpeti v te zadeve. In zdaj obstaja splošni moment pri vojni, ki se pogosto dogaja - da vojna dejansko pomeni razpad družbe. Razpad družbenih vrednot, razpad zakonov, razpad vsega. Kajti vojna je pravzaprav v nasprotju z vsem, kar učita denimo vera in morala. Da. Svojim študentom vojaških študijev vedno rečem in rekel sem: Poglejte, osnovno pravilo vseh svetovnih religij, ampak res vseh, je 'ne stori drugim tistega, česar ne bi želel, da drugi storijo tebi.' To velja za vse, razen za vojno. V vojni moraš delati točno tisto, česar ne želiš, da drugi stori tebi. Ne želite, da bombardira vaše mesto, vendar boste zaradi tega bombardirali njegovo mesto. Torej, vojna je verkehrte welt, kot bi rekel Hegel - obrnjeni svet. Vse je drugačno. Tukaj se stvari lomijo. Ubijati ljudi ni normalno. V vojni ljudi moraš ubijati.

Sicer ne gre za vojno. Ne morete pričakovati, da bo vojna podobna nogometni tekmi. Mora biti klanje, morajo biti mrtvi, morajo biti ljudje brez nog, ki se zvijajo s črevesjem, raztresenim v blatu itd. Mrtvi otroci so vedno v jarkih. Naj kdo to hoče ali ne, vedno se zgodi. Preprosto mora biti. Vojna je grozljiva. Pogosto pa vodi tudi v razpad družbe. In potem imate popolno anomijo, kar pomeni, in to je vaše vprašanje, 'Ali ni to nevarno tudi za vaše lastne države?' Da, začne se takole. Potem veste, vsakogar lahko ujamejo. In tukaj imate različne stopnje. Zanimivo mi je bilo opazovati te družbene zlome. Izginotje reda v Ameriki in na Japonskem. Ko pride do večjih naravnih nesreč.

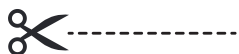
In če kakšen orkan preplavi te dele Amerike, tam na jugu ZDA, v Mehškem zalivu, kjer se to nenehno dogaja, pride do zloma sistema. Potem policija pleni supermarkete. Če ste videli te slike - [orkan] Katrina. Vojska je prišla ven, bili so do tu v vodi z orožjem in preprečili popolno ropanje. In imate

Ozren Žunec

družbo, ki je na videz zelo dobro organizirana, primerna itd. Vendar se zlomi ob nesreči, kot je orkan. In tu so tisti cunami na Japonskem, ki niso prizanesli niti eni trgovini. In kjer so Japonci stali v vrsti. Stali so pred trgovinami in čakali, da so razdelili, kar so potrebovali. Torej, imate družbe, ki so zelo močne, ki ne razpadejo zlahka. Imate družbe, ki zlahka razpadejo in vse hitro spravijo v nevarnost.

[Glede hrvaške osamosvojitvene vojne (domovinski rat)] lahko rečemo, da je bila nekje vmes. Ne, ne najslabša. Ker ni bila univerzalizirana. Ljudje res niso plenili sredi belega dne, kogar koli na ulici itd. Še vedno je imela nacionalni značaj. Izbira žrtve je bila razmeroma pomembna. Popolnega kolapsa torej ni bilo. Še več, mislim, da se je Hrvaška v vojni dejansko zelo dobro odrezala, ker sta družba in sistem delovala. In to razmeroma dobro, celo demokratično, kar je zanimivo. Mislim, omenili ste naše pismo iz leta 1993. Zanimivo, da se nikomur od nas ni nič zgodilo. Sredi vojne smo zahtevali od vrhovnega poveljnika oziroma predsednika republike, da odstopi. S Pantovčaka ni bilo odziva. Mislim, ni bilo takih stvari, kot da bi te prijeli, pretepli, ubili itd. Mislim, to bi lahko pričakovali. Ampak spet, tega ni bilo mogoče pričakovati, ker to ni bila narava tistega režima. Tako je kljub vojni še vedno deloval demokratično. To je zanimivo. Mislim, pustili so opoziciji, da govori, kar hoče, in neumnosti itd. A so naredili svoje in jih niso zaprli.

[...] Hrvaška se je v vojni dobro znašla. Hrvaška ni razpadla. Hrvaška je ohranila demokracijo. Ki v resnici ni obstajala. Mislim, takrat je šele nastajala. Učili ste se, kaj je parlament, kaj so volitve, kako deluje, kdo je kdo, kaj so institucije, ustava ...«

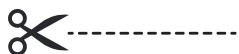

Dora Novak

Je psihologinja in realitetna terapevtka. Kot terapevtka je pomagala moškim, ki so se borili med konfliktom v nekdanji Jugoslaviji.

»Brez natančnih statistik, ampak nekaj vtisov. Da, po vrnitvi je prišlo do ogromnega napada na zdravje. Kar nekaj ljudi, predvsem moških, se vrne v situacijo, ko ne morejo prevzeti svoje vloge, kot bi si želeli. Bilo je veliko primerov raka, možganske kapi in srčnega infarkta. [To se zgodi, ko se vojna ustavi; ko ta izziv za telo preneha] In potem se začnejo ti procesi. Morda že dolgo niso izkusili občutka varnosti. Zdravljenje travme se lahko začne v trenutku, ko se oseba počuti varno. Tukaj v izgnanstvu so se nekateri malo sprostili. Vendar je bilo res prevzeti njihovo vlogo gostiteljev v opustošenem gospodinjstvu zelo zahtevno. In že so se sprostili v hotelih, postali nekoliko depresivni, zboleli zaradi različnih vzrokov, zanemarili nekatere odnose in izgubili nekaj načinov, kot so prej delovali. [...] Begunci iz Bosne pa – težko. Tukaj so bili večinoma v svojem okolju. Glede na razmere lokalnega prebivalstva in socialno ogroženih občanov sploh ni bilo priporočljivo pisati in govoriti o njihovih potrebah. Vsi [prebivalci Splita] so bili v hudi stiski. Bile so izgube, smrti, izgube služb, podjetja so propadala in živeli so težko življenje z malo denarja. Lahko so si predstavljali, da je prišla kakšna humanitarna pomoč bosanskim beguncem, medtem ko njim nihče ni pomagal. Bilo je občutljivo in vse se je zapletlo. Imela sem 150 mark plače. Spomnim se, ko smo pri teh letih našemu delavskemu sindikatu komentirali, da je smešno, da moramo tretjino plače dati na stran za plačilo šestmesečnih učbenikov za dva osnovnošolca. To so bila razmerja. Potreben je bil tudi nekdo, ki je zagotavljal podporo. To razliko smo dobro poznali in čutili. Še vedno smo se vračali domov, imela sem kontinuiteto, nihče ni umrl zame in z možem sva imela službo. Otroci so hodili v isto šolo in tako naprej, ampak ... Čutili smo pritisk in zahteve vloge, v kateri smo se znašli. Spraševala sem se, kaj lahko stori psiholog, ki se pretvarja, da se nič ne dogaja. Bila sem v ekipi za zakon in družino in bila sem v številnih stresnih situacijah. Spomnim se, da sem svetovala veteranu, ki se je ločeval. Sedel je nasproti mene z brzostrelko na kolenih. On sedi nasproti mene in se pogovarjava o tem, kaj bo naredil s svojimi otroki in ženo. Torej, vse je bilo napeto. Vse se je dogajalo v istem vrtincu. Mislim, zavedaš se, da je drugače, a včasih komu celo zavidaš.«

Izbire v konfliktu

Husein Salić

Bošnjak, vpoklican je bil zelo mlad. Potem ko se je odločil za dezertiranje, se je soočil z zelo nevarnimi pobegi čez različne meje. Opravljal je različna dela med Italijo in Slovenijo, medtem ko je skušal pridobiti novice o ljudeh, ki so obtičali na območju konflikta. V begunskem taborišču je spoznal italijansko prostovoljko, ki je pomagala vojnim beguncem, s katero se je poročil in za stalno odšel v Italijo. Leta 2001 so se tudi njegovi starši ustalili v Italiji.

»[...] Leta 1991 sem končal srednjo šolo in moral bi služiti v Jugoslovanski ljudski armadi, kot je bilo to takrat v navadi ... Začel se je oboroženi spopad in JLA se je postavila na stran Srbov in zato je bilo očitno, da ni bilo kaj narediti, čeprav so nekateri moji prijatelji naborniki to naredili, so šli nekaj delat, ker drugače si ni bilo mogoče predstavljati, ker je bilo to kaznivo po zakonu. Toda bolj kot je čas mineval, bolj je postajalo jasno, da je bolje, da ne gredo na fronto. In tako, ko sem prejel poziv na služenje vojaškega roka, nisem šel, odpravil sem se v Slovenijo, ker sem tam imel prijatelja [...] in ker nisem mogel ostati doma, ker te je potem prišel iskat.

Po tem so moji starši odšli na Hrvaško in od '93 sem prišel v Italijo, leta '94 [...] sem poskušal obiskati svoje starše v Zagrebu, vendar nisem mogel iti čez mejo, ker je bil konflikt takrat med Bošnjaki in Hrvati in potem sem se ustavil v begunskem taborišču, ker sem imel sorodnike in ni bilo prav daleč, sem se ustavil za nekaj dni. Bil sem ilegalec na Hrvaškem in bil sem ilegalec v Sloveniji, ker so tudi tam izvajali tako rekoč aretacije: ljudi so prijeli in jih predajali na hrvaško ali slovensko mejo. Ker je takrat prišlo do spora med Hrvati in Bošnjaki, so te kot ilegalca, recimo, ne da bi storil kaj kaznivega, a brez dovoljenja za bivanje v Sloveniji, odpeljali na mejo: prispel si iz situacije, ko si bil brez dokumentov, do situacije, ko so te izmenjali kot vojnega ujetnika.

Med '91 in '92 sem bil dezertter Jugoslovanske ljudske armade, ki je bila edina legalno priznana formirana struktura. In to ni bilo nekaj preprosto uporabnega, ker česa takega nisi naredil, razen če nisi imel tehtnih razlogov ... Se pravi, v smislu, ko narediš kaj takega [...] je bilo jasno, da bo nekdo zašel v težave, če bo dezertter ljudske armade, ker zdaj, za nazaj je preprosto razmišljati o vojni, ker zdaj vemo, kaj se je zgodilo, toda na začetku nihče, vključno z njimi, nihče si ni mislil, da bo prišlo do vojne. Torej, če je vojna nemogoča, kar se zgodi, biti dezertter iz ljudske armade ni bila prav preprosta reč, vendar je odločitev padla. On, moj oče, mi je rekel: pazi, kaj delaš, saj dobro veš, kako se konča. Se pravi, slabo končaš, kajne? Ampak no, začel se je konflikt, sprva v Sloveniji, nato na Hrvaškem in dovolj je bilo malo pogledati, se pravi malo bolj distancirati, poskusiti razumeti. Skratka, razumljivo je bilo,

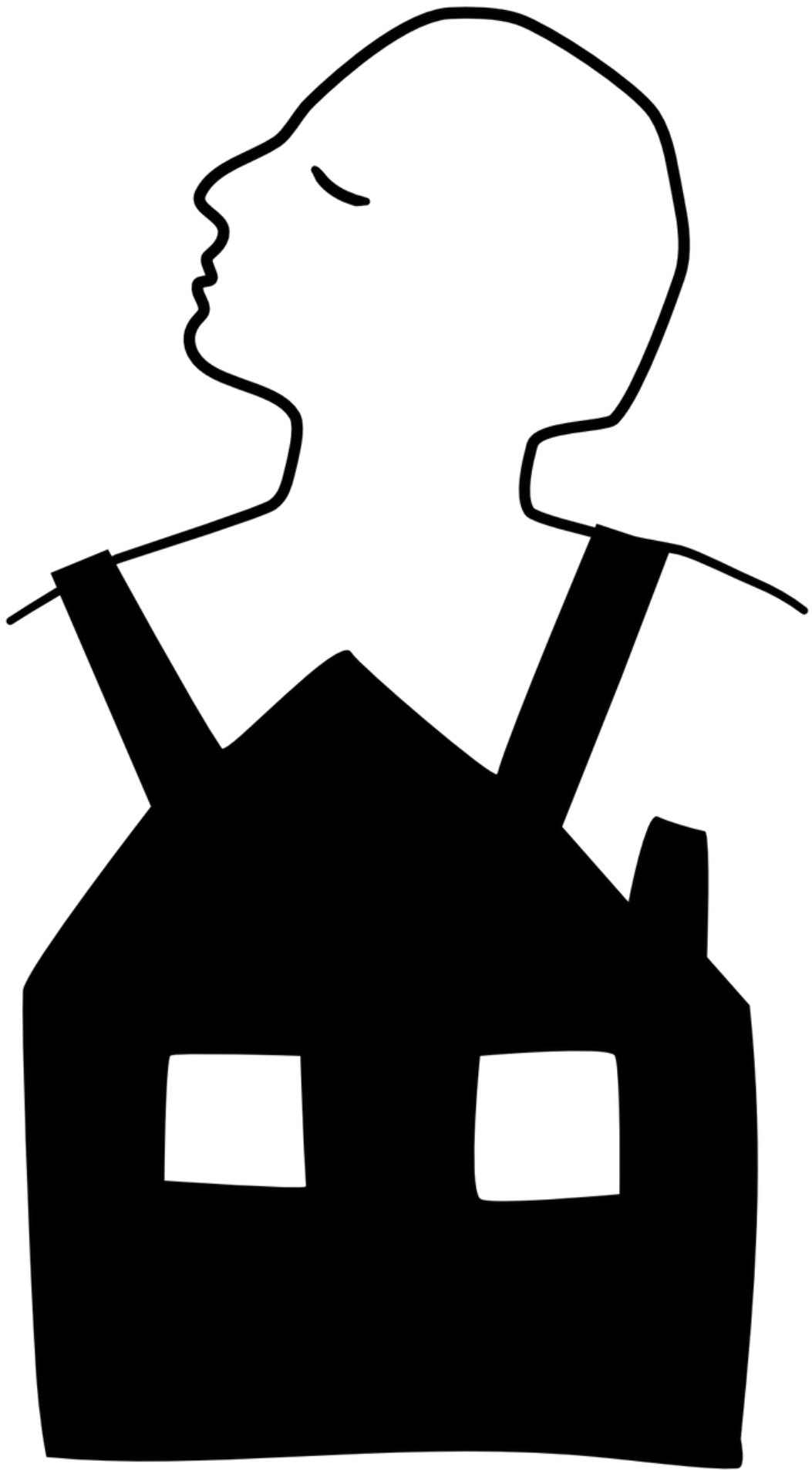
Husein Salić

kako se je vojska obnašala do srbskega in hrvaškega prebivalstva in potem verjetno, kako se bo to pozneje zgodilo tudi v Bosni.

Prej sem bil prebežnik iz nekdanje Jugoslavije, ker sem bil državljani nekdanje Jugoslavije! Prepoznal sem se v teh vrednotah: geslo nekdanje Jugoslavije je bilo 'Bratstvo in enotnost!' S tem sem odraščal in recimo dobro čutim enotnost znotraj države, v kateri prebivalstvo, etnične skupine ali kar koli drugega kot državljani te države ne pripadajo skupini ali čemu drugemu ali veri.

Na začetku konflikta sta bili strani razdeljeni po etničnih in verskih črtah in to je bilo v nasprotju z mojim videnjem stvari. Moja skupina je zdaj morala biti bosanski muslimani, le da jaz nisem ... V moji viziji sveta ni bilo tako. Torej moji niso bili moji, starih ni bilo več, alternativa je bila še hujša, tako da sem se drugič znašel kot dezerter, tokrat sem bil dezerter pri Bošnjakih, ker biti Bošnjak ...

V konfliktu človek brani državo kot domoljub. Če sploh obstaja država, ki jo je treba braniti, kaj potem pravzaprav brani? Pravzaprav brani življenje, dom in družino, to je, ampak takrat je naša država, naša hiša že prešla v last nasprotnih sil in hiše ni bilo treba braniti, ker ni bilo mogoče. Poleg tega ni bilo niti formacije, ni bilo redne vojske ... Večinoma na začetku so bile lokalne tolpe tiste, ki so imele sredstva za nakup pušk, so ustanovile operativno enoto, ki so potem pogosto gospodarile, recimo ne čisto, kako bi rekel ... Pogosto so bili kriminalci tisti, ki so na začetku konfliktov prevzeli stvari in jih upravljali.

Spominska krajina

Cilj:

Udeleženci razmišljajo o konceptu doma, ustvarjanju doma, prvinah, ki prostor naredijo dom, ter njihovih podobnostih in razlikah

Čas:

90 minut

Ciljna/e skupina/e:

Srednješolci, predznanje za delavnico ni potrebno

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Dom, selitev, pripadnost, ustvarjanje doma

Material:

- Papirji z izvlečki iz intervjujev,
- prazni papirji,
- svinčniki in barvni flomastri

Spominska krajina

Opis:

- Uvod (15 min)

Voditelj razdeli udeležence v manjše skupine po 3 do 4 ljudi. Vsaka skupina prejme natisnjene izvlečke iz intervjujev.

Preberite odlomke iz intervjujev in razpravljajte o povezanih vprašanjih:

- Katere kraje so intervjuvanci omenili, ko so razmišljali o svojem domu?
- Kateri elementi, povezani s temi kraji, so zanje pomembni?
- Ali lahko z intervjuji povežete naslednje ideje:

OTROŠTVO - SKUPNOST - DRUŽINA - NOSTALGIJA - PRIPADNOST - IDENTITETA

- Delavnica (60 min)

Ko se vrnemo v večjo skupino, moderator udeležencem predlaga, naj te intervjuje upoštevajo pri naslednji nalogi.

Individualno so udeleženci vabljeni:

1. Premislite o pomembnem kraju, ki bi ga imeli za »dom«. Ta kraj je lahko soba v vaši hiši, pa tudi javni kraj (vrt, park ...) ali druge lokacije, ki jih imate za dom (trgovina, bar, kraj bogoslužja, skupnostni center ...). Lahko je tudi miselni ali namišljen kraj.

Premišlujte o naslednjih vprašanjih:

- Kateri elementi tega kraja so za vas pomembni?
- Kateri občutki in občutenja so povezani s tem krajem?
- Ali lahko s krajem, ki ga izberete, povežete naslednje pojme:

OTROŠTVO - SKUPNOST - DRUŽINA - NOSTALGIJA - PRIPADNOST - IDENTITETA

2) Narišite ta kraj kot zemljevid na prazen list papirja.

3) Na hrbtni strani papirja napišite:

- 1 pesem, zaradi katere razmišljate o tem kraju;
- 1 vonj, zaradi katerega razmišljate o tem kraju;
- 1 podrobnost, ki bi lahko oživila kraj za nekoga, ki tam še nikoli ni bil.

4) Razdelite se v pare in s partnerjem izmenjajta svoja zemljevida.

5) Vzemite si 10 minut časa za premislek:

- Poglejte zemljevid, ali lahko poveste, kateri kraj je predstavljen?
- Če je možno, pesem poslušajte s slušalkami.

6) Vzemite si 20 minut za razprave v parih. Vprašajte svojega partnerja:

- Kateri kraj ste izbrali?
- Zakaj je za vas pomemben?
- Kateri spomini so povezani s tem krajem?

- **Premišljevanje (15 min)**

Vnovič v celotni skupini skupaj razpravljajte o naslednjih vprašanjih:

- Vas je lokacija, ki jo je izbral partner, presenetila? Zakaj da ali zakaj ne?
- Kateri elementi so bili podobni na lokacijah, ki jih imate za domače? Kateri so bili drugačni?
- Kaj po vašem mnenju iz kraja naredi dom?

Spominska krajina

PRILOGA:

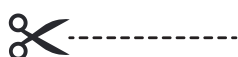
Simonida

Moj najljubši prostor v hiši starih staršev je bila kuhinja, saj smo se tam srečevali in preživljali čas. Ko smo se leta 1991 preselili v Italijo ... me je hiša, v katero smo se preselili, spominjala na mojo hišo (v Srbiji), saj je imela dvorišče, ki smo si ga delili z drugimi kmeti. Zelo pogosto smo se na tem dvorišču srečevali, si delili malenkosti in se pogovarjali o našem dnevu.

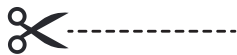
Valentina

Če bi danes povezovala kraj s pojmom dom - morda se sliši noro - bi izbrala reko, reko Drino. Sem hči reke Drine. Reka je izhodišče, končnica in tudi zaključek. Ko razmišljam o razcepu med dvema svetovoma, pomislim na reko.

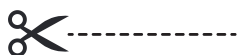
Petra

Ko pomislim na stanovanje v Sarajevu, v katerem sem živela v svojih dvajsetih letih, najprej pomislim na knjige. In staro družinsko mizo, bila je od moje prababice. In na vonjave. Vonj lipe, ki je bila pod mojim oknom. Lipa je bila nato med vojno poškodovana in posekana.

Irena

Kraj, ki me spominja na moj dom, je park Tašmajdan. In, ko sem bila malo starejša, avtobus – ker sem se v Beogradu morala premikati z avtobusom.

Mario

Kar me spominja na moj dom, na moje zgodnje otroštvo, je naša sobica. Soba je imela pogled na gore in ko smo se zbudili zgodaj zjutraj – jeseni in pozimi, ko je bilo hladno – je bil najboljši občutek biti na toplem v sobi in gledati sonce, ki vzhaja.

Muzejski kustosi: osebni predmeti

Cilj:

Razmišljati o konceptu doma, začevši z osebni predmeti; bolje razumeti pomen biografij in osebnih zgodb za razumevanje kompleksnih zgodovinskih dogodkov

Čas:

90 minut

Ciljna/e skupina/e:

Srednješolci, predznanje za delavnico ni potrebno; pri mlajših učencih je priporočljivo nameniti več časa uvodu (stran 15)

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Osebne zgodbe, predmeti, vojne v nekdanji Jugoslaviji, dom in pripadnost

Material:

- Papir in pisala;
- natisnjeni izvlečki iz intervjujev in fotografije povezanih predmetov

Opis:

- Uvod (15 min)

Moderator predstavi Muzej vojnega otroštva, ki je v Sarajevu v Bosni in Hercegovini ([War Childhood Museum](#)).

Muzej vojnega otroštva hrani obsežno zbirko osebnih predmetov, dokumentov, fotografij, pisem in drugih spominkov o vojnih izkušnjah, toda tudi arhiv avdio-video pričevanj posameznikov, katerih otroštvo so prizadeli oboroženi spopadi. Muzej vojnega otroštva želi ponuditi platformo za soočanje s preteklostjo na osebni ravni. Samo z deljenjem in izmenjavo preživetih izkušenj je mogoče doseči boljše razumevanje alternativnih pripovedi ter doseči bistvene spremembe in trajno spravo.

Muzej vojnega otroštva omogoča slišati in dokumentirati vse glasove ne glede na nacionalno, etnično, versko, kulturno, rasno, spolno in geografsko ozadje ter izkušnje, prepričanja ali svetovni nazor. V projektu lahko sodelujejo vsi, katerih otroštvo je (bilo) prizadeto zaradi oboroženih spopadov in bi radi podarili svoje spominke in delili svojo osebno zgodbo vojne izkušnje.

(Vir: [Research methodology - War Childhood Museum](#))

Voditelj s skupino raziskuje predmete in osebne zgodbe, ki so na voljo na spletni strani muzeja: [A Glimpse Of Our Collection - War Childhood Museum](#)

Muzejski kustosi

- Delavnica (60 min)

Voditelj razdeli udeležence v manjše skupine po 2 do 3 ljudi.

Vsaka skupina prejme fotografijo predmeta in izvlečke iz intervjujev, v katerih je opisana povezava intervjuvanca s predmetom, njihov pomen, odnos do vojne v devetdesetih letih dvajsetega stoletja v nekdanji Jugoslaviji ter koncept doma in pripadnosti (glej Prilogo).

Intervjuji so bili opravljeni v okviru projekta Moj dom z ljudmi iz nekdanje Jugoslavije, vključno z ekonomskimi migranti, drugo generacijo, begunci in ljudmi, ki so se preselili zaradi vojn v nekdanji Jugoslaviji.

Izhajajoč iz intervjujev, ima vsaka skupina nalogo, da napiše kratko besedilo, podobno tistim, ki so jih videli na spletni strani Muzeja vojnega otroštva. Besedilo naj obsega približno 900 znakov (približno 4 odstavke), napisano pa naj bo v prvi osebi, kot so primeri iz muzeja.

Skupinam predlagajte v premislek:

- Katere informacije vključiti?
- Zakaj je predmet pomemben?
- Kako se predmet nanaša na koncept »doma«?

Ker so skupine pripravile besedila za različne predmete, morajo udeleženci slike in njihova besedila s trakom namestiti v delovni prostor. Ko je razstava postavljena, vsaka skupina drugim predstavi svoj predmet in zgodbo.

- Premišljevanje (15 min)

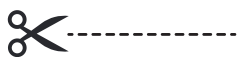
Ko vse skupine predstavijo svoje predmete, se moderator z njimi pogovori:

- Ali menite, da so predmeti dober način za pogovor o teh težkih temah (vojna, razseljenost, pripadnost, identiteta ...)? Zakaj da ali zakaj ne?
- Katere druge elemente bi lahko uporabili za pripovedovanje osebnih zgodb?

PRILOGA:

1. Skupina

Iva

Iva je iz Zadra na Hrvaškem. Rojena je bila leta 1984.

Stara ni bila niti 7 let, ko je izbruhnila vojna. Poleti 1991 je skupaj z mamo in dvema sestrama pobegnila v Nemčijo. Z družino je eno leto živela v Nemčiji, razen očeta, ki je zaradi službe ostal na Hrvaškem.

Po vrnitvi v Zadar v letih 1992 in 1993 je Iva poletje preživela z italijanskimi prostovoljci, ki so prihajali na to območje podpirat otroke, katerih družine je prizadela vojna, tako da so jim prinašali šolske pripomočke, jih peljali na plažo, organizirali delavnice, igralna srečanja in obiske na domovih. Zaradi vojne je bila uničena polovica njene hiše in finančno so bili v slabem položaju: delal je le oče, v hiši so bili štirje otroci, živali za delo na polju, sadje in zelenjavo so pridelali sami ... Njena mama je veliko kuhala, da so pozabili na vojno. Veliko je kuhala tudi za prostovoljce: tako je lahko izkazala svojo hvaležnost, saj so »svoja življenja dali na stran, da bi preživel čas z njimi«.

Leta 1993 so imeli prostovoljci program za poletne mesece, znotraj katerega so pripeljali otroke v Italijo. Iva se jim je pridružila leta 1994, ko je imela 10 let. Nekateri so jih spremljali od Zadra do Ancone, vso noč s trajektom. Njihove gostiteljske družine so jih čakale.

Ko je šla v Italijo, s seboj ni vzela ničesar. Ko pa je prišla tja, ji je Sara (njena 16-letna sestra gostiteljica) dala pasjo plišasto igračo, da se je počutila bolje, in Iva jo še vedno ima. Igrača je bila ena od stvari, ki jih je prinesla s seboj, ko je hodila na kolidž. Danes se njeni lastni otroci ne smejo niti igrati s tem kužkom, pravi Iva v šali, ker je do teh spominov zelo zaščitniška. Po vrnitvi je bila tudi v stiku z družino v Italiji 3 do 4 leta s pošiljanjem pisem, preden je Sara odšla na fakulteto, nato pa so postopoma izgubili stik.

Iva zdaj živi v Zagrebu z možem in tremi otroki. Pred kratkim je napisala otroško knjigo. Gre za zgodbo o potresih, zlasti o premagovanju stresa, ki ga je povzročil potres, ki je prizadel Hrvaško leta 2020. Sporočilo tukaj je pomagati otrokom, da se v lastni hiši počutijo varne. Ivina izkušnja nestabilnega občutka doma je imela pomembno vlogo pri pisanju te zgodbe.

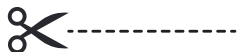
Muzejski kustosi

1. Skupina / Iva

Codici

2. Skupina

Biljana

Biljana se je rodila v Jagodini v Srbiji 17. novembra 1984.

Do 18. leta je živel v Jagodini, kjer je končala osnovno in srednjo šolo, nato pa je odšla študirat srbski jezik in književnost v Beograd. Postala je novinarka.

Življenje v Beogradu je postalo zelo težko. Ker je zaradi bombardiranja bivanje v Beogradu postalo nevzdržno, se je vrnila domov k staršem v Jagodino in se zaposlila na radiu, kjer je postala urednica dnevnega programa.

Zaradi vojnih razmer je imela malo denarja, zato je začela razmišljati o odhodu iz domačega kraja.

Vpisala se je na magistrski študij na Inštitutu za humanistične študije v Ljubljani na programih Antropologija vsakdanjega življenja in Medijske študije ter je bila sprejeta s štipendijo. Zaradi štipendije se je leta 2002 lahko preselila v Ljubljano.

Ko razmišlja o svojem domu v Jagodini, ga Biljana povezuje z glasbo, hrano in družinsko kuhinjo. Glede na predmete so za Biljano najpomembnejši tisti, ki so ji jih podarili domači in bližnji. Ima na primer preprogo, ki ji jo je podarila mama, ko se je odselila, kot talisman za srečo in dobro vzdušje v novem domu. »Čarobno preprogo« je njeni mami podarila babica, na dan poroke. Biljana je preprogo postavila tam, kjer je potrebovala največ sreče, ki je bila v tistem trenutku v njeni službi, za nove projekte in bogastvo.

Na vprašanje, kaj ji pomeni dom in kje je bila najbolj srečna in se je počutila najbolj domače, je Biljana odvrnila, da je to zares težko reči. Pravi, da je pomembno počutiti se sprejetega, da nisi neki »tujek« ali »tujec«, ampak da si del skupnosti. Pomembno je, da imaš ob sebi ljudi, ki jih imaš rad, da delaš tisto, kar te veseli, da imaš svobodo, da lahko svobodno misliš in svobodno deluješ. In da nisi omejen zaradi svojega porekla ali drugih svojih lastnosti.

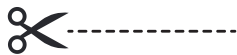
Danes Biljana ne ve povedati, kje je njen dom. Vsakič, ko se vrne v Jagodino, ni isti kraj, ki se ga spominja, enako je tudi v Beogradu. In potem, ko je spet v Ljubljani, so stvari, ki jo motijo, saj je še vedno tujka, tudi po 20 letih. Pravi, da se ljudje, ki se priselijo, vedno počutijo kot tujci. »Kaj je dom,« je težko vprašanje.

Muzejski kustosi

2. Skupina / Biljana

Mirovni Inštitut

3. Skupina

Ognjen

Ognjen se je rodil 29. aprila 1976 v Sarajevu. Na vprašanje, zakaj je zapustil Sarajevo, je pojasnil, da je za tem dolga zgodba. Njegov oče ni bil dovolj odgovoren, da bi poskrbel za družino. Posledično sta se njegova starša veliko prepirala in se pozneje tudi ločila. Ognjen se je z mamo preselil v Nemčijo, ker je tam dobila službo. To je bilo nekaj mesecev pred izbruhom vojne v Sarajevu, leta 1992. Ognjen je bil takrat star 15 let.

Po 9 mesecih sta se Ognjen in njegov brat vrnila v Srbijo, v Užice (očetovo rojstno mesto), ker je brat želel študirati. Na koncu sta se preselila v Novi Sad, kjer je Ognjen končal srednjo šolo in študiral zgodovino na fakulteti.

Na vprašanje, zakaj se je preselil v Slovenijo, je Ognjen odvrnil, da je to povezano z njegovo ljubezensko situacijo. Njegov brat se je leta 2008 poročil v Ljubljani in ko je bil na poroki, je Ognjen spoznal dekle, s katero si je nato nekaj časa dopisoval. Zaradi nje se je pozneje odločil, da se preseli v Ljubljano.

Pravi, da težko reče, kje je njegov dom. Na Sarajevo ga vežejo lepi spomini iz otroštva. Sarajevo je del njega in ta del bosanske identitete absolutno živi v njem. Je tako Bosanec kot tudi Srb. Njegovim staršem nacionalna identiteta ni bila tako pomembna in za to jim je hvaležen. Zato ga je izbruh vojne še toliko bolj pretresel.

Danes se v Novem Sadu počuti najbolj domače, saj je tam preživel svoja 20. in 30. leta in takrat se je največ družil. Pravi: »Sarajevo dojemam kot mesto in ne kot povezave z ljudmi. Rad imam tamkajšnje ljudi, vendar jih ne poznam. V Novem Sadu pa me veže veliko spominov na ljudi, s katerimi sem bil povezan«.

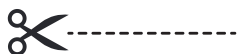
Na vprašanje, kateri predmet mu najbolj da misliti o njegovem domu, Ognjen pokaže šah. Je namreč najbolj jasna povezava, ki jo ima z dedkovim domom v Sarajevu. Gre za komplet, na katerem se je Ognjen učil igrati šah, tega ga je učil dedek. Komplet za šah je ročno izdelal Slovenec, ki ga je podaril njegovemu dedku. Možakar je bil mizar, ki mu je ded naredil uslugo, v zameno pa mu je dejal, da bo naredil iz lesa, kar si bo njegov dedek želel (kuhinjo, posteljo ...). Dedek je prosil za šah. Njegov dedek ga je vzel s seboj, ko je pred vojno bežal iz Sarajeva. Šah je lahko pripeljal v Novi Sad, zdaj pa je ta šah z Ognjenom pripotoval nazaj v Slovenijo in sklenil cel krog. Ognjen bi rad našel družino Slovenca, ki je izdelal komplet, da bi jim prenesel to zgodbo.

Muzejski kustosi

Group 3 / Ognjen

Mirovni Inštitut

4. Skupina

Igor

Igor se je rodil 14. januarja 1978 v Sarajevu. Njegov oče je bil po rodu Italijan katolik, mati pa pravoslavna Srbkinja.

Ko so se začeli spopadi v Bosni in Hercegovini, se spominja, da so veliko časa preživali v kletah, kamor so se skrivali in iskali zavetje. Po letu in pol so lahko zapustili mesto. Izhod iz mesta je bil buren in nevaren. Morali so skozi ozemlja, ki so jih nadzorovale srbske in hrvaške sile. Na koncu je pobegnil k teti, ki je živel v Sloveniji.

V Ljubljani je ostal 4 leta. Po Ljubljani se je preselil v kanadski Toronto, kjer je preživel skupno dvajset let. Živel je v Chicagu, na Kubi, Novi Zelandiji, Franciji in Avstraliji. Končno se je vrnil v Ljubljano in nato na Reko na Hrvaškem.

Po 20 letih, 2 drugih celinah in 100 mestih ugotavlja, da čeprav se nikjer ne počuti slabo, se v duši počuti kot Sarajevčan. V srcu čuti, da je, ko obišče Sarajevo, res doma, ker je tam grob njegovega očeta, tam je njegova družina, tam so družine njegove družine in tam je odraščal. Sarajevo je njegovo posebno mesto in občutka, ki ga dobi v Sarajevu, ni nikjer drugje.

Pravi pa, da če bi se zdaj vrnil v Sarajevo, se ne bi počutil kot doma: »Šel bi nekam, kar je fiktivno in v tem trenutku ne obstaja«. Sarajevo je bilo štiri leta obkoljeno, po vojni pa se je vse spremenilo. Takega življenja, kot je bilo, ko je bil še mlad in je živel tam, ni več. Ta dom je izginil in ni več definicija doma, čeprav se tako on kot tudi drugi Sarajevčani temu spoznanju upirajo.

Predmet, ki ga najbolj spominja na Sarajevo, je Vučko. Vučko je bil junak stripa Nedeljka Dragića, objavljanega v več dnevnikih in tednikih jugoslovanskih časopisov, postal pa je tudi maskota zimskih olimpijskih iger, ki so bile leta 1984 v Sarajevu. Spominja se: »Bil sem zelo mlad med olimpijskimi igrami leta 1984 in v stanovanju smo imeli rjavo-belega pliša Vučka. In ostal je na televiziji. Ali pa na omarici poleg televizije.«

Muzejski kustosi

4. Skupina / Igor

Vir slike: [File: Sarajevo Safeta-Hadzica 2011-11-11 \(2\).jpg - Wikimedia Commons](#) (Ulica Safeta Hadžića v Sarajevu, 11. november 2011, avtor: [Milan Suvajac](#)).

5. Skupina

Mara

Mara se je rodila leta 1974 v Pulju.

Pulj je največje mesto v Istri. Mara meni, da so tamkajšnji ljudje prijazni, odprti in strpni, ter meni, da so veliko bolj prijazni in strpni kot drugi deli Hrvaške. V Pulju je kar nekaj civilnih pobud, bila je punk kultura, alternativna scena je bila zelo živahna. Bilo je veliko glasbenih subkultur.

Glede na vojno obdobje, ker je bil Pulj precej oddaljen od območij, ki so jih spopadi najbolj prizadeli, vojne niso neposredno doživeli. Kljub temu so jo izkusili prek medijev in beguncev, ki so se z vojnih območij zatekli v Pulj.

Mara pravi, da je vojna prizadela celo generacijo, ne le nje. Identiteta se gradi prav v najstniških letih, takrat so bili pač najstniki in vse, v kar so prej verjeli, je bilo med vojno uničeno.

Posredno so doživeli nasilje in razpad sistema. Prav tako ni vedela, kaj je Hrvat in kaj je Srb, in ni vedela, kaj je nacionalizem. Mislila je, da je Hrvatica, ker je rojena v Pulju, dokler ni šla po nov osebni dokument. Ko je bila tam, so ugotovili, da je pravzaprav srbske narodnosti. Če je želela obdržati hrvaško državljanstvo, se je morala odreči srbskemu.

Zanjo je bilo to, kar se je dogajalo, popolnoma noro. Imela je težave s samoopredeljevanjem, ker se ni počutila ne kot Srbkinja ne kot Hrvatica, ampak Jugoslovanka. Potem se je identificirala z mestom Pulj in globalno, z vsem svetom.

Leta 1995 je odšla v Ljubljano na študij umetnostne zgodovine, po študiju pa je delala kot kuratorica in producentka.

Mara pravi, da z domom povezuje glasbeno skupino Kud Idijoti. Pravi, da se je Pulj identificiral s skupino Kud Idijoti, ker so bili bend »zunaj sistema«. Poslušati jih je bilo mogoče le v manjših klubih, njihove glasbe niso smeli vrteti po radiu, ker so zavračali nacionalizem in hrvaški nacionalistični projekt, ob tem pa so prepevali protinacionalistične in protifašistične pesmi. Te pesmi so mnogim pomagale pri soočanju s krizo identitete in vrednot, povezano s spremembami, ki jih je prinesla vojna.

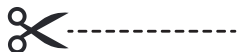
Muzejski kustosi

Skupina 5 / Mara

Vir slike: [z domom](#) (Hrvaška punk skupina Kud Idijoti v Beogradu, 20. februar 2009; prvotno objavljeno na [Flickr](#) kot [Kud Idijoti v Beogradu](#), avtor: [Viktor Markovic](#)).

6. Skupina

Husein

Husein je po rodu iz Bosne in Hercegovine. Prav leta 1991 je končal srednjo šolo, ko je bil vpoklican na služenje vojaškega roka v JLA. Ker pa se je istega leta začela vojna na Hrvaškem, se je odločil, da se na vpoklic ne odzove in zapusti državo.

Najprej je odšel v Slovenijo, na kmetijo, kjer je že kot mlajši delal vsako poletje. Od januarja 1992 je živel med Slovenijo in Hrvaško. Pridružili so se mu tudi starši.

Z začetkom vojne v Bosni in Hercegovini leta 1992 bi se moral postaviti na stran bošnjaških muslimanov, vendar se v tej nacionalni identiteti ni prepoznal. Zaradi tega je postal dezertar tudi nove bosanske vojske.

Od leta 1991 do leta 1993 je bil Husein dezertar, kar je bilo zelo nevarno in tvegano. Ker so ga dokumenti priznavali kot državljan Jugoslavije, je moral kot tak dezertar živeti brez osebnih dokumentov tako na Hrvaškem kot tudi v Sloveniji, kjer je tvegalo, da ga bodo prijeli in predali hrvaškim oblastem.

Končno se je odločil oditi v Italijo, v Toskano, kjer so delali daljni sorodniki in so mu lahko pomagali. Mejo v Italijo je prestopil ilegalno, vendar je sovaščan, ki je živel blizu Trsta, poskrbel za prevoz in pomoč pri prehodu.

Husein se je odločil, da ne bo šel v vojsko, ker se je identificiral s slogani »bratstva in enotnosti« nekdanje Jugoslavije, vanje še vedno verjame in meni, da so najboljša načela za ureditev države in narodne skupnosti. Strani sta bili na začetku spopada razdeljeni po narodnostnih in verskih mejah, kar je bilo v nasprotju z njegovimi načeli, videl pa je, kako so »njegovi« – Jugoslovani – izginili.

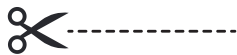
Zdaj, kot odrasel človek, ko se mora umakniti v misli o pozitivni, srečni preteklosti, se vrača v otroštvo, ki ga povezuje s časom, ko je bilo vse v redu. Možno je, da je bil »indoktriniran«, toda tisto organizacijo države in družbe – samoupravljanje tovarn, enotnost, bratstvo, socialna enakost itd. – je videl in še vedno vidi kot pozitiven model, ideal, brez družbenih razredov in izkoriščanja. Mogoče so bili vsi revni, toda vse osnovne storitve so bile zagotovljene, v tovarnah pa se je presežna vrednost vlagala v javna stanovanja, univerzalno zdravstvo itd. Seveda je morda prišlo do globoke idealizacije, vendar je njegova podoba pozitivna in srečna.

6. Skupina / Husein

Vir slike: ARKZIN II_4 ([arkzin_II_04.pdf\(monoskop.org\)](#)).

Prevod fotografij: POZNAJ SVOJE PRAVICE! Če zaradi moralnih ali verskih prepričanj ne želite služiti vojske ali nositi orožja, vam ustava daje pravico do UGOVORA VESTI. Ob prvi prijavi v vojsko vas morajo zaposleni seznaniti s pravico do ugovora vesti. Če želite izvedeti svoje pravice in kako jih uveljavljati, se lahko obrnete na CENTER ZA MIR, NENASILJE IN ČLOVEKOVE PRAVICE, ZAGREB. Protivojna akcija Hrvaške, tel. (041) 422 495 vsak četrtek med 17.00 in 19.00. DAJ MIRU PRILOŽNOST

7. Skupina

Rasid

Rašid Nikolić je rojen v Bosni, Banja Luki, leta 1989. Njegova mati je bosanska muslimanka, ki pripada skupini Horahan, njegov oče pa je srbski pravoslavni kristjan iz druge romske skupine.

Rasid zelo skrbi za svoje poreklo in se ukvarja z romsko umetnostjo in aktivizmom. Potem ko je njegov oče dezertiral iz vojske in emigriral v Nemčijo, se je družina po zaslugi družinske združitve vnovič združila z njim in se leta 1993 preselila v Italijo. Sprva so živeli v romsko-nomadskem taborišču, kjer je Rasid preživel otroštvo.

Odraščal je z razširjeno vizijo svoje družine in razvil svojo strast do lutk, ki so postale del njegove umetniške poti v Torinu. Rasid s svojimi lutkami pripoveduje zgodbo o Romih in njihovi vlogi v družbi. Opisuje surovo realnost nomadskih taborišč v Italiji, legaliziranih, toda brez osnovnih storitev, in razmišlja o občutku pripadnosti in enotnosti, ki ga je tam doživel. Končno postane stanovanje v Torinu način, da njegova družina po letih težav in negotovosti vnovič pridobi dom.

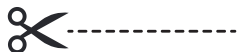
Predstavljeni predmet je fotografija, ki jo ima Rasid vedno pri sebi. Posneta je bila leta 1999, ko je bil star deset let. Avtor je njen stric, mamin brat, ki je njo in njenega moža spontano posnel, kako nasmejana opazujeta igro Rasida in njegove sestre v parku. Je »mir po nevihti«. Pravzaprav so v tistem obdobju Rasid in njegova družina živeli v stanovanju v zelo problematični soseski Torina, potem ko so preživeli vojne, ločitve, pobege in tranzitna taborišča.

Muzejski kustosi

7. Skupina / Rasid

Marco Carmignan

8. Skupina

Simonida

Simonida Petrović je bila rojena leta 1968 v Požarevcu, Srbija. V začetku devetdesetih se je z možem preselila v severno Italijo. Pripeljali so sina, ki je bil takrat star le nekaj mesecev.

Ko je odšla, se je odločila, da bo s seboj vzela glasbene kasete, ki so ji pomagale v težkih časih, zlasti med vojno. Čeprav je bila v Italiji na varnem, jo je v Srbiji skrbelo za družino, prijatelje in mesto.

Glasba na kasetah ji je pomagala, da se je sprostila in obujala spomine na svoje dekleško življenje in daljne ljubljene. V teh letih je glasba pomagala tudi njenemu otroku, ki je odraščal v Italiji, da se je naučil maternega jezika svojih staršev.

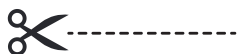
Po vojni jo je sprejela Italija in postala je italijanska državljanica. Pri tridesetih se je krstila in našla odgovore in tolažbo v svoji veri. Dobila je pravoslavno ikono svete Petke, znane kot zaščitnice žena in ubogih, ki jo zdaj hrani pri hišnih vratih. Vsaka srbska družina ima svojega zaščitnika in praznuje slavo s svečami iz čebeljega voska in kruhom.

Muzejski kustosi

8. Skupina / Simonida

Marco Carmignan

9. Skupina

Nermin

Nermin Fazlagić se je rodil leta 1988 v Sarajevu v Bosni. To je zgodba otroka vojnega begunca, katerega prvi spomini so povezani s stričevo hišo na Hrvaškem, po begu iz Sarajeva. Neposrednih spominov na vojno nima, je pa zavest o prisotnosti konflikta ves čas prisotna v njegovih otroških risbah.

Med odraščanjem v Italiji je pozabil na bosanščino, dokler se leta 1999 z mamo in bratom ni vrnil v Bosno, kjer je izkusil razliko med svojim življenjem in življenjem svojih vrstnikov, ki so preživelii vojno. Že v Italiji je zaznal svojo bosansko in muslimansko identiteto, kot odrasel pa se je moral odločiti med integracijo in zlitjem z množico ali sprejetjem svoje drugačnosti.

Odločil se je, da se ne bo skrival, poglobil se je v svojo kulturo in vero. Ustanovil je kulturne organizacije, kot je Džemat, in sodeloval z bosansko islamsko skupnostjo v Italiji, da bi ohranil kulturno in versko identiteto za prihodnje generacije. V Bosni se počuti Italijana, v Italiji pa Bosanca, kar je zavestna izbira, ki odraža njegovo usodo in njegov razširjeni občutek »doma«: to ni kraj, ampak to, kar čutiš in kar si.

Zato ko pomisli na »dom«, najprej pomisli na tipično bosansko skodelico kave. Spomni se bosanske navade pitja kave in počasnega dialoga med čakanjem na pripravo kave.

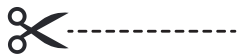
Muzejski kustosi

9. Skupina / Nermin

Marco Carmignan

10. Skupina

Vedrana

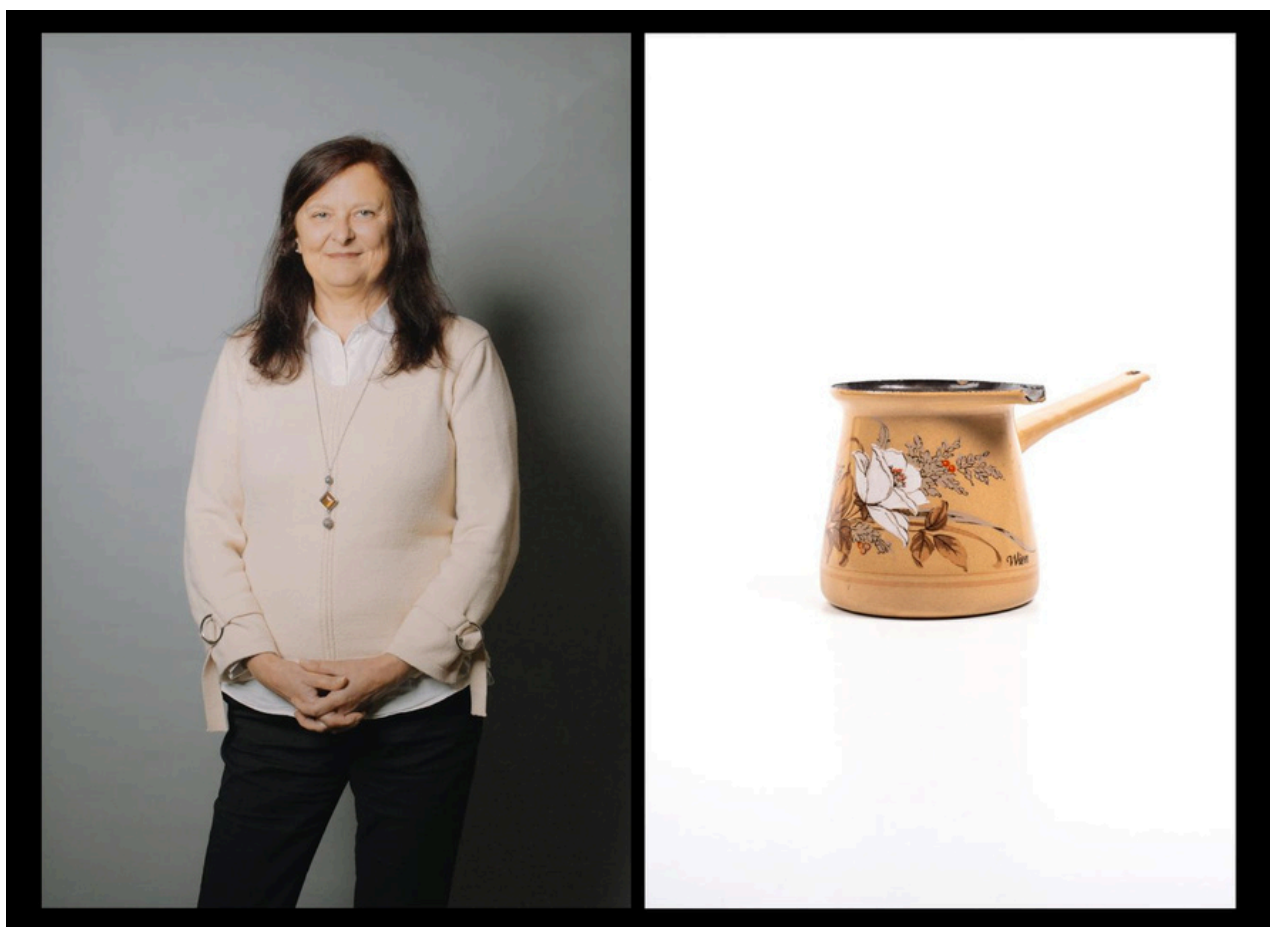
Vedrana Škočić, rojena leta 1963, je Hrvatica srbskega porekla, poročena z Bošnjakom, ki je preživela jugoslovanski konflikt leta 1991. S fantom se je odpravila na krajši dopust v Španijo. Med njeno odsotnostjo je v Sloveniji izbruhnila vojna in na Hrvaško se ni mogla vrniti. Z mamo se je zatekla v Švico. Zaradi propada turizma je ostala brez službe, preselila sta se k Vedrani na hrvaško obalo. Vendar je vojska Šibenik zaprla. Nato sta odšli v Bosno, toda tudi tam je bilo možnosti za delo malo. Gostil jih je prijatelj v Zagrebu, vendar so se začela bombardiranja. Nato so se preselili v Italijo, v Valpolicella, kjer so obirali grozdje in se učili italijanščine. Živeli so v negotovih razmerah, dokler niso našli namestitve pri duhovnikih.

Vedrana, učiteljica na Hrvaškem, je v Italiji delala kot gospodinjska pomočnica, njen fant, diplomirani politolog, pa je pomival posodo in bil receptor. Pridobili so dovoljenje za prebivanje iz humanitarnih razlogov in nato še delovno dovoljenje. Kljub stalnim krajšim potovanjem na Hrvaško in v Bosno se tam zaradi etnične diskriminacije niso mogli trajno naseliti. Vedrana svojo migracijsko zgodbo pripoveduje v monologu, ki je del projekta pod pokroviteljstvom občine Verona in je nanjo deloval katarzično. Vedrana sanja o vrnitvi v domovino, ko se njen mož upokoji, pri čemer poudarja globoko povezanost s kraji, v katerih je živela, in težavnost bivanja migrantke. »Nisem zelo navezana na predmete, ampak na ljudi, na čustva, na odnose. Ta predmet se nanaša na biti z nekom. Naša kava se ne uživa kot italijanska, za pultom, na hitro, ampak ob dveh urah sedenja in kramljanja. Za nas kava sovпада s tem, da smo skupaj.«

Pripadala je njeni materi, ki ji ga je podarila takoj po vojni, leta 1995 ali 1996. Prvič ali drugič se je po vojni z novorojenčkom vrnila v Sarajevo. Prijatelji iz držav nekdanje Jugoslavije jo še danes uživajo v družbi. Ko se dobijo, si rečejo: »Pridi, skuhajmo si kavo.«

Muzejski kustosi

10. Skupina / Vedrana

Marco Carmignan

Mnenjski merilnik

Cilj:

Spodbujanje komunikacije in razumevanja med mladimi z različnim razumevanjem konceptov doma in identitete

Čas:

90 minut

Ciljna/e skupina/e:

Srednješolci, mladi

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Dialog, dom, identiteta

Material:

- Tiskani dokumenti z izvlečki iz intervjujev;
- lepilni trak za razdelitev delovnega prostora;
- predstavitev PowerPoint s stavki za glavno dejavnost, za lažje razumevanje naloge;
- označevalci besedila (markerji) in papir

Mnenjski merilnik

Opis:

- Uvod (20 minut)

Voditelj razdeli udeležence v manjše skupine po 3 do 4 ljudi. Vsaka skupina prejme papirje z izvlečki iz intervjujev. Intervjuji so bili opravljeni v okviru projekta Moj dom z ljudmi iz nekdanje Jugoslavije, vključno z ekonomskimi migranti, drugo generacijo, begunci in ljudmi, ki so se preselili zaradi vojn v nekdanji Jugoslaviji.

Udeleženci v manjših skupinah naj razpravljajo o naslednjih vprašanjih:

- »Kako drugače si ljudje v intervjuju razlagajo koncept doma in kako je ta povezan z njihovimi identitetami?«

- Aktivnost (50 minut)

Za glavno dejavnost delavnice voditelj razdeli prostor na tri dele. Najlažji način za to je, da vizualno razdeli prostor s papirnatim lepilnim trakom. Prvi prostor označuje simbol + (plus), kar pomeni strinjanje; srednji simbol = (je enako), kar pomeni »nisem prepričan«; zadnji pa simbol - (minus), kar pomeni nestrinjanje.

Ko moderator prebere izjavo, se udeleženci razdelijo v prostoru glede na svoje osebne poglede na temo. Po vsaki izjavi moderator prosi udeležence, ki so v različnih delih, da izrazijo, zakaj so se odločili stati tam in zakaj se s trditvijo strinjajo, se z njo ne strinjajo ali o njej niso prepričani.

Izjave:

- Dom je bolj občutek kot materialni kraj.
- Ko izgubite svoj dom, nobeno drugo mesto ne more biti več dom.
- Dom ustvarja družina.
- Pravica do doma je človekova pravica in bi morala biti zagotovljena vsakomur.
- Človekov dom se lahko spremeni, ne pa tudi njegova identiteta.

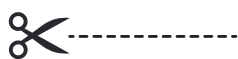
- Sklepni del, besedišče (20 minut)

Voditelj sejo sklone tako, da udeležence znova razdeli v iste skupine iz uvoda. Vsaka skupina ima nalogo, da skupaj razpravlja in se dogovori o 3 besedah, ki so zanje povezane s pojmom dom. Voditelj poudari, kako pomembno je, da se vsi udeleženci v skupini strinjajo z izbranimi pogoji. Na koncu vsaka skupina predstavi svoje besedišče.

Mnenjski merilnik

PRILOGA:

Elvira

Ko sem se vrnila v Bosno, sem se zavedla, da sem izgubila dom. Po enem letu nostalgije, ko sem se vrnila, nisem prepoznala krajev in ljudi. Topline, doma, v katerem sem se identificirala, ni bilo več. Toda tudi v novem kraju, kjer živite, nimate doma, ker to ni kraj, kjer ste odraščali. Človek ve, kdaj izgubi dom. Mislila sem, da sem našla svoj dom, ko sem se odločila, kje bom živela, ko nisem bila več prepuščena na milost in nemilost političnim dogajanjem. Po tem je Rim postal moj dom, ker je bila to moja izbira.

Rada

Ta hiša - v kateri živim danes - je tista, zaradi katere sem se počutila najbolj domače. Ker je družinsko jedro. Ne zanimajo vas torej omara, televizija, vrata, to ni pomembno. Oseba je tista, zaradi katere se počutiš kot doma. Doma se počutim tam, kjer čutim naklonjenost ljudi. Tudi to je domovina. Ljudje, ki te imajo radi, in ti imaš rad njih in oni te poznajo. Dolga leta je trajalo, da so zgradili ta dom, da ni bilo več razlike med »našimi« in domačimi Italijani. Ko pa z njimi deliš svoje vsakdanje življenje, jezik in kulturo, ko vstopiš v družbeno tkivo, to postane tvoj dom. Tvoja domovina je tam, kjer se dobro počutiš.

Igor

Rekel bi, da je moj dom Sarajevo. Ampak to je dožemanje preteklih časov, ko sem tam živel. To mesto ne obstaja več. Če bi se vrnil domov - po tolikšnem pohajkovanju - bi se vrnil k nečemu izmišljenemu, kar ne obstaja. Vrnitev v Sarajevo zame ni vrnitev domov. Dom je izmišljen, je kraj, kjer sem odraščal. Toda hiše, v kateri sem odraščal, ni več. Vedno bomo ljudje brez doma, ljudje, ki nimamo pojma o domu. Nikoli več ne bo isto. Ostala je »posvojena družina, posvojen dom«.

Biljana

Mislím, da je dom najprej tam, kjer se počutiš sprejetega. Kjer nisi neki »drugi«, ampak si del skupnosti. Kjer imaš bližnje. Kjer lahko počneš, kar hočeš. Kjer lahko svobodno razmišljaš. Kjer lahko svobodno deluješ. Kjer nisi omejen z ozadjem ali identiteto. Kjer se dobro počutiš v svoji koži. Ne vem, kje se počutim doma. Čutim, da smo zunaj vsega. Nikoli nismo zares doma. Morda to pomeni, da smo povsod doma.

Amela

Še pred nekaj leti bi rekla, da sem »Bošnjakinja«, potem pa »muslimanka«. Toda v zadnjih nekaj letih sem se približala svoji veri in zdaj čutim, da sta ti identiteti na isti ravni. Po navadi najprej povem, da sem Bošnjakinja, ker se to takoj opazi po imenu in priimku, nato pa, pozneje, da sem muslimanka. Samo zadnje čase se nagibam k temu, da bom najprej muslimanka, potem pa Bošnjakinja, ker je biti musliman življenjski slog. Islam ti daje življenjski slog in način življenja. Biti Bošnjakinja je vprašanje kulture in majhnih stvari v življenju, ki se mi zdijo nepomembne v primerjavi z islamom.

(Ne)enakost

Cilj:

Razumeti različne realnosti ljudi, tistih, ki so privilegirani, in tistih, ki so izključeni, kar omogoča premislek o neenakopravnosti, socialni izključenosti, stereotipih, stigmatiziranosti itd.

Čas:

45 minut

Ciljna/e skupina/e:

Vse starosti

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Družbena stigmatizacija, privilegij, socialna izključenost

Material:

- Sladkarije ali bomboni

Opis:

- Delavnica (30 min)

Udeleženci se posedejo v krog. Vsak udeleženec prejme kartico, ki opisuje njegovo vlogo. Vse vloge so različne in živijo v isti državi, ki je zahodnoevropska ali severnoameriška država.

Med igro vsak udeleženec prejme 5 bombonov. Moderator vsakemu udeležencu postavi vprašanja glede na podatke na njegovi kartici. Udeleženci odgovorijo z »da« ali »ne«. Pri odgovoru z »da« lahko udeleženec vzame dodaten bombon iz sredine. Če odgovori z »ne«, mora en bombon vrniti v sredino. Skozi odgovore na vprašanja se mora vsak udeleženec odzvati kot oseba, ki jo upodablja, z uporabo svoje domišljije in osebnih življenjskih izkušenj. Če udeležencu zmanjka bombonov, mora dvigniti roko ali vstati. Tisti brez sladkarij so »izpostavljeni«. Na koncu vsak udeleženec prešteje svoje sladkarije, saj je takrat razvidno, da jih bodo nekateri imeli veliko več kot drugi.

Moderator postavlja naslednja vprašanja:

- Ali izvajate bogoslužje, ki je večinska vera v državi, v kateri trenutno prebivate?
- Ali tekoče govorite jezik države gostiteljice?
- Imate službo?
- Imate svojo družino?
- Ali živite s svojo družino ali živite blizu svoje družine?
- Imate končano srednjo šolo?
- Imate univerzitetno ali višjo izobrazbo?
- Si lahko privoščite višjo izobrazbo (univerza ali višja šola)?
- Ali imate v lasti hišo v državi gostiteljici?
- Imate zdravstveno zavarovanje?
- Ali ste priseljenelec z dokumenti?
- Ali ste član cenjene skupnosti?

(Ne)enakost

- Sklepni del in premislek (15 minut)

Udeleženci razpravljajo o dodeljenih vlogah in prejemajo vprašanja za premislek.

Vprašanja so:

- Kako ste se počutili v tej vlogi? Privilegirani ali izključeni?
- Če niste imeli več bombonov in ste morali dvigniti roko, ste se počutili stigmatizirane, »same«, osamljene? Še kakšen opis?
- Kako ste se odločili za svojo vlogo? So te odločitve temeljile na stereotipih?
- Bi se lahko poistovetili z vlogo, ki ste jo igrali?

PRILOGA: Osebne izkaznice – kratke zgodbe

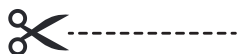

Prihajate iz Somalije, poročeni ste z domačinko iz države gostiteljice. Odšli ste zaradi državljanske vojne in se preselili v Nemčijo. Z ženo živite v stanovanju, katerega lastnik ste. Vaša vera je islam. V Somaliji ste diplomirali. Imate delovno dovoljenje in opravljate delo dostavljavca z minimalno urno postavko. Ne govorite tekoče nemško. Na svojem delovnem mestu se vsakodnevno srečujete z diskriminacijo. V državi gostiteljici želite pridobiti certifikat ali magisterij, vendar si ne morete privoščiti šolnine. Za štipendijo potrebujete zakonito dovoljenje za bivanje, ki pa si ga tudi ne morete privoščiti. Vaše misli se nenehno ubadajo z naslednjimi vprašanji: Boste vse življenje delali kot dostavljavec? Ali je to to? Lahko storite kaj več, zaslužite dostojno plačo? Kako dolgo lahko še prenašate zasmehovanje na tem delovnem mestu? Kako so vaši starši in sestre, ki so ostali doma? Ali jim boste kdaj lahko poslali dostojno vsoto denarja domov?

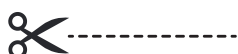

Ste mlada ženska iz Gvatemale. Imate temnejšo polt. Ilegalno ste prestopili mejo v severnoameriško državo in delate v restavraciji. Vaša plača je pod minimalno plačo. Živite pri sodelavcih in najemnino plačujete najemodajalcu, ki je tudi vaš delodajalec. Delodajalcu se ne pritožujete, ker kot nedokumentirana priseljenka nimate nobenih delavskih pravic. Ste brez zdravstvenega zavarovanja. Odšli ste zaradi nizke stopnje zaposlenosti v svoji državi. Dokončali ste 5 razredov osnovne šole. Govorite samo svoj materni jezik. Vaša družina je še vedno v Gvatemali. Boste zamenjali delovno mesto? Če si najdete drugo službo, se morate verjetno tudi izseliti iz šefovega stanovanja? Najemnine so visoke in potrebujete nove sostanovalce, vendar se morate počutiti varno. Kam boste odšli?

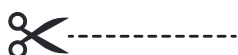
(Ne)enakost

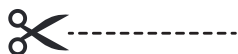
Prihajate iz Bangladeša. Ilegalno ste se preselili v Italijo. Delate na kmetiji. Pod strašnim žgočim soncem delate deset- do dvanajsturne izmene (temperature segajo do 40 stopinj). Plačani ste po posameznih nalogah in ne po urah. Vaša žena in družina so v Bangladešu, vi pa živite v porušenem hlevu brez vode. Želite se izobraziti, vendar si tega ne morete privoščiti. Končali ste osnovno šolo in želite splošno izobrazbo. Za štipendijo potrebujete zakonito dovoljenje za bivanje, ki pa si ga tudi ne morete privoščiti. Imate temnejšo polt. Ko ležite v postelji, vam kar naprej švigajo misli: Kdaj bo dež? Nategnil sem si hrbet. Od tistih težkih škornjev, ki jih nosim in me ščitijo pred bodičastimi rastlinami, imam žuljaste noge. Kaj če se zgrudim in potrebujem zdravniško pomoč? Ali bodo ugotovili, da sem brez vseh papirjev?

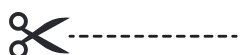
Ste mladenič iz Pakistana. Ne zaslužite dovolj denarja za svojo družino. Srečate skupino ljudi, ki vam obljublja veliko denarja, če delate zanje v zahodnoevropski državi. Dajo vam precejšnje posojilo za potovanje in prenočišče, vi pa jim ga morate vrniti med delom. Dobite spominke, ki jih prodajate turistom na ulici. Ne morete se vrniti, dokler ne zaslužite dovolj, da poplačate svoj dolg do delodajalca. Imate samo 3 leta osnovne šole. Ne govorite jezika države gostiteljice. Živite s 5 drugimi ljudmi, ki so v enaki situaciji. Vaša vera je islam. Imate temnejšo polt. Kako se boste vrnili? Recimo, da se vrnete domov: predstavljajte si sramoto vrniti se brez denarja. Kako je vaša družina? Kdaj jih boste spet videli?

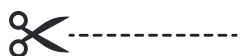
Ste ženska iz Sirije. Odšli ste zaradi vojne. Imate magisterij in dobro govorite jezik države gostiteljice. Imate delovno dovoljenje in delate kot tehnik IT v podjetju. V službi se počutite diskriminirano s strani sodelavcev. Živite s sostanovalci. Stran ste od staršev, bratov in sester ter prijateljev. Ste islamske vere. Boste poskusili najti drugo službo? Ali pa bi morali ostati in se soočiti z nadaljnjo diskriminacijo? Kako gre vašim staršem? Ali vaši bratje in sestre dobro skrbijo zanje? Gotovo vas zelo pogrešajo. Nimate nikogar, s katerim bi se lahko pogovarjali in ki bi resnično razumel, kako je biti sam.

Niste priseljenc. Ste mlad človek, državljan zahodnoevropske države, kjer ste se rodili in kjer ste magistrirali. Prejemate dostojno mesečno plačo. Živate kot najemnik s prijatelji. Imate se za ateista. Ste belec in živite blizu svojih staršev. Ohranjate isti krog prijateljev iz srednje šole. S sostanovalci se prepirate, večinoma zaradi verskih in političnih prepričanj, ostankov hrane, čiščenja in termostata. En sostanovalec je še posebej moteč, večinoma zato, ker je hodil z vašo bivšo. Vaši sostanovalci so lahko včasih nesramni ali nezainteresirani za pogovor. Čutite, da nikjer ne pripadate. Zdolgočaseni ste in čutite, da bi se želeli preseliti nekam daleč stran.

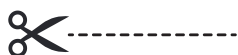

Niste priseljenka. Pravno niste. Čeprav se imate za italijansko mladenko, se vam pogosto zdi, da vas obravnavajo kot tujko. Rojeni ste v Italiji, kamor so se vaši starši med vojno zatekli iz Bosne in Hercegovine. Diplomirali ste in zdaj prejemate mesečno plačo, za katero menite, da je nizka glede na delo, ki ga opravljate, in glede na vaše sposobnosti. Poleg tega je najemnina visoka, vendar se vaši bratanci v Bosni in Hercegovini pogosto pošalijo, kako ste razvajeni. Imate svetlo polt in lase ter se identificirate kot ateistka. Italijani imajo pogosto težave z razumevanjem vašega imena, zato ga morate vedno črkovati. Ljudje so vas zamenjevali z Rusinjo, Srbkinjo, Slovenko, Rominjo, Palestinko itd. Po eni strani si želite, da bi si ljudje o vas ustvarili mnenje samo na podlagi vaše osebnosti, po drugi strani pa menite, da bi morali zahtevati več znanja o bosanski kulturi.

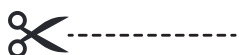

Niste priseljenka. Ste ženska srednjih let, državljanica zahodnoevropske države, kjer ste se rodili in kjer ste magistrirali. Ste poročeni in imate otroke. Vaša plača je visoko nad povprečjem. Imate hišo s 4 spalnicami v prestižnem delu mesta, imate bazen in tri avtomobile. Ste članica cenjenega kluba in uživate v krogu vplivnih prijateljev. Nimate dolga. Ste kristjanka. Imate se za belko. Kljub temu ste zelo jezni na enega od svojih otrok, ker noče na univerzo, ki ste jo sami končali. Namesto tega išče drugo univerzo. Vašemu drugemu zakonu ne gre dobro. Obsedeni ste s tem, da ne prejemate ustrezne pozornosti in naklonjenosti. Nekega dne jih boste vse pustili za sabo, ker so vam vsi nehvaležni!

(Ne)enakost

Niste priseljenka. Ste ženska, ki živi kot državljanka zahodnoevropske države, kjer ste se rodili in kjer ste diplomirali. Živate v lepem predmestju, v hiši, ki so vam jo pomagali kupiti starši. Oba s partnerjem zaslužita dobro plačo in vsake toliko vama uspe privarčevati za kakšno potovanje. Ste ateistka, vaš partner je kristjan. Oba se imata za belca. Jezni ste na svojega očeta, ker vam ves čas sitnari, kako vam je kupil tisti avto. Misli, da je veliko boljši od vas. S partnerjem se veliko prepirate. Partner se je zelo razburil, ker ste naročili napačno barvo za stene spalnice. Čutite, da vas ne jemljejo resno, ko vas partner prosi, da naredite nekaj zanj, vi pa ste sredi svojega dela. To vas lahko precej vznemiri. Želite v Grčijo, vaš partner želi v Španijo. Prav tako ste razburjeni, ker vaš nadrejeni ni dovolj priznal vašega truda pri projektu, na katerem ste delali več let.

Prihajate iz Južnega Sudana. Zaradi vojne in lakote ste vi in vaša družina zaprosili za azil v zahodnoevropski državi. Med obravnavo vaše prošnje ne smete delati. Namesto tega vam je zagotovljena nastanitev in podpora za izpolnjevanje osnovnih življenjskih potreb. Ne znate jezika države gostiteljice. Srednjo šolo ste končali v Južnem Sudanu. Ste kristjanka. Ne veste, kaj se bodo odločile oblasti vaše države gostiteljice. Kdaj vam bodo sporočili glede pridobitve delovnega dovoljenja? Minilo je že nekaj mesecev. Koliko časa še morate čakati? Kdaj in kako boste našli delo? Kako dolgo vas bodo še držali tukaj in hranili? Zagotavljajo izobraževanje. Morate se naučiti njihovega jezika. Toda koliko časa bo trajalo, da se ga naučite? Vas bodo preselili v drug sprejemni center?

Dirkalna družabna igra

Cilj:

Razumeti neenakost z razumevanjem različnih kulturnih, ekonomskih, etničnih in zgodovinskih ozadij. Za tiste, ki so privilegirani, da vidijo, koliko imajo, in se naučijo biti skromni

Čas:

30 minut

Ciljna/e skupina/e:

Vse starosti, 6 do 9 oseb

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede

Neenakost, diskriminacija, zgodovinska kontekstualizacija

Material:

- Figurice,
- igralna plošča,
- kocke

Dirkalna družabna igra

Opis:

- Delavnica (20 min)

Vsak udeleženec dobi figurico ali žeton, ki ga mora premikati po igralni plošči. Vsaka oseba vrže kocko in hodi čez označena polja, glede na število, ki ga dobi. Treba je priti do cilja. Igra se konča, ko nekdo prvi doseže cilj.

Vendar vsaka oseba dobi kartico z zgodbo, ki opisuje ozadje te figurice. Svojo zgodbo naj pozorno prebere, saj bodo te informacije potrebne v igri. Na drugi strani kart so pravila igre.

Začetna lokacija za vsako figurico je odvisna od njihove osebne zgodovine, družbenega, kulturnega in ekonomskega ozadja. Nekatere figurice so bolj privilegirane od drugih in imajo izhodišče bližje ciljni črti.

- Sklepni del in premislek (10 min)

Ko se igra konča, udeleženci predstavijo svoje like in pripovedujejo svoje zgodbe drugim ter delijo težave, s katerimi se soočajo liki. Nato se pogovarjajo o tem, kako uspešni so bili v igri.

Vprašanja za udeležence:

- Kako ste se počutili, ko ste igrali s to figurico? Kako ste se počutili kot zmagovalec? Kot nekdo, ki ni zmagal, kako ste se počutili o sebi in zmagovalcu?
- Lahko kdo poveže to igro z zakoni o priseljevanju?
- Kaj bi rekli ljudem, ki menijo, da so nekateri migranti »leni«, ko komentirajo njihovo neuspešnost? Ste že kdaj govorili s kom, ki priseljence podobno etiketira?
- Ali poznate podobne življenjske zgodbe priseljencev, ki bi jih radi delili?

PRILOGA 1: PRAVILA IGRE

Na začetku igre se lahko vsi, ki niso priseljenci, takoj pomaknejo za 5 polj naprej.

Samo nepriseljenci lahko uberejo bližnjico.

Rdeče polje - če prihajate iz Iraka, Irana, Somalije, Sirije, Tanzanije, Libije, Severnega Sudana, Južnega Sudana ali Jemna, se morate premakniti 3 polja nazaj. (**Trumpova prepoved potovanja*)

Vijoličasto polje - če nimate končane srednje šole, morate počakati 1 krog. Če imate magisterij, vrzite kocko še enkrat

Zeleno polje - če prakticirate islamsko vero, morate počakati 1 krog

Rumeno polje - če ste se priselili in ne govorite tekoče jezika države gostiteljice, se premaknite 5 polj nazaj

Rožnato polje - če ste se priselili in vaši starši, zakonec, otroci ali prijatelji živijo v vaši matični državi, se premaknite 3 polja nazaj

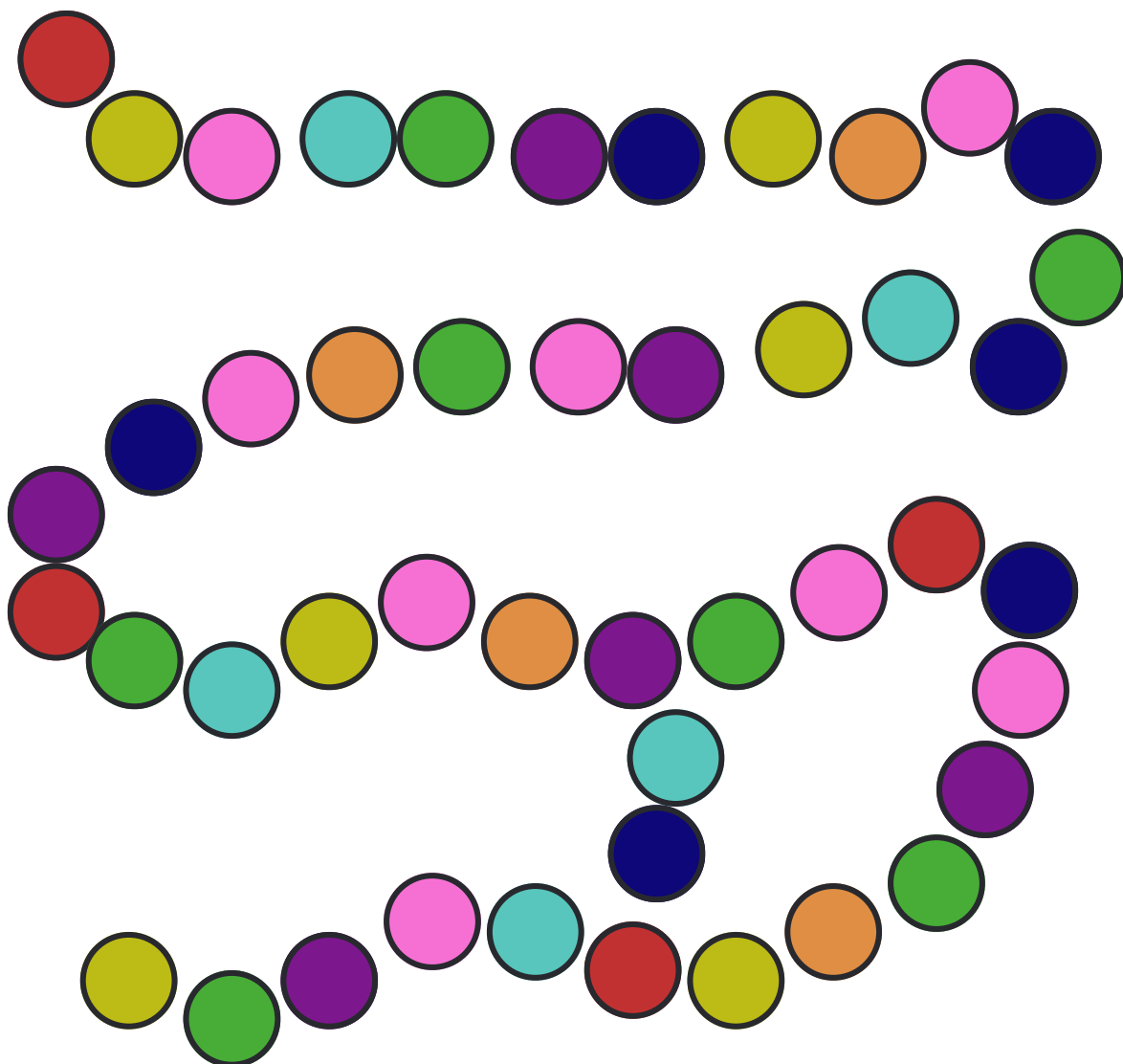
Temnomodro polje - če ste diskriminirani pri delu, se premaknite 3 polja nazaj

Svetlomodro polje - če nimate dovoljenja za delo, se premaknite 5 polj nazaj

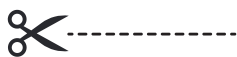
Oranžno polje - če vas imajo za belca, vrzite kocko še enkrat

Dirkalna družabna igra

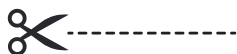
PRILOGA 2: IGRALNA PLOŠČA

PRILOGA 3: Osebne izkaznice - kratke zgodbe

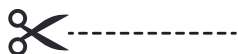

Prihajate iz Somalije, poročeni ste z domačinko iz države gostiteljice. Odšli ste zaradi državljsanske vojne in se preselili v Nemčijo. Z ženo živite v stanovanju, katerega lastnik ste. Vaša vera je islam. V Somaliji ste diplomirali. Imate delovno dovoljenje in opravljate delo dostavljavca z minimalno urno postavko. Ne govorite tekoče nemško. Na svojem delovnem mestu se vsakodnevno srečujete z diskriminacijo. V državi gostiteljici želite pridobiti certifikat ali magisterij, vendar si ne morete privoščiti šolnine. Za štipendijo potrebujete zakonito dovoljenje za bivanje, ki pa si ga tudi ne morete privoščiti. Vaše misli se nenehno ubadajo z naslednjimi vprašanji: Boste vse življenje delali kot dostavljavca? Ali je to to? Lahko storite kaj več, zaslužite dostojno plačo? Kako dolgo lahko še prenašate zasmehovanje na tem delovnem mestu? Kako so vaši starši in sestre doma? Ali jim boste lahko kdaj poslali dostojno vsoto denarja domov?

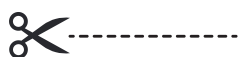

Ste mlada ženska iz Gvatemale. Imate temnejšo polt. Ilegalno ste prestopili mejo v severnoameriško državo in delate v restavraciji. Vaša plača je pod minimalno plačo. Živite pri sodelavcih in najemnino plačujete najemodajalcu, ki je tudi vaš delodajalec. Delodajalcu se ne pritožujete, ker kot nedokumentirana priseljenka nimate nobenih delavskih pravic. Ste brez zdravstvenega zavarovanja. Odšli ste zaradi nizke stopnje zaposlenosti v svoji državi. Dokončali ste 5 razredov osnovne šole. Govorite samo svoj materni jezik. Vaša družina je še vedno v Gvatemali. Se boste preselili na drugo delovno mesto? Če si najdete drugo službo, se morate verjetno tudi izseliti iz šefovega stanovanja? Najemnine so visoke in potrebujete nove sostanovalce, vendar se morate počutiti varno. Kam boste odšli?

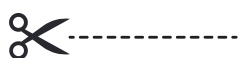
Dirkalna družabna igra

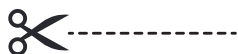
Prihajate iz Bangladeša. Ilegalno ste se preselili v Italijo. Delate na kmetiji. Pod strašnim žgočim soncem delate deset- do dvanajsturne izmene (temperature segajo do 40 stopinj). Plačani ste po posameznih nalogah in ne po urah. Vaša žena in družina so v Bangladešu, vi pa živite v porušenem hlevu brez vode. Želite se izobraziti, vendar si tega ne morete privoščiti. Končali ste osnovno šolo in želite splošno izobrazbo. Za štipendijo potrebujete zakonito dovoljenje za bivanje, ki pa si ga tudi ne morete privoščiti. Imate temnejšo polt. Ko ležite v postelji, vam kar naprej švigajo misli: Kdaj bo dež? Nategnil sem si hrbet. Od tistih težkih škornjev, ki jih nosim in me ščitijo pred bodičastimi rastlinami, imam žuljaste noge. Kaj če se zgrudim in potrebujem zdravniško pomoč? Ali bodo ugotovili, da sem brez papirjev?

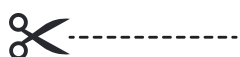
Ste mladenič iz Pakistana. Ne zaslužite dovolj za svojo družino. Srečate skupino ljudi, ki vam obljublja veliko denarja, če delate zanje v zahodnoevropski državi. Dajo vam precejšnje posojilo za potovanje in prenočišče, vi pa jim jih morate vrniti med delom. Dobite spominke, ki jih prodajate turistom na ulici. Ne morete se vrniti, dokler ne zaslužite dovolj, da poplačate svoj dolg do delodajalca. Imate samo 3 leta osnovne šole. Ne govorite jezika države gostiteljice. Živate s 5 drugimi ljudmi, ki so v enaki situaciji. Vaša vera je islam. Imate temnejšo polt. Kako se boste vrnili? Recimo, če se vrnete domov: predstavljajte si sramoto vrniti se brez denarja. Kako je vaša družina? Kdaj jih boste spet videli?

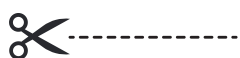
Ste ženska iz Sirije. Odšli ste zaradi vojne. Imate magisterij in dobro govorite jezik države gostiteljice. Imate delovno dovoljenje in delate kot tehnik IT v podjetju. V službi se počutite diskriminirano s strani sodelavcev. Živate s stanovalci. Stran ste od staršev, bratov in sester ter prijateljev. Ste islamske vere. Boste poskusili najti drugo službo? Ali pa bi morali ostati in se soočiti z nadaljnjo diskriminacijo? Kako gre vašim staršem? Ali vaši bratje in sestre dobro skrbijo zanje? Gotovo vas zelo pogrešajo. Nimam nikogar, s katerim bi se lahko pogovarjala, da bi resnično razumela, kako je biti sam.

Niste priseljenc. Ste mlad človek, državlján zahodnoevropske države, kjer ste se rodili in kjer ste magistrirali. Prejemate dostojno mesečno plačo. Živate kot najemnik s prijatelji. Imate se za ateista. Ste belec in živite blizu svojih staršev. Ohranjate isti krog prijateljev iz srednje šole. S sostanovalci se prepirate, večinoma zaradi verskih in političnih prepričanj, ostankov hrane, čiščenja in termostata. En sostanovalec je še posebej moteč, večinoma zato, ker je hodil z vašo bivšo. Vaši sostanovalci so lahko včasih nesramni ali nezainteresirani za pogovor. Čutite, da nikjer ne pripadate. Zdolgočaseni ste in čutite, da bi se želeli preseliti nekam daleč stran.

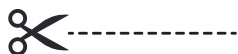

Niste priseljenka. Pravno niste. Čeprav se imate za italijansko mladenko, se vam pogosto zdi, da vas obravnavajo kot tujko. Rojeni ste v Italiji, kamor so se vaši starši med vojno zatekli iz Bosne in Hercegovine. Diplomirali ste in zdaj prejemate mesečno plačo, za katero menite, da je nizka glede na delo, ki ga opravljate, in vaše sposobnosti. Poleg tega je najemnina visoka, vendar se vaši bratranci v Bosni in Hercegovini pogosto pošalijo, kako ste razvajeni. Imate svetlo polt in lase ter se identificirate kot ateistka. Italijani imajo pogosto težave z razumevanjem vašega imena, zato ga morate vedno črkovati. Ljudje so vas zamenjevali z Rusinjo, Srbkinjo, Slovenko, Rominjo, Palestinko itd. Po eni strani si želite, da bi si ljudje ustvarili mnenje o vas samo zaradi vaše osebnosti, po drugi strani pa menite, da bi morali zahtevati več znanja o bosanski kulturi.

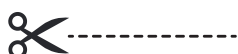

Niste priseljenka. Ste ženska srednjih let, državljanka zahodnoevropske države, kjer ste se rodili in kjer ste magistrirali. Ste poročeni in imate otroke. Vaša plača je visoko nad povprečjem. Imate hišo s 4 spalnicami v prestižnem delu mesta, imate bazen in tri avtomobile. Ste članica cenjenega kluba in uživate v krogu vplivnih prijateljev. Nimate dolga. Ste kristjanka. Imate se za belko. Kljub temu ste zelo jezni na enega od svojih otrok, ker noče na univerzo, ki ste jo sami končali. Namesto tega išče drugo univerzo. Vašemu drugemu zakonu ne gre dobro. Obsedeni ste s tem, da ne dobite ustrezne pozornosti in naklonjenosti. Nekega dne jih boste vse pustili za sabo, ker so vam vsi nevhvaležni!

Dirkalna družabna igra

Niste priseljenka. Ste ženska, ki živi kot državljanka zahodnoevropske države, kjer ste se rodili in kjer ste diplomirali. Živate v lepem predmestju, v hiši, ki so vam jo pomagali kupiti starši. Oba s partnerjem zaslužita dobro plačo in vsake toliko vama uspe privarčevati za kakšno potovanje. Ste ateistka, vaš partner je kristjan. Oba se imata za belca. Jezni ste na svojega očeta, ker vam ves čas sitnari, kako vam je kupil tisti avto. Misli, da je veliko boljši od vas. S partnerjem se veliko prepirate. Partner se je zelo razburil, ker ste naročili napačno barvo za stene spalnice. Čutite, da vas ne jemljejo resno, ko vas partner prosi, da naredite nekaj zanj, vi pa ste sredi svojega dela. To vas lahko precej vznemiri. Želite v Grčijo, vaš partner želi v Španijo. Prav tako ste razburjeni, ker vaš nadrejeni ni dovolj priznal vašega truda pri projektu, na katerem ste delali več let.

Prihajate iz Južnega Sudana. Zaradi vojne in lakote ste vi in vaša družina zaprosili za azil v zahodnoevropski državi. Med obravnavo vaše prošnje ne smete delati. Namesto tega vam je zagotovljena nastanitev in podpora za izpolnjevanje osnovnih življenjskih potreb. Ne znate jezika države gostiteljice. Srednjo šolo ste končali v Južnem Sudanu. Ste kristjan. Ne veste, kaj se bodo odločile oblasti vaše države gostiteljice. Kdaj vam bodo sporočili glede pridobitve delovnega dovoljenja? Minilo je že nekaj mesecev. Koliko časa še morate čakati? Kdaj in kako boste našli delo? Kako dolgo vas bodo še držali tukaj in hranili? Zagotavljajo izobraževanje. Morate se naučiti njihovega jezika. Toda koliko časa bo trajalo, da se ga naučite? Vas bodo preselili v drug sprejemni center?

Pripadnost

Cilj:

Razumeti, kakšen je občutek, ko vas skupina zavrne, in občutiti, kako je biti del skupine, začutiti, kaj pomeni biti v ekskluzivni skupini in kaj pomeni biti »tujec«

Čas:

40 minut

Ciljna/e skupina/e:

Vseh starosti, 10 oseb

Oblika:

Na kraju samem

Ključne besede:

Diskriminacija, zavračanje, privilegij, izključevanje, moč

Pripadnost

Opis:

- Delavnica (30 min)

Prostovoljec zapusti prostor. Preostali udeleženci se razdelijo v 3 skupine glede na skupno dogovorjeno referenčno točko (barva oči, barva las, slog oblačenja, skupna ključna beseda ali kaj drugega). Oseba, ki je bila zunaj, se vrne v prostor in mora izbrati skupino, za katero meni, da ji pripada. Da bi se pridružil, mora »nečlan« pojasniti, zakaj pripada tej skupini, in poudariti, kaj ima skupnega z njo. Če je razlog za pridružitve izbrani skupini napačen, ga/jo skupina zavrne. Nato se »nečlan« poskuša pridružiti drugi skupini. Nato drugi prostovoljec zapusti prostor in udeleženci se znova oblikujejo v skupine. In tako naprej.

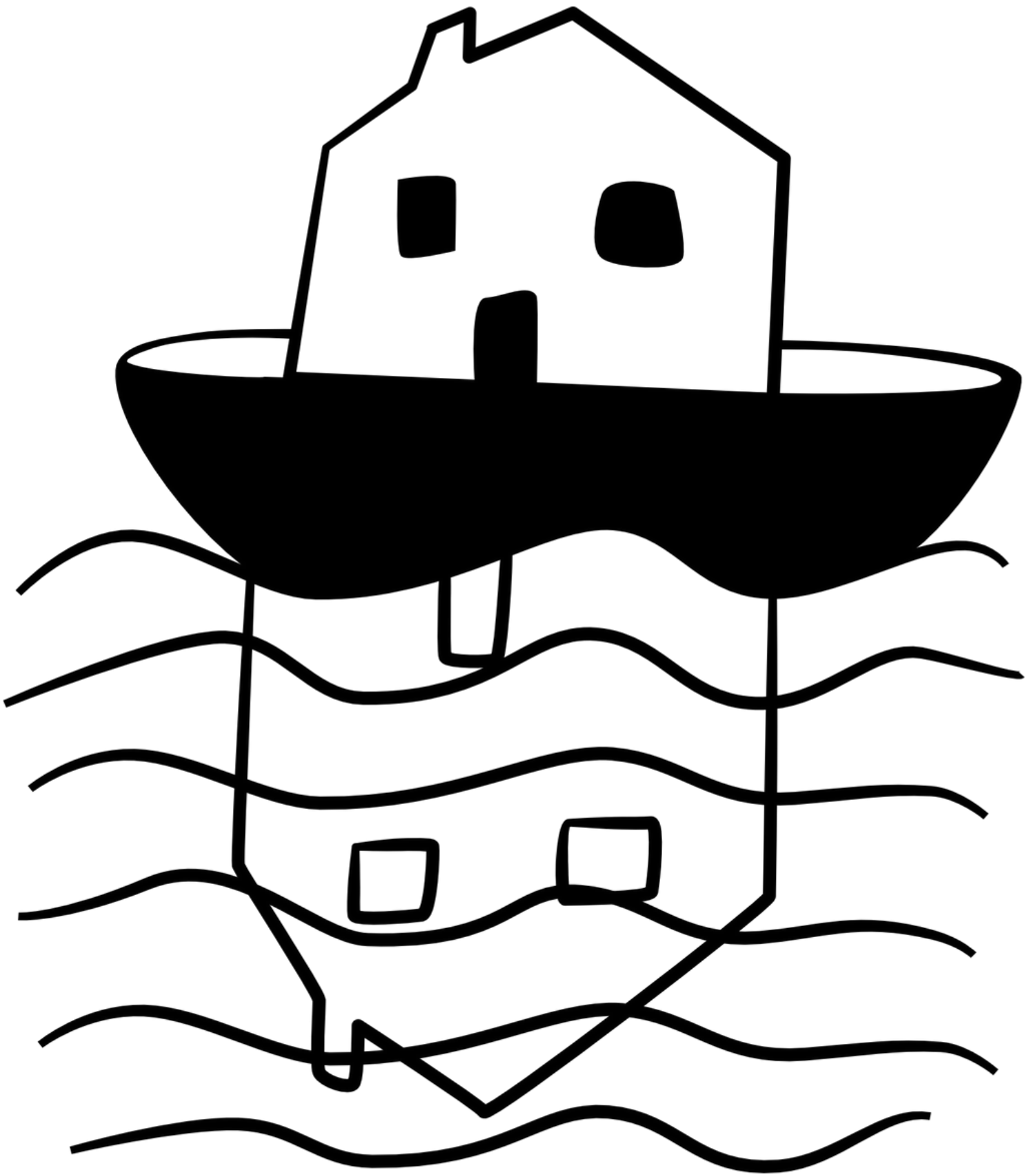
- Sklepni del in premislek (10 min)

Moderator postavlja vprašanja za premislek in udeležence spodbuja, da delijo svoja stališča in občutke:

- vprašanje za »nečlana«: Kako ste se počutili, ko niste pripadali nobeni skupini?
- Ali ste čutili moč, zato ker ste član skupine? Kako ste se počutili, ko ste zavrni osebo, ki se je poskušala pridružiti? Jo je bilo preprosto zavrniti?
- Ali ste osebi dovolili, da se pridruži, ker je uganila pravilne razloge za pridružitve, ali ste čutili empatijo do nje?
- Ali lahko kdo razume občutek zavrnitve v resničnem življenju?

5. BIBLIOGRAFIJA

Knjige in stripi:

- Bazdulj-Hubijar Nura, *Kad je bio juli*
- Bodrožić Ivana, *Hotel Zagorje*
- Bodrožić Ivana, *Rupa*
- Bošnjak Elvis, *Gdje je nestao Kir*
- Bunjevac Nina, *Fatherland: A Family History*
- Cvijetić Darko, *Schindlerov lift*
- Dežulović Boris, *Jebo sad hiljadu dinara*
- Jergović Miljenko, *Dvori od oraha*
- Mujčić Elvira, *Dieci prugne ai fascisti*
- Rastello Luca, *La guerra in casa*
- Rumiz Paolo, *Maschere per un massacro. Quello che non abbiamo voluto sapere della guerra in Jugoslavia*
- Sacco Joe, *Safe area Gorazde*
- Vidojković Marko, *Kandže*
- Vojnović Goran, *Čefuri raus!*
- Žmirić Zoran, *Pacijent iz sobe 19*

Pesmi:

- Balašević Đorđe - *Računajte na nas*
- Balašević Đorđe - *Krivi smo mi*
- Bregović Goran - *Kalašnjikov*
- The Cinematic Orchestra - *To Build A Home*
- Ekaterina Velika - *Par godina za nas*
- Jura Stublić i Film - *Dom*
- KUD Idijoti - *Mir no alternativ*
- Rimtutituki - *Slušaj 'vamo*
- Zabranjeno pušenje - *Počasna salva*

Filmi:

- *L'appuntamento*, Teona Strugar Mitevska
- *Druga strana svega*, Mila Turajlić
- *Halimin put*, Arsen A. Ostojić
- *Quo Vadis, Aida?*, Jasmila Žbanić
- *Zvizdan*, Dalibor Matanić
- *Reznica*, Davor Marinković
- *La lunga vacanza*, Davor Marinković (realiziran v okviru projekta Moj Dom):
<https://vimeo.com/video/1013567236>

Spletne strani

Remembering Yugoslavia raziskuje spomin na državo, ki ne obstaja več::

<https://rememberingyugoslavia.com/>

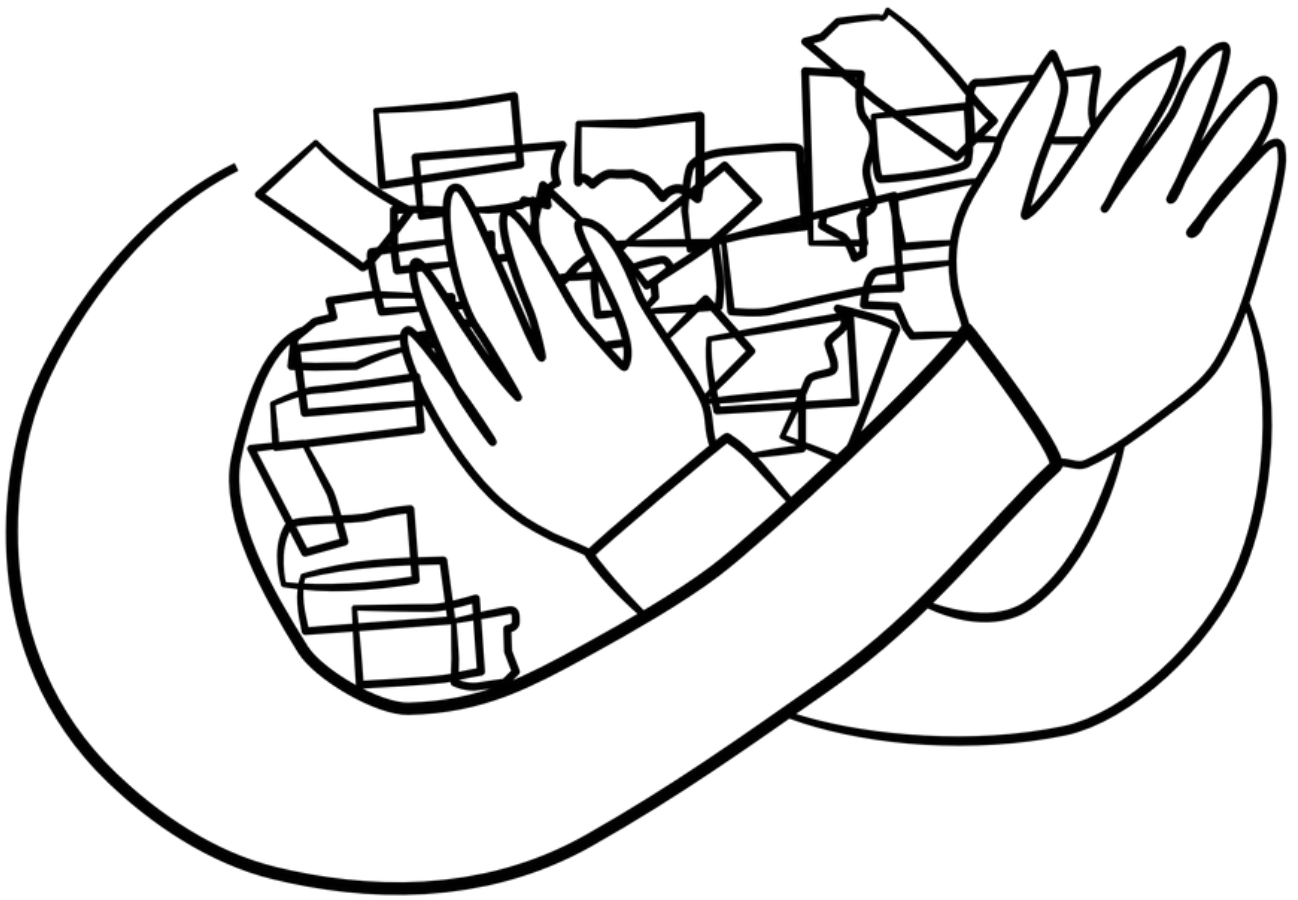
Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa (OBCT) je raziskovalno in medijsko središče, specializirano za Jugovzhodno Evropo, Turčijo, Vzhodno Evropo in Kavkaz, pa tudi za politike EU o svobodi medijev, civilni družbi, širitvi na vzhod in kohezijski politiki:

<https://www.balcanicaucaso.org>

Spletni tečaj

Uvodni spletni tečaj, ki ponuja nekaj interpretativnih ključev in temeljnih konceptov za kritičen pristop k kompleksnosti balkanske regije: https://www.cci.tn.it/cci_cp_elearning/i-balcani-passato-e-presente-di-una-regione-europea/ (samo v italijanščini)

Pripravil Center za mednarodno sodelovanje (CCI), neodvisno združenje, ki se ukvarja z analizo, informiranjem, usposabljanjem in promocijo znanja o mednarodnem sodelovanju, evropskih zadevah, miru in vprašanjih človekovih pravic.

6. SKLEPNE MISLI

Upamo, da je ta izobraževalni vir zagotovil orodja in navdih za obravnavo zapletenih in občutljivih tem, kot so dom, pripadnost in vojne izkušnje, z uporabo osebnih zgodb in predmetov. Delavnice so zasnovane tako, da spodbujajo premislek in dialog med študenti in neformalnimi skupinami ter jim pomagajo bolje razumeti zgodovinske in družbene dinamike, ki so oblikovale življenja številnih ljudi.

Zelo bomo veseli vaših povratnih informacij o uporabi te delavnice v učilnici ali neformalnih izobraževalnih skupinah. Vaša mnenja so dragocena za nadaljnje izboljšanje naših virov in zagotavljanje, da izpolnjujejo izobraževalne potrebe študentov.

Za dostop do preostalih publikacij in rezultatov, ki so nastali v projektu Moj Dom, obiščite našo spletno stran www.mojdomproject.eu in pustite svoje komentarje in predloge.

Hvala za vašo predanost in sodelovanje.

M O J
D O M

Ime projekta: Moj Dom. Begunci, migracije in izbrisani spomini po jugoslovanskih vojnah

Vodilni partner: Codici, Italija

Projektni partnerji: Inštitut za etnologijo in folkloristiko, Hrvaška; Documenta, Hrvaška; IDIZ, Hrvaška; Univerza v Regensburgu, Nemčija; Univerza v Gradcu, Avstrija; Bosnien in Berlin, Nemčija; Maska, Slovenija; Mirovni inštitut, Slovenija; Lapsus, Italija

Financira Evropska unija.

Izražena stališča in mnenja so le od avtorjev in ne odražajo nujno stališč Evropske unije, zato zanje ne moremo odgovarjati.

Funded by
the European Union